

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

har utgivits sedan 1921. Nedan förtecknas de senaste årens utgivning.

- 1998: 187 *Sixten Marklund*, Det svenska skolväsendets centrala ledning
188 Utbildningshistoria 1998 (Statlig styrning och lokalt självbestämmande på skolans område)
- 1999: 189 *Gunnar Richardson*, Torsten Rudenschöld. Samhällskritiker och skolreformator
190 *Karin Wilmenius*, Folkskollärarinnor i Stockholm
- 2000: 191 Utbildningshistoria 2000 (Skolbyggnadernas utformning, finansiering och hyressättning under 1800- och 1900-talen)
192 *Nils Slunga*, Arbetsstugorna i norra Sverige. Ett filantropiskt företag i skolans tjänst
193 *Torsten Husén-Kjell Härnqvist*, Begåvningsreserven. En återblick på ett halvsekels forskning och debatt
- 2001: 194 *Lars Larsson*, Industri- och hantverksutbildning under två sekler
195 *Jan Stigare*, Skolan och ungdomspucklarna
- 2002: 196 Minnen och dokument X: *J.P. Martinelle*, En utnött folkskollärares anteckningar och minnen
197 Utbildningshistoria 2002 (Skolresornas historia)
198 *Karin Wilmenius*, ABC-boken berättar. En didaktisk studie från Stockholm åren 1770–1900
- 2003: 199 *Sonja Hjorth*, Statens kaka. Om nedläggningen av Skolöverstyrelsen och Länskolnämnderna
200 *Gunnar Richardson*, Hitler-Jugend i svensk skol- och ungdomspolitik. Beredskapspedagogik och demokratifostran under andra världskriget
- 2004: 201 *Sven-Åke Johansson*, Den ryska revolutionen och det sovjetiska samhället i debatten och skolans läroböcker
- 2005: 202 *Carl-Axel Axelsson*, Engelska åt alla
203 *Sven-Åke Johansson*, Östersjöområdet i skolans undervisning och värderingar
- 2006: 204 Lärarprofession i förändring. Från "skolkök" till hem- och konsumentkunskap. Red.: *Karin Hjälmeskog*
205 *Ebbe Lindell*, Om rättskrivning. Fakta och kuriosas
- 2007: 206 Var det bättre förr? En avgångsklass 1947 berättar om de första åren som folkskollärare
207 Minnen och dokument XII: Kadettminnen av överste Claes Bratt Redigerade och kommenterade av *Esbjörn Larsson*
- 2008: 208 *Anders Nilsson*, Yrkesutbildningen i Sverige 1850–1910
209 Ny utbildningshistorisk forskning. Red.: *Esbjörn Larsson*

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000

002615534

UPPSALA

0347-8461

Em-c:k(p)

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

210

I KATEDERN PÅ ORGELSTOLEN VID BIKUPORNA

En folkskollärares verksamhet
för hundra år sedan

av
Torgny Nevéus

210

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

TORGNY NEVÉUS: I KATEDERN PÅ ORGELSTOLEN VID BIKUPORNA

I KATEDERN PÅ ORGELSTOLEN VID BIKUPORNA

En folkskollärares verksamhet för hundra år sedan

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXXXIX 2009 VOLYM 210
UNDER REDAKTION AV STIG G NORDSTRÖM

I KATEDERN
PÅ ORGELSTOLEN
VID BIKUPORNA

En folkskollärares verksamhet
för hundra år sedan

av
Torgny Nevéus

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

Redaktör: Docent Stig G Nordström

Adress: Box 2056, 750 02 Uppsala

Telefon: 018 – 51 05 50

Telefax: 018 – 54 44 53

Plusgiro: 5 80 01 – 9

Medlemsavgift: 250 kr (studerande 100 kr)

Tidigare utgivna volymer kan beställas och i mån av tillgång expedieras från ovanstående adress.

*Utgiven med ekonomiskt stöd från
Magn. Bergvalls stiftelse*

© Författaren och Föreningen för svensk undervisningshistoria

ISBN 91 85130 83 4

ISSN 0347–8461

Tryck: Universitetstryckeriet Uppsala 2009

Innehåll

Förord	7
1. August Herlanders västgötska uppväxttid. Till seminariet i Göteborg	9
2. Klassträffen 1890 och återblicken på de första läraråren. Chronschough?	25
3. Fast rotad i uppländska Frösthult	60
4. Folkskolläraren och hans elever	71
5. Den outtröttligt verksamme	85
6. I familjen, bland kollegerna och vännerna	99
7. Pensionärsåren i sörmländska Gnesta	105
8. Slutord	109
Kommentarer och referenser	114
Bildförteckning och bildkällor	116
Bilagor	118
Personregister	134

Förord

Under hösten 2008 utgav förlaget *Uppsala Publishing House* en bok, författad av mig med titeln "Vi alla byggde landet. Svenska kvinnor och män 1890-1910". Den innehåller 22 skildringar av ett antal svenska livsöden, lika många män som kvinnor. Bland dessa har ägnats ett kapitel åt "Folkskolläraren August Herlander 1860-1944" och ett följande åt "Folkskollärarhustrun Anna Herlander f. Glad 1864-1950". De var mina morföräldrar. Jag hade måst förkorta mitt ursprungsmanus för att den tryckta boken inte skulle bli alltför omfattande. Vad gällde avsnitten om Anna och August Herlander kändes det svårt, eftersom jag från dem fått överta ett rikt arkivmaterial. Framför allt hade August Herlander från sin mångåriga verksamhet sparat en mängd brev, föredrag, andra handlingar och tidningsurklipp, som jag fritt kunnat disponera.

Jag kom under denna tid att nämna "förkortningsproblemet" för min vän och tidigare kollega som utbildningsledare vid Uppsala universitet, Stig G. Nordström. Han fick se mitt material och blev intresserad. Han menade, att det borde kunna användas av *Föreningen för svensk undervisningshistoria*. Efter diskussioner med dess styrelse kunde han senare meddela att den var öppen för att publicera en skrift om August Herlander i årsboksserien. För mig kändes detta hedrande, eftersom jag under många år som medlem kunnat följa utgivningen. Jag hoppas att boken skall kunna motsvara Föreningens krav. Själv är jag inte pedagog av facket och mina resonemang i sådana stycken kan därför ha sina brister. Den svenska folkundervisningens utveckling har dock alltid intresserat mig som historiker, eftersom jag vuxit upp i en

familj, där fadern var folkskollärare och modern småskollärarinna. Därtill kommer så morfaderns verksamhet inom samma område.

Boken kan synas "framtung", eftersom ett ganska stort utrymme ägnas August Herlanders verksamhet som seminarist i Göteborg i slutet av 1870-talet och det kamratmöte, som han anordnade 1890. Det material varpå dessa avsnitt bygger, innehåller emellertid aldrig tidigare tryckta redogörelser och brev. Dessa skildrar osminkat hur de unga seminaristerna och folkskollärarna upplevde sin situation. Tilläggas kan att Herlander var en hängiven "nystavare" och i enlighet härmed har jag normaliserat stavningen i samtliga citat.

För presentation av mitt utnyttjade material hänvisar jag till "Kommentarer och referenser". Den svenska samhälls- och kulturmiljö, i vilken August Herlander och hans samtida verkade för hundra år sedan, har jag tecknat inledningsvis i "Vi alla byggde landet".

Ett varmt tack vill jag slutligen rikta till dem som särskilt hjälpt mig under mitt skrivande. Främst går detta till redaktören *Stig G. Nordström*, som givit mig inspiration till mitt arbete. Vidare till min kusin *Guðrun Wallerborg*, som berikat bilden av våra gemensamma morföräldrar. *Thor Nordin* har givit mig värdefulla upplysningar om Folkskoleseminariet i Göteborg under dess första tid, och *Kristian Wedel* har hjälpt mig med topografisk-historisk information om denna stad. Min fru, *Clara Nevéus*, svarar som alltid, när det gäller mitt författarskap, för en fin kombination av kritik och uppmuntran.

Uppsala i mars 2009

Torgny Nevéus

1. August Herlanders västgötska uppväxt och seminarieår i Göteborg

Familjen och omgivningen

August Herlander föddes den 14 februari 1860 i Skattegården, Hällestad. Denna socken ligger i Älvsborgs län, sydväst om Falköping. Hans föräldrar hette Johannes Svensson och Anna Larsdotter. Johannes var född i Skattegården 1818. Hustrun Anna, född 1819, kom från en annan västgötasocken, Göteve. Redan då hon var sju år flyttade hennes familj till en egendom nära Skattegården. Där stiftade hon bekantskap med den knappt ett år äldre Johannes och när de båda var i tjugoårsåldern gifte de sig.

Makarna fick 1842 sitt första barn, dottern Johanna. I äktenskapet skulle sedan ytterligare elva barn födas, men av dessa dog sex som späda, vilket visar barnadödlighetens omfattning vid 1800-talets mitt. Lille August, nummer tio i barnaskaran, fick liksom alla bröderna och systrarna, bära namnet Johansson efter fadern. Namngivningen i familjen var lite speciell. Döttrarna erhöll två dopnamn vardera men sönerna bara ett. Vad pojknamnen beträffar tycks Johannes och Anna ha fäst sig vid "August", eftersom den August som är huvudpersonen i denna bok blev den tredje med det namnet. Med sina fem syskon och deras familjer upprätthöll han

August Herlanders föräldrar. Johannes Svensson och Anna Larsdotter.

hela livet god kontakt. Johanna, Anders, Gustav och Johan var äldre än han, Lovisa däremot två år yngre. Alla dessa, undantagandes August, kom hela sitt liv att bo och verka, huvudsakligen som lantbrukare, i hemlandskapet Västergötland. En av bröderna övertog Skattegården, som ännu befinner sig i släktens ägo.

Det mesta tyder på att den miljö, som August och hans syskon växte upp i, var tämligen välbärgad. Hans hemby kallades kyrkbyn eller Hällestadbyn. Här låg kyrkan och skolan samt de fyra gårdarna Stommen, Skattegården, Backgården och Bredgården eller Hagatomten. Skattegården var den största av dessa. Om hemsocknen kan för övrigt hänvisas till en uppsats kallad "Min hembygd" (se nedan s. 17), som August skrev då han var seminarist. Efter det att August flyttat från hemsocknen anlades i kyrkbyn en affär. Den gamla träkyrkan, där han konfirmerats, revs 1901 och ersattes av en ny.

Augusts förste lärare. Skolgången

Liksom syskonen gick August i folkskolan nära kyrkan hemma i Hällestad. Om den lärare, som kom att undervisa honom, finns åtskilligt att berätta. Han hette J.A. Göransson och var född hösten 1848, således knappt tolv år äldre än eleven August Johansson. Detta var en situation som inte var ovanlig i den svenska folkskolans inledningsskede, då lärarutbildningen ännu inte var helt utvecklad och lärarna därför mycket unga.

Det kan finnas skäl att i denna framställning dröja ytterligare något vid J.A. Göransson. Uppenbarligen betydde denne man mycket för August Johansson-Herlander och stod som en förebild för denne hela livet. Göransson hade som sjuåring i Hällestad börjat läsa för en man som hette A. Glansén och till vilken det också finns anledning att strax återkomma. Han fortsatte sin skolgång hos folkskollärare Hasselblad i den närbelägna tätorten Floby under tre terminer 1860 och 1861. Det framgår inte klart av källorna men det förefaller som om denna undervisning var av ganska privat karaktär, i varje fall gällde det när han vid 17 års ålder i

mars 1866 handleddes av läraren Hasselblad. Avsikten var, skriver Göransson själv, att "samma år vinna inträde vid Göteborgs seminarium, men [jag] blev av brist på nödiga medel förhindrad härtill". På rekommendation av prosten Stenholm, som lärt känna honom och funnit honom begävd, blev Göransson som 18-åring hösten 1866 antagen till lärare i Hällestad. I ett odaterat brev, uppenbarligen skrivet på 1910-talet, skriver Göransson till sin forne elev följande: "1866 den 10 sept. började jag och du i Hällestad samtidigt. Att jag blivit friherre litet före dig beror på åldern, ej på visdom." Hur han själv upplevde de närmast följande åren har han beskrivit 1912 i ett annat brev till August Herlander:

Lönen [var] 1 kr per dag eller 200 kr per år, till 1869 i dec. då jag antogs på 5 år emot 250 kr lön per år. Erhöll även då klockartjänsten och vaccineringsen. Erhöll i maj 1875 förhöjning på lönen till 375 kr och antogs ytterligare på 5 år, men beslöt mig under sommaren att söka inträde vid vid seminarium och själv höll jag vikarie i skolan under seminarietiden. Utexaminerades 1878 och valdes enhälligt den 29 dec. samma år till skollärare och klockare i Hällestad, vilka befattningar jag sedan innehade till den 1 febr. 1910, då jag begärde avsked med pension.

Efter pensioneringen vikarierade han några år på sin gamla tjänst, men sedan tog han ytterligare olika vikariat fram till 1920. Då kunde han se tillbaka på en verksamhet i folkskolans tjänst under 54 år, därav 45 i Hällestad. Som pensionär bodde han i Backgården, där hans hustru Lotta var född. Han säger att förhållandet till folket i trakten varit det bästa. Om det ibland kunnat uppstå någon tvist med enskild person, så brukade det reda upp sig. Han märkte dock att människor avundades honom hans stora inkomster. "De kommo ej ihåg mina eftergifter i många avseenden på mina rättigheter och deras skyldigheter."

Han har också en del att förtälja om den ännu äldre läraren A. Glansén, som fastän svårt astmatisk ännu levde 1912. Glansén var född 1840 i ett fattigt soldathem, blev tidigt faderlös och måste bidraga till moderns försörjning. Han började läsa med barn redan 1852. Göransson berättar:

Han gick då omkring i husen där barn funnos, en vecka på varje ställe där de andra skolbarnen infunno sig. Han skulle ha mat på stället. Lönen per år var 10 kr. 1855 ändrades skolgången därhän att skolan inhyrdes i någon ödestuga för terminen, vilket fortgick till 1863, då särskilt skolhus uppfördes. De förutvarande lokalerna voro trånga, dragiga och kalla

Även Glansén sökte sig sedan till Göteborgs seminarium, där han intogs 1875 och utexaminerades år 1878. Sistnämnda år sökte han och fick folkskollärary- och klockartjänsterna i Göt-
eve. Där tjänstgjorde han i 29 år tills han 1907 måste begära avsked på grund av sjukdom. Han och hans hustru hade 14 barn, av vilka 10 överlevde. En son blev folkskollärare och fyra döttrar småskolläraryor. Göransson skriver: "Han var nitisk och pliktrogen i sin tjänst. Varmt religiös (ej separatist). Vän av missionen. Var någon gammal sjuk i församlingen besökte han dessa och läste för dem."

Låt oss emellertid återvända till huvudpersonen i denna bok. Vi vet som nämnts att August Herlander uppskattade sin lärare Göransson men eljest inte mycket om hans skolgång i hemsocknen. Enligt vad han själv senare uppgivit men som inte har kunnat bekräftas, skulle i skolan vid denna tid ha gått omkring 80 barn sammanlagt. Han slutade folkskolan med avgångsbetyg sommaren 1873 (se nästa sida).

Betygen måste bedömas som i huvudsak goda. Påfallande är dock vitsordet C i gymnastik.

Men oväntat är det låga betyget i modersmålet.

August Johansson, Skattegården, som bevisat Hällestads folkskola 7 år (665 dagar), har, enligt anteckning i matr. under Nr 24 erhållit följande vitsord:

I"	
Innanläsning	A
Bibl. Historien Hela	A
Katekesen Hela	A
Skrivning på papper	a
Räkning t enkel Regula di tri	AB
Sång	A
Modersmålet om satsen och dess delar	BC
Geografien	A
Svenska historien Hela	A
Naturkunnighet om människan, djuren och växterna	B
Geometri och linearritning	-
Gymnastik och exercis	C
Trädgårdsskötsel	-
Flit	A
Uppförande	A

Hällestads folkskola den 14 juli 1873

N.M. Stenholm

Å skolrådets vägnar

J.A. Göransson

skollärare

Han konfirmerades nästa år, den 28 juni 1874, och frågan var vad han skulle göra sedan. Augusts yngre syster Lovisa sade senare om brodern att "den pojken satt helst och hängde över

böckerna". Uppenbarligen ansåg föräldrarna att yngste sonen skulle "kostas på". Att fader Johannes dog den 15 februari 1877, dagen efter det att August fyllt 17 år, hindrade inte ynglingens studieambitioner. Han fick således möjlighet att senare samma år, den 28 augusti 1877, skrivas in vid Folkskoleseminariet i Göteborg.

Det märkliga inträffade alltså att läsåret 1877-1878 tre män från samma trakt men tillhörande skilda "lärargenerationer" samtidigt gick på Göteborgs folkskoleseminarium. I den av August Herländer bevarade skolkatalogen finner vi i högsta klassen inom den treåriga utbildningen Glansén f. 1840 och Göransson f. 1848 samt i den lägsta klassen honom själv, f. 1860. Detta förhållande är en illustration till det som bland andra Gunnar Richardson beskrivit i boken "Ett folk börjar skolan". De första decennierna efter folkskolestadgans antagande 1842 var i många avseenden kaotiska. I slutet av 1840-talet var hälften av lärarna obehöriga. Undervisningen fick, som vi här har sett, skötas av unga människor, som visserligen ofta var nitiska men säkerligen helt obevandrade i den särskilda pedagogik, som de första skolåren kräver. Småskolan var ännu, som Richardson formulerar sig, "den felande länken".

Folkskoleseminariet i Göteborg

Folkskolestadgan av år 1842 krävde en relevant lärarutbildning och den innehöll därför bestämmelser att folkskoleseminarier skulle inrättas i stiftsstäderna samt i Stockholm. Tillkomsten av dessa läroanstalter har behandlats i litteraturen. Bland annat har Thor Nordin i en uppsats 1990 presenterat ett viktigt, ofta förbisett källmaterial, som kastar ljus över seminariernas första tid, perioden 1843-1848, nämligen

de berättelser som insändes därifrån till "Sällskapet för Vexelundervisningens befrämjande" i Stockholm. Vad beträffar Göteborgs folkskoleseminarium framgår av detta material att det kunde börja sin verksamhet redan den 12 oktober 1842. Endast fem elever följde undervisningen. Man hade inga egna lokaler utan ett av lärarens privata rum fungerade som lärosal. Övningsskola var den s.k. "Soldatbarnskolan Prins Oscar" i staden. Den 21 mars 1862 utfärdades ett reglemente för rikets folkskoleseminarier och därigenom fick undervisningen och organisationen också i Göteborg en fastare och mera ändamålsenlig struktur.

August Herlander som elev vid seminariet

Som redan nämnts påbörjade han sina studier där höstterminen 1877, sjutton år gammal. Klassen omfattade från början 24 elever men förändrades något under den kommande treårsperioden. August och en kamrat, likaledes född 1860, var de två yngsta. Inför inträdet i seminariet anlade han namnet Herlander (någon gång stavat Härlander), som han menade anknöt till hemsocken Hällestad. (Även hans yngre syster Lovisa tog sedan detta efternamn.)

Han har från seminarietiden bevarat en så kallad "Kriabok", som han låtit binda in efter studiernas fullbord. Man återfinner där ett trettio-tal uppsatser, utförda med mycket prydlig handstil. Den första uppsatsen heter "Skeppsgossen", en rörande historia, som säkert var ett referat av en berättelse i någon av tidens läseböcker. Lärarens rättelser av den 18 oktober 1877, gjorda med en annan sorts bläck, är ännu synliga. Under samma hösttermin behandlade han också "Frithiofs saga", "Karl von Linné" och "Hälsingland". "Min

hembygd", som rättades den 14 januari 1878, kan förtjäna att här återges in extenso:

I mellersta Västergötland, där ån Lidan utgör gränsen mellan Skaraborgs och Älvsborgs län, ligger på västra sidan om ån en socken med namnet Hällestad. I denna socken är mitt hem beläget. Närmaste stad är Falköping, belägen på två mils avstånd från mitt hem. Västra stambanan genomstryker norra delen av socknen. Närmaste järnvägsstation är Sörby, belägen på 0,6 mils avstånd från mitt hem. När man om sommaren färdas emellan Sörby och Hällestad, företer sig en mycket omväxlande natur, som dock bliver mest storartad då man över ån Lidan kommer in uti Hällestads socken. Vägen slingrar sig här fram mellan lövskogsklädda höjder, som även äro beväxta med många vackra blommor. Kommen till ändan av skogen, ser man på ett litet avstånd en by. Där ligger socknens gamla träkyrka på en liten skogbeklädd kulle, ävensom skolhuset, vilket är beläget alldeles invid stora landsvägen. Strax intill på ungefär hundra fots avstånd ligger en gård, som heter Skattegården. Där är jag född och har där mitt hem. Gården är omgiven av både äldre och yngre planteringar och blomsterland, ävensom en mycket fruktbarande köksträdgård. Folket i Hällestads socken är i allmänhet ett hyfsat och bildat folk. Några särdeles stora herregods inom socknen finnas ej. Jordmånen i denna socken är i allmänhet god. Dock finnas ställen med mera stenbunden och sandblandad jord, ävensom stora ljungmarker. De så kallade Rammeneds mossar, som nyss äro torrlagda, komma även att upphjälpa åkerbruket. Skog finnes även i socknen till husbehovsbränsle och även något till avsalu. Där finnas även stora torvmossar. Några särdeles historiska ställen finnas ej. Blott ett par så kallade kämpastenar stå på en kulle strax intill ån Lidan. Vid dessa stenar säges enligt sagan en konung Rabbe och hans drottning vara begravna. Även förmäler en saga att i den så kallade tjuvdalen, som ligger intill stora landsvägen, ett rövarband i forntiden skulle ha funnits. En piga ifrån Backgården, som av tjuvarne blivit bortrövad, upptäckte deras tillhåll.

Ämnena för kriorna är de första två åren ganska mångskiftande. Ibland skriver han om historiska personer såsom om Erik XIV:s fel som människa och regent och om Gustav IV Adolfs avsättning. En uppsats handlar om "Sven Dufva". Flera gånger behandlas mera personliga ämnen. Sålunda får seminaristen redogöra för vad som drivit honom till att söka inträde vid seminariet, om skolväsendet i Hällestad och om "egendomliga bruk vid bröllop i min hembygd". En uppsats rubriceras "Vilken trakt i vårt land jag helst skulle vilja besöka?" Skribenten har valt Östergötland, dit han tagit sig på Göta kanal från Göteborg. Skildringen av vad han ville uppleva i grannlandskapet är inte grundad på något han själv upplevt och som därför kunnat stimulera honom utan enbart på vad han läst om i böcker. Eftersom August Herlander har efterlämnat en kronologisk förteckning över de städer han besökt, vet man att det i själva verket skulle dröja länge innan han kom till Östergötland. – I den tredje och sista årskursen behandlar uppsatserna mera krävande, huvudsakligen naturvetenskapliga företeelser, såsom luften och "dess förhållande till den organiska världen", orsakerna till kräldjurens låga kroppstemperatur samt hur växternas fortplantning gick till.

Rättelserna är inte signerade av läraren, men oftast har denne angivit datum för granskningen. Anmärkningarna gäller mest ordvalet, ibland meningsbyggnaden och ordföljden. För upprepningar har läraren varit ytterst känslig, vilket knappast var skadligt för eleven. En nutida iakttagare finner dock ofta övriga rättelser ganska petiga. Allt som påminner om talspråket tycktes vara bannlyst. "Hur" rättas till "huru" och harens kött får inte betecknas som "fint" utan skall vara "läckert". Egendomligt verkar det nog att uttrycket "i allmänhet" ändrats till "för det mesta". Några stavfel har läraren inte

kunnat hitta, men då August skrivit "förste maj" får han en bock i kanten. Han skulle ha skrivit "förste Maj" i stället!

Allmänt måste det sägas att August Herlanders uppsatser under seminarietiden visserligen präglas av i stort sett grammatisk korrekthet men också av en påtaglig stelhet. Det finns i dessa krior ingenting som vittnar om att han i mogen ålder ibland skulle komma att framträda som en ganska levande och personlig skribent.

Herlander har också efterlämnat vad han kallar "Räkningsanteckningar år 1879" och som alltså är anteckningar förda i samband med matematikundervisningen. Av senare uttalanden känner man till att han av omgivningen betecknades som en "räknekarl". Särskilt geometri skall ha varit ett av hans stora intressen. Anteckningarna har många under rubriker såsom reguladetri, rotutdragning och ekvationer. Men uppenbarligen ansågs det viktigt att seminaristerna skulle kunna tillämpa de matematiska erfarenheterna också i det praktiska livet. Ett avsnitt behandlar "rabatträkning" och ett annat "betalningsterminer".

Våren 1880 avslutades hans studier vid seminariet; betyget är daterat den 29 maj och undertecknat av rektor Sven Abraham Leffler. Den fyrgradiga betygsskalan var följande: Med beröm godkänd, Icke utan beröm godkänd, Godkänd och Försvarlig. Han erhöll Med beröm godkänd i musik och sång, Icke utan beröm godkänd i kristendomskunskap, historia och geografi, naturkunnighet, pedagogik och metodik, teckning, gymnastik och vapenövning, trädgårdsskötsel och trädplantering samt undervisningsskicklighet i "förenämnda läro- och övningsämnen". Godkänd fick han i svenska språket, räknekonst och geometri samt välskrivning.

De utexaminerade unga männen vid Göteborgs folkskoleseminarium våren 1880. August Herlander nr 3 fr. v. i bakersta raden.

August Herlander var när han blev utexaminerad folkskollärare tjugo år gammal. På examensporträttet ser vi tjugo enhetligt och snyggt klädda ynglingar allvarsamt blickande mot kameran. I bakersta raden finner vi den ganska reslige August. Vi vet inte hur han fungerat i kamratkretsen under studietiden eller överhuvudtaget just något om hans upplevelser under göteborgsåren. Var han bodde känner vi inte heller till, men vi vet att han delade rum med en av de kamrater, som kommer att figurera i fortsättningen, nämligen Johan August Svensson i Grimeton. Ett är visst: hela sitt liv talade han om denna seminarietid som särskilt lycklig.

Lärarna och lokalerna

Enligt de kataloger som Herlander bevarat för de tre läsåren 1877-1880 fanns vid seminariet följande lärare. (Om inget annat anges fungerade dessa hela perioden.)

Rektor:

Sven Abraham Leffler

Adjunkter:

Johan Lind, Johan Viktor Petersson, Samuel Nygren, August Wilhelm Larsson, A.F. Freeman, e. adjunkt 78-79.

Övningslärare:

Anders Hallin, artist, teckningslärare 77-78, 78-79. C.E.L. Baltzer, teckningslärare 79-80. E. Robert Lindholm, musiklärare, Carl August Lundgren, gymnastiklärare, E. W. Amnell, gymnastiklärare, K.E. Pettersson, lärare i övningsskolan 79-80, A.F. Freeman, lärare i övningsskolan 79-80, J. P. Kjellén, lärare i övningsskolans småskoleklass, Per Svensson, trädgårdsmästare, lärare i trädgårdsskötsel.

Inspektör:

C.J. Sundström, lektor i filosofi och svenska språket vid Göteborgs högre elementarläroverk.

Om några av dessa lärare kan tilläggas följande, huvudsakligen hämtat ur L. Gottfrid Sjöholms seminariehistorik. Rektor *Sven Abraham Leffler* var född i Göteborg men bedrev sina studier i Uppsala, där han promoverades vid magisterpromotionen 1848. Han ägnade sig därefter hela sitt liv åt undervisning. Seminariets rektor blev han 1865 och innehade tjänsten fram till 1886. Omdömen tyder på att han varit en god skolledare, som velat eleverna väl men mindre framstående i den praktiska undervisningen, även om han hade en god peda-

gogisk underbyggnad. Han undervisade i pedagogik men även i svenska språket och dessutom ledde han morgonbönerna. Han skötte vidare välläsningsövningarna, men det sades vara svårt för eleverna att uppfylla fordringarna. Ibland kunde Leffler bli häftig och påtagligt irriterad.

Adjunkten *Johan Lind* var den äldste av lärarna, f. 1820, en uppsalastudent, som hade avlagt folkskolläraryxamen i Göteborg på 1850-talet. Han var en originell man, som tillsammans med rektor svarade för modersmålsundervisningen i allmänhet. Förmodligen var det han som rättat Herlanders krior. Han uppskattades av eleverna och lektionerna för "gubben", som han kallades, var tydligen ganska lustiga tillställningar. Åt "Folkskolans läsebok" ägnade man vid Göteborgs seminarium liksom de övriga i riket två timmar i veckan alla tre läsåren.

Johan Victor Petersson hade vid Uppsala universitet avlagt den förberedande examen, som kallades medicofilen. Han svarade för undervisningen i de matematisk-naturvetenskapliga ämnena och ansågs enligt Sjöholm ha en "benägenhet att definiera i onödan". De ovan nämnda "Räkningsanteckningar", som Herlander bevarat, har med all säkerhet dikterats av Petersson. Just detta kan anses vara en del av det för Göteborgs seminarium betecknande "lunsystemet", innebärande att eleverna efter diktamen skulle skriva sina läroböcker själva. Om detta och om den häftiga kritiken mot detta såsom ett utslag av schartuanismens "kulturfientliga" anda berättar Sjöholm i sin seminariehistorik. Thor Nordin har påpekat att enligt Rudolf Steiner och walldorfpedagogiken, kan systemet inte anses vara helt förlegat i våra dagar.

August Wilhelm Larsson var adjunkt i historia och geografi, vilket här räknades som ett ämne. Han var värmlänning, hade

studerat vid Uppsala universitet och avlagt fil. kand.-examen där 1873. Han tycks ha varit uppskattad av eleverna, något maklig men samtidigt inspirerande.

Teckningsläraren *Anders Hallin* fick inte tjänstgöra under Herlanders sista år på seminariet enligt beslut av rektor. Det berodde på att han inte velat anpassa sig efter den s.k. Stuhlmanska metoden i teckningsundervisningen, som fastställdes av Kungl. Maj:t i november 1878. Denna uppenbarligen mycket mekaniska metod fick, enligt Sjöholms bedömning, "ödesdigra verkningar i hela vårt land". Han ersattes på tjänsten av *C.E.L. Baltzer*.

E. Robert Lindholm, domkyrkokantor i Göteborg och sedermera också lärare vid Högre Allmänna Läroverket i staden, var också en väl fungerande undervisare i sång och musik på folkskoleseminariet. Hans ansträngningar att få till stånd ett särskilt musikrum i seminariets nya byggnad misslyckades dock, trots att han hade haft stöd av rektor Leffler. Eftersom August Herlander hade högsta betyget i hans ämne kan man utgå ifrån att deras relationer varit goda.

Herlander har inte presenterat någon egen karakteristik av lärarna, varför vi inte med säkerhet kan veta vad han tyckte om dem. Vid kamratmötet längre fram (1890) kan vi dock vara förvissade om att man talade mycket om sina gamla lärare; så är det alltid vid skoljubileer. Men detta har inte gjort några direkta nedslag i de redogörelser och den korrespondens som kommer att behandlas i kap. 2. Dock påpekar flera av de unga folkskollärarna att rektor Leffler förmedlat tjänstgöring åt dem sedan de utexaminerats.

August Herlander hade förmånen att från början få undervisa i nya, för tiden ändamålsenliga lokaler. Seminariet flyttade nämligen i september 1877 från Drottninggatan 70 in

i en nybyggnad, ritad av arkitekten P.V. Stenhammar och belägen i stadsdelen Annedal i södra delen av Göteborg. Byggnaden har därefter flera gånger tillbyggts och förändrats men står ännu kvar, vackert belägen i en park. Den disponeras numera av journalisthögskolan (JMG) vid Göteborgs universitet.

Vidare kan det nämnas att man år 1878 beslöt utvidga folkskollärarytbildningen till fyra årskurser. Av detta berördes dock inte de seminarister, som redan påbörjat sina studier, men i katalogen för 1879-1880 angavs August Herlander och hans kamrater såsom tillhörande fjärde klassen.

Till begreppet Chronschough, som förknippats med den tidiga undervisningen vid Göteborgs folkskoleseminarium, får vi anledning att återkomma i kapitel 2.

2. Klassträff 1890. Vidareutbildning och vikariat. Chronschough?

Tioårsjubilerande göteborgsseminarister samlas den 1 augusti 1890 i Brunnsparcken

Ett klart bevis på att August Herlander ganska snart såg seminaristtiden i ett nostalgiskt skimmer är, att han var initiativtagare till och "själen" i det tioårsjubileum, som anordnades i Göteborg sensommaren 1890. Man möttes den 1 augusti i Brunnsparcken och fortsatte därifrån till restaurang Henriksberg. På eftermiddagen hade anordnats samkväm på Trädgårdsföreningen. Dagen därpå fortsatte man förhandlingarna på Folkskoleseminariet, dit rektor Samuel Nygren, som också på sin tid varit en av seminaristernas lärare, hade inbjudit dem. Han höll också ett litet välkomstanförande.

Nio män hade hörsammat Herlanders kallelse till jubileumsdagarna och under det "sammanträde", som protokollfördes, berättade var och en för kamraterna om sina upplevelser under det decennium som förflutit, om yrkesliv, familjeförhållanden etc. Ordförandeskap och sekretariat skulle cirkulera så att var och en av de närvarande kände delaktighet i sammankomsten. Till klubbmästare utsågs göteborgaren Gisslow. Kamraternas berättelser skrevs sedan ned och sändes under hösten till alla som hade utexaminerats vid Göteborgs seminarium våren 1880. Några av dessa jubilarer, som inte haft möjlighet att närvara på Henriksberg, hade

skickat in sina redogörelser så att de hade kunnat föredras för kamraterna vid sammanträdet.

Eftersom August Herlander sparade jubileumsdagarnas protokoll med dess bilagor har eftervärlden kunnat få en ganska ovanlig redogörelse för folkskollärarnas yrkes- och levnadsvillkor på 1880-talet, huvudsakligen i Västsverige, där åtskilliga i kretsen hade hamnat. Naturligtvis skall dessa skrifter bedömas kritiskt i fråga om sanningshalten. Men de flesta är å andra sidan sällsynt uppriktiga. Det var ju inte frågan om några officiella tjänsterapporter utan enkla redogörelser för sådant som man kunde tala om med sina jämlingar i en kamratkrets. De har här betecknats med R = Redogörelse och numrerats efter den ordning de förekommer i materialet, alltså R₁ etc.

Citaten markeras inte med citationstecken utan följer Herlanders uppteckning. Utelämnade partier markeras [---]. Kommentarer och referat, som gjorts av författaren till denna bok anges särskilt inom klammer [ ]. Födelseåren efter namnen har tillfogats av författaren efter seminariekatalogerna.

Redogörelserna vid kamratmötet

R₁. Karl Jakobsson i Erska. Född 1851. Närvarande.

Han kom till en början ej ihåg mer än att han "tagit sig hustru" (men han kunde ändå komma; han hade tagit henne med sig) samt att han "får slita mycket med ungarna". [— Efter examen reste han mycket för att se sig om och fick plats i Tostared.] Som folket här på orten var mycket fattigt och genom flera omständigheter tyckte han ej om den, varför han ej heller kom att stanna här. Sedermera fick han fästmö och genom henne kom han att erhålla platsen i Erska. Flera omständigheter bidrogo till att han ansåg platsen vara rätt god. Sin fästmö "belönade" han "dock ej"

som han bort, ty han gav henne korgen. (Är sedermera gift med en Lenberg.) Efter mycket slit och sedan mycket ovetat vankats blev han 1887 organist, klockare och kantor. Orgeln i kyrkan är ny och bra. Han har genomgått Nääs och är slöjdlärare.

R₂. Anders Wilhelm Ekedahl å Instön-Klöverön. Lycke. Född 1856. Närvarande.

Genom rektor hade han blivit förordad till platsen i Lycke. Han blev här ordinarie 1880. Denna plats är ambulerande på två stationer: Instön och Klöverön. Bostad saknas, varför han var betänkt på att själv bygga sig en "egen stuga". Barnantalet är ej stort uppgående till endast 12-21 med allt. Skolgången är särdeles flitig, så att det inträffade, att summan av alla barnens frånvarande dagar för hela läsåret uppgingo till bara 18. Om förhållandet till skolrådsordföranden meddelades att detta under de först åren varit rätt gott. Sedan hade detta förhållande ändrat sig, vilket dock till stor del berodde av ordförandens hustru. Det kunde hända att ordföranden ej på hela året besökte skolan. Ibland inträffade det att han (Ekedahl) blivit kallad till vördig prostens och då han kommit icke alls fått tala med honom, utan genom fruntimmer blivit frågad vad han ville. Detta gjorde att han ej brytt sig om att komma på längre tidpunkt. Sedermera hade han blivit hämtad med gästgivareskjuts, men vid framkomsten blivit mött av ordförandens hustru, som velat hindra honom att gå in till ordföranden. Då intet annat hjälpte, tog han den fysiska styrkan till hjälp och lyfte undan frun. Dädanefter hade han och ordföranden varit goda vänner. Ekedahl lever [som] ungarl och hade ej tänkt på att inträda i äkta ståndet.

R₃. Nils Otto Ljungblad [Tjänstgöringsort ej nämnd.] Född 1857.

Om honom meddelade Svensson vad han hade sig bekant, till honom berättats av dåvarande pastorn i nedannämnda pastorat. [Utelämnat] Blev ordinarie 1 november 1880. Snart ingick han äktenskap med en flicka från sin hemort. [Ljungby, Göteborgs stift.] Han hade en flicka i sitt äktenskap. Skolan hade han skött mycket

dåligt, beroende på dels slarv, men dels och mest på överhandtagande dryckenskapsbegär. Detta jämte andra omständigheter hade gjort, att han blivit nödgad taga avsked. Sedan hade han blivit goodtemplare och försökt återfå platsen, vilket dock ej lyckades. Slutligen hade han rest till Amerika. Om hans öden på hinsidan Atlanten var intet bekant.

R 4. Johan Birger Bengtsson i Björsäter. Född 1858. Närvarande.

[Han har själv skrivit en lång redogörelse, som han skickat in till Herlander och rubricerat "Tio år av min levnad 1880-1890". Han hade, genom rektor Lefflers förmedling, redan i augusti examensåret 1880 fått ett vikariat i Röra socken på Orust.] Efter tre månaders undervisning skulle examen hållas, och jag vill ej dölja att jag med en smula oro motsåg denna dag. Emellertid hade jag under höstterminen arbetat med brinnande iver. Också kunde jag hålla en efter gubbarnes uppfattning synnerligt "vacker examen", vid vilken barnen "glänste" med litet kunskaper i historia och geografi, naturlära och geometri, ämnen som troligen varit främmande för denna undervisningsanstalt. Därtill hade jag med ledning av fiolen inövat några koraler och sånger och som barnen därute i allmänhet äger goda anlag för sång, gick denna vid examen över förväntan bra. Jag fick beröm. "Nu var det annat än förr", fick jag smickrande nog höra efteråt. Jag nämner detta icke för att kasta någon skugga på mina företrädare eller för att själv framstå som ett ljus utan därför att församlingsbornas uttalade belåtenhet ingav mig den tanken, att resultatet av skolarbetet under min första verksamhet som lärare kunde sägas vara ganska gott. [---] [Under jullovet hade han tagit avsked från Orust och begivit sig till sin hembygd i Husaby.] Medan jag vistades i Husaby sökte jag ett ledigannonserat vikariat vid Björsäters folkskola. En närmare hembygden belägen plats vore eftersträvansvärd. Att försöka kan inte skada tänkte jag. Också avsände jag min ansökan. Inom några dagar erhöll jag underrättelse att Björsäters skolråd antagit mig till vikarius. Senare fick jag veta, att en min välgörare, Auditör Norén, av vilken jag efter fullgjord

seminariekurs fick som gåva mottaga förut såsom lån undfångna mellan tvåhundra och trehundra kronor, genom skrivelse fallt ett gott ord för mig hos skolrådets ordförande. Jag - min moders ende son, och hon var änka - hade erhållit en mera inkomstbringande och närmare hemmet varande plats. [---] Den 1 mars samma år [1882] tillträdde jag befattningen här i Björsäter, tjänstgjorde i egenskap av extra ordinarie med 600 kronors lön till 1882 års slut. Följande år tillträdde jag platsen som ordinarie efter att vid valet föregående höst hava erhållit en enhällig kallelse. Efter 5 år höjdes min lön till 700 kr. Kofodersersättningen utgår med 80 kr. Vedbränsle efter behov. Bostaden utgöres av 3 rum och kök. Källare är inrättad under köket med nedgång därifrån. Tack vare min företrädares planteringsiver förfogar jag över en präktig trädgård. Särskilt planteringsland för barnen finnes numera. Själva skollokalen är stor nog. S.k. långbänkar användas tyvärr ännu. Materielen har med åren fått flera nya uppsättningar och kan förtjäna betyget god. Barnantalet, 120-130, är för stort för blott en lärare. Skolan måste arbeta på avdelningar. Som grundläggande för folkskolan verka tre småskolor inom distriktet. [---] Sedan några år tillbaka vistas min mor och min ena syster hos mig och mitt hushåll är alltså i goda händer. Någon liten extra inkomst kan jag årligen bereda mig dels genom privat undervisning, dels genom något skriveri och dels genom agenturskap för livförsäkringsanstalten Oden. Bodde vi icke så långt åtskilda, så skullen I nog få veta av mig i egenskap av agent. [--- Redogörelsen präglas av stor optimism inför framtiden, skribenten ångrar inte ett ögonblick att han valt lärarbanan. Han interfolierar en rad egenhändiga dikter i framställningen.]

R 5. Frans Emil Larsson i Hasslösa. Född 1853.

[Genom val hösten efter examen 1880 hade Larsson blivit ordinarie i Bollebygd.] Den 9 augusti samma år gjordes resan från Borås till Bollebygd, den erhållna platsen, med en, enligt prästens skrivelse, av de förnämsta Bollebönderna - men dock, enligt min uppfattning, en av dess värsta skojare och fyllbult, ty han tappade bort både häst och vagn. Den resan glömmes aldrig. [--- Skolan var i

”bristfälligt skick både för lärarens bekvämlighet och undervisningen”, men situationen avhjälpptes. —] Den största svårigheten, den långa flyttningen en och en halv mil mellan stationerna, kunde icke, oaktat olika försök gjordes, undanröjas. Till följd därav söktes transport några gånger och lyckades slutligen efter 2 års arbete i Bollebygd fast plats erhållas i Hasslösa församling av Skaraborgs län och tillträdde denna plats som vikarius den 5 sept. 1882. [—] Platsen innehaves ännu och är här under 8 års arbete i skolans tjänst med tillhjälp av insiktsfullt skolråd ovanligt mycket gjort för skolväsendets förbättrande, i det tidsenliga lokaler blivit uppförda, god undervisningsmateriel inköpt och en jämnare skolgång inträtt genom införande av förmiddagsläsning. [Lönen i Bollebygd var för låg och L. sökte därför och fick fast plats i Hasslösa, där han kunde med lärartjänsten förena slöjdundervisning och klockartjänst. Han hade genomgått slöjdkurs på Nääs. Han hade gift sig 1880 och fått en son 1883. I hemmet bodde också hans svärmor.]

R 6. Georg Filip Björkman i Träslöv. Född 1859. Närvarande.

Född en lägre sjötullstjänstemans son, lärde jag tidigt att sköta en båt på havet och var det min lott att kämpa med det vilda elementet, och då min far jämväl hade några tunnland jord att sköta biträdde även jag härmed. Då jorden utmed själva kusten på åtskilliga ställen i Halland utgöres av sandjord, som behöver en svalkande gödning och sådan kan anskaffas utav den från havet uppkastade havstången måste varje jordbrukare utmed kusten i mellersta Halland vara angelägen att skaffa sådan gödning, vilken även jag med iver gjorde, dock därvid ofta förkylande mig genom att vintertiden gå med genomvåta fötter över halva dagen. Följden blev även en mindre stark hälsa, varför jag ej kunde ägna mig åt min faders yrke, som fordrade rent av en berghälsa. Alldenstund jag var utrustad med någorlunda gott läshuvud, sattes jag efter min konfirmation i treklassiga lägre elementarläroverket i Varberg, vilket [jag] genomgick på 2 år med högsta betyg i de flesta ämnen. Då min äldre broder gick i högre elementarläroverk och min fars inkomster ej

voro så stora måste mina studier avbrytas och jag började åter en jordbrukares och delvis en sjömans liv. [Folkskolläraren i församlingen rådde honom att söka in på seminariet, trots att han då ej kände lust till detta.] Emellertid sökte och erhöll jag inträde vid Göteborgs seminarium, vilken seminarietid oaktat särskilt en lärares mot mig bevisade kitslighet, jag till följd av den goda kamranda, som rådde bland flertalet av kamraterna inom vår klass, jag skattar mycket högt. [—] Då jag 1880 erhöll mitt avgångsbetyg var detta i mina, och i synnerhet ett par av mina kamraters ögon något underhålligt, varföre jag dagen efter avgångsexamen gick upp till dåvarande rektor Leffler och begärde någon slags rättelse, eller att få genomgå 4de klassen ett år till eller och ett utdrag att jag tillhörde 4de klassen på det att jag vid annat seminarium måtte genomgå samma klass i och för erhållande av högre betyg. Jag träffade då den besynnerlige, men som jag tror på det hela taget hederlige gubben, i ganska upprört sinnelag, emedan en annan kamrat, som jag vill minnas vännen Ekedahl varit hos honom i samma ärende som jag. Gubben gav mig naturligtvis avslag på min begäran och bad mig ej vara stött på honom, alldenstund han ej kunde ”hjälpat”, men gav mig dock ett ”extra” betyg för erhållande av den plats jag året därpå tänkte söka. [Följande år erbjöds han ett vikariat i trakten av Lysekil och tackade ja. Men senare skrev prästen i församlingen att man hade beslutat att inte tillsätta någon vikarie. Senare lyckades han få en tjänst i sin hemförsamling Träslöv och när han tjänstgjort där fick han 100 kr i påslag på lönen. Han var ännu ogift men en moster hushållade för honom och gav honom dessutom 100 kr årligen.]

R 7. Johan August Svensson i Grimeton. Född 1857. Närvarande.

[På rektor Lefflers förord blev han hösten 1880 först vikarie, sedan ordinarie i Grimeton.] Vid början av min läraretid var skolans tillstånd här mycket dåligt, beroende dels på att den gamle läraren var utsliten och för övrigt väl knappast någonsin varit något mera framstående som lärare (så mycket mera trädgårdsmästare), och

dels på att under de närmast föregående åren täta ombyten av vikarier för honom skett. [---] Bland annat kan nämnas att barnen voro indelade efter könet, så att flickorna besökte skolan ena hälften av lästiden – den varmaste årstiden – och gossarna den övriga; sålunda skulle läraren undervisa 4 årsklasser samtidigt. [Förhållandena förbättrades tack vare en nitisk skolrådsordförande. Ett exempel var att nya kortbänkar anskaffades.] Under vintern 1883 hölls med äldre personer en aftonskola med rätt gott resultat. – År 1885 (från slutet av aug. tills början av okt.) genomgick jag en första slöjdkurs vid Nääs slöjdseminarium och 1887 (från slutet av juli till början av sept.) en andra kurs å samma ställe. Härefter började jag arbeta för inrättandet av slöjdskola härstädes och med hjälp av skolrådets ordförande lyckades häruti så, att åren 1888 och 89 inreddes genom tillbyggnad till gamla skolhuset slöjdsal (jämte småskolesal). Genom denna tillbyggnad blev även min bostadslägenhet ökad, så att den nu utgör 3 bostadsrum, kök och skafferi på nedre bottnen jämte ett rum på andra bottnen (detta senare inrett av mig själv). Sedan behövt antal verktyg blivit inköpt och 8 nya hyvelbänkar (gjorda och till största delen bekostade av mig ensam) uppställda har slöjdsalen med tillhörande verktygs- och modellrum, ljusa och rymliga som de äro, blivit rätt bra. Jag tror mig härom våga säga att det är ”den bäst ordnade i Halland” såsom härvarande skolinspektör nyligen fällde domen. [---] I år har även för högre avdelningens flickor blivit ordnad undervisning i handarbeten. (För nästa år har sedan skolrådet tagit saken om hand.) Vad jag hädanefter vill söka arbeta för är, att få fortsättningsskola här anordnad, en sak varom jag dock hyser tvivel, alldenstund skolan här från orten betraktas mera såsom något tungt och svårt (för att ej säga ”nödvändigt ont”), varföre, sedan barnen inhämtat det nödvändigaste och vid avgångsprövningen – denna mycket noggrann – blivit godkända till nattvardsläsning, det sällan är fråga om vidare förkovran i bokliga kunskaper. [Förhållandet till skolrådets ordförande är mycket gott och S. var under sin ungarlilstid varje söndag bjuden till honom på middag och ”ofta även om vardagskvällarna för att spela ett parti schack eller domino”. Lönen var först 600 kr, höjdes sedan till 675 och senare 700 kr. Därtill kom

kofoderersättning 82 kr, för ved 100 kr, slöjdlärlön 75 kr och ”ersättning av kommunen för postens mottagande och utlämnande 15 kr”.---] Tack vare min företrädares planteringsiver innehåller trädgården nu något mer än 200 fruktbarande träd. En mindre del därav har jag satt eller flyttat. Skötseln av trädgården kräver mycken tid och dito arbete. – Med biskötsel har jag ock sysslat inte så litet, men hittills har jag därav ej skördat någon vinst utan har jag genom många experiment på detta område hellre gjort förlust. [Betr. sina personliga förhållanden meddelar S, att han först var inackorderad men sedan skaffade eget hushåll med en kusin som hushållerska. År 1889 gifte han sig och 1890 fick han en son. ---]

Jag har aldrig ångrat valet av levnadsbana, utan har hittills arbetat med friskt mod, dock har jag på sista tiden märkt att jag ”tagit i” med skolarbetet litet för hårt.

R 8. August Herlander själv. Född 1860. Närvarande.
(Utelämnas här. Se vidare s. 50ff)

R 9. Oskar Amandus Darelus i Hyssna. Född 1856.
Närvarande.

[Genom rektors förmedling fick D. plats i Hyssna och har stannat där. Skolan ”ambulerar” på två stationer. Barnantalet ”blott 57”. D. har besökt Nääs och har slöjdskola; slöjdlönen är rätt god, 100 kr. Han har spelat för organistexamen men inte tagit sådan ännu. Han är gift.]

R 10. Alfred Gottfrid Gisslow i Göteborg. Född 1861.
Närvarande.

[---] Jag börjar med mina 15 år. Född i en skolmästarefamilj [Båraryd, Växjö stift] hade jag redan från den gröna barndomen att läsa om ett och annat som föll mig på läppen, men någon egentlig plan för min läsning fanns visst icke. Och inte heller var arbetet ihärdigt, därtill var min far alltför överseende med sin förstfödde. Så där rapsodiskt kunde jag nog ett och annat. Romanerna i skolbiblioteket hade jag slukat och i svenska historien var jag någorlunda

bevandrad. Stor håg hade jag för att skriva i tidningar, ett bevis för brådmognaden. Nästan var vecka hade U.T:s [Ulricehamns Tidning] läsare den tillfredsställelsen att få veta hurudant vädret var i norra Kind, vilket pris var gångbart för grisar och kalvar, ja, någon gång t.o.m. vilka märkligare beslut som blivit fattade å Gränahögs kommunalstämma. Min mesta tid användes allt ändå, gunås, till att slå dank, någonting just inte ovanligt för skolläraresöner. [Efter konfirmationen blev han tillfälligt anställd som småskollärare i församlingen, honoraret var 70 kr för tre månaders arbete.] Stava och lägga ihop hette konsten på den tiden; nu ha gom-, tung-, näs-, strup-, tand-, läpp- och alla andra möjliga och omöjliga naturljud kommit i stället. Strykljudet torde likväl vara gemensamt för både äldre och nyare metoder. Efter småskollärareperioden kom ett vikariat – jag var då 16 år – i en folkskola i grannförsamlingen Dahlstorp. Lång var jag nog även på den tiden, men drängpojkarne, som gingo i skolan – de voro ett halft hundra till antalet – de voro ännu [oläsl.]. Gud vet hur jag kunde reda mig, men jag kan icke minnas att jag fick smörj någon enda gång på den månaden jag var därute. [---] Mina ansatser att hålla disciplin ha dock aldrig blivit så gäckade som det skedde den gången. Men prästen gav mig tjänstgöringsbetyg och det ett som vackert var ändå, fastän han aldrig var inom skolans dörrar. [Seminarietiden går G. snabbt förbi, eftersom de närvarande kände till den. På rektor Lefflers förord tjänstgjorde han det första halvåret efter examen på barnhuset Gustavsberg.] Den 1 mars 1881 lämnade jag Gustavsberg utan saknad men också utan skäl till klagomål mot därvarande anordningar. [G. hade nu fått plats i Stigtomta i Sörmland.] Befolkningen var indelad i två klasser – motsvarande forntidens frie och trälar – de hette här godsägare och torpare. De förres barn gingo naturligtvis inte i folkskolan och läraren hade ingen som helst beröring med ståndspersonerna. Torparens barn frekventerade visserligen skolan, men ordentligheten i besöken lämnade åtskilligt att önska. Skolrådsledamöter såg jag aldrig några. Jag lessnade även här, sökte plats i Göteborg och blev bland 26 sökande antagen hösten 1881. Här har jag nu tjänstgjort i nio år och har ingen tanke på flyttning. [G. finner likställigheten i fråga om löner positiv, liksom den frihet

man har att sköta undervisningen. Negativt för både elever och lärare är däremot den långa lästiden, 42 veckor, konkurrensen mellan olika lärare ifråga om resultatet kan också vara pressande. Elevers frånvaro utan giltigt förfall accepteras inte utan de "hämtas efter endast en dags frånvaro". Han gifte sig 1884 och fick tre barn.] Vid sidan av min verksamhet som lärare har jag sedan 1886 tjänstgjort i egenskap av v. domkyrkokantor och såsom sångledare. Förra året gav jag en konsert med biträde av 150 sångare och 40 musici och i år den 12 april en dito med inalles 200 biträdande och har båda gångerna haft glädjen att räkna mellan 1 000 och 1 200 åhörare. Genom slikt extraarbete, förutom det ordinarie, har min tid varit strängt upptagen, på de senare åren ofta till 11 timmar dagligen. Under ferierna har jag trenne somrar förestått en skollovskoloni nära Alingsås; jag hemkom därifrån med årets koloni just i dag. 1886 genomgick jag Nääs slöjdlärarseminarium, men är ej slöjdlärare. [Redogörelsen avslutas i mycket positiv anda med tack för det goda kamratskapet inom gruppen.]

R II. August Theodor Engstrand i Broddarp. Född 1857. Närvarande andra dagen.

[Om sin första plats ville han inte tala mycket, sade han. -- (Upplysningar härom, se nedan sid. 40ff) Han hade gift sig och fått tre barn.]

Han sade sig bland annat hava blivit "Nääsvis". Slöjds-kollärare var han ej, men väl småskollärare och det är ej sämre det menade han. Skolan är fast och förenad med småskola, så att småskoleavdelningen besöker skolan tre dagar i veckan och folkskoleavdelningens barn veckans övriga dagar. Emedan socknen ej har [fler] inbyggare än det finns dagar i ett vanligt år, så var barnantalet ej heller mer än omkring 62 i båda avdelningarne. Skolgången är bra. Slöjdskola hade varit å bane att inrättas och å kyrkostämman hade blivit bestämt och protokollfört, att läraren (Engstr.) skulle tillsläppa verktyg och församlingen ordna lokal för sådan skola. Detta väckte dock många församlingsbors vrede, och då han såg detta ville han ej – på det att icke friden och det goda förhållandet mellan läraren och församlingen måtte störas – vidare yrka därpå, utan

fick saken förfalla. Förhållandet mellan läraren och skolrådsordföranden var numera å båda sidor det bästa man kan önska.

R 12. Per Thorén i Flen. Född 1859

Om honom meddelade Herlander några data. Han hade träffat honom i Skara, där han (Thorén) tog organistexamen 1881. Här trolovade sig Thorén, men denna förbindelse blev sedan bruten. I januari 1883 flyttade han till Flen. Platsen var vackert belägen och bekväm med rätt god lön. Han är gift och har fem småttingar.

R 13. Frans Josef Karlssohn i Romelanda. Född 1857

[Meddelande från honom överlämnat av Gisslow, som fått brev från honom.] Som skicklig organist hade han [Karlssohn] fått platsen i Romelanda, i vars kyrka en ny präktig orgel finnes. Platsen var mycket vacker, men ansågs dålig, emedan folket här var mycket rått, obildat och förfallet i dryckenskap, vadan barnen vore på allt sätt mindre väl uppfostrade. Tidningarne hade haft mycket att berätta om denna plats' sedliga förhållanden. Karlssohn är ogift.

R 14. Anders Leonard Köhler i Tranemo. Född 1859

Av Gisslow upplystes, att han haft mycket bråk och många processer med skolråd och församling m.m. – Ur ett brev till Herlander från Köhler, daterat Tranemo 12 juni 1888, göres följande utdrag: [— K. var gift och hade en ettårig dotter.] Utom skolan har jag att sköta organist- och klockarebefattningen samt poststationsföreståndaresysslan, detta senare endast på förordnande. Sedan en ny praktfull kyrka här blivit uppförd, har där insatts en 15-stämmig präktig orgel, försedd med alla nutidens resurser i mekaniskt hänseende. Detta gör att organistsysslan blir särdeles angenäm. Men jag har dessutom samma syssla i en annexförsamling, och detta är mindre trevligt, emedan jag nästan söndagligen måste tillryggalägga en styv mil dit och åter samt dessutom har att traktera ett i hög grad miserabelt orgelverk. – För resten förflyter min dag lugnt och utan stora omväxlingar. Au revoir.

R 15. Lars Gustaf Bergström i Fredsberg. Född 1858.

Han hade träffats av flera av kamraterna. Till sin yttre person var han en riktig gentleman. Han är gift.

R 16. Frans Otto Slettengren i Käfsjö. Född 1855.

[Han hade underrättat Herlander om att han var förhindrad att komma. Han var förutom lärare klockare och postföreståndare samt innehade ett ombudsmannaskap och ägnade sig åt jakt.] S. hade varit på platsen 8 och ett halvt år. Årslönen uppgick till 1 500 kr inkl. allt. I äktenskapet hade han 5 välskapade barn, en flicka och fyra gossar.

R 17. Anton W. Holmberg i Göteborg. Född 1859

[Han hade skrivit till Gisslow att han trots att han bodde i Göteborg var förhindrad komma. Han var tillsynslärare, hade gift sig med en förmögen kvinna och hade en lön på 2 800 kr årligen.] Han åtnjöt mycken aktning och visade sig sällan ute i det offentliga livet.

R 18. Walfrid Söderberg i Norrköping. Född 1859

[Han hade meddelat Herlander att han var förhindrad delta på grund av en broders bortgång. De närvarande sade sig veta att han var väl ansedd inom sin kommun. Han var ogift.]

R 19. Daniel Albert Odhqvist i Skepplanda. Född 1858

Några av kamraterna hade träffat honom bland annat å Nääs, där han genomgick slöjdkurs 1889 (tredje årskursen). Han hade sagt sig hava utgivit en Svensk historia. Dock hade ingen av kamraterna sett och ännu mindre läst densamma.

R 20. Johannes Myller i Grimstad. Född 1855

[Gisslow hade träffat honom på Nääs och meddelade att han var ansedd "som slöjdare".]

R 21. Carl August Rydin. Född 1860

Genom rektors förord hade han fått plats i Ljungarp, där han verkade en kort tid, tills han dog på hösten 1880. Han fick en vacker minnesruma i skoltidningarna.

R 22. Josef Bruhn. Född 1858.

Om honom meddelade Ekedahl följande: Han fick plats som skollärare i staden Borgholm. Här ingick han äktenskap och hade ett barn. Senare gav han sig in på tidningsmannabanan och köpte utgivningsrätten till en tidning i Borgholm. På grund av tilltagande sjuklighet måste han dock snart sälja tidningen och slutligen avsäga sig skollärareplatsen. Härefter kom han till sitt föräldrahem i Broby, där han dog. Om familjen kände Ekedahl intet. På tidningsaffären hade Bruhn vunnit något i pekuniärt avseende, men hans ekonomiska ställning var annars, synnerligen på slutet, mycket dålig. – Även Engstrand meddelade under rörelse att Bruhns hustru och barn voro döda. Hustrun ansågs hava dött av sorg. Sedan Engstrand citerat den första delen av Bruhns sista brev till honom, kunde han för rörelse ej längre fortsätta berättelsen.

R 23. Karl August Sandegren. Född 1858

Om honom gjordes av undertecknad (Svensson) följande meddelande. [Examensåret 1880 fick han plats som vikarie i Ransberg. Senare begav han sig till Skara för att avlägga organistexamen, men där insjuknade han svårt men återvann sedan hälsan och fick under 1881 plats i Väne-Åsaka.] Några år därefter genomgick han slöjdkurs å Nääs, varefter han verkade mycket genom föredrag m.m. för att få slöjd införd både i sin skola och andra. 1887 inredde han å egen bekostnad slöjdlokal å vinden i sin skola. Omkring skolan hade han anlagt trädgård. – Han hade även utbildat sig till skicklig stenograf och inom sin verkningskrets bildat en förening för denna konsts övande. Under sistlidne februari (1890) blev han angripen av influensa, som övergick till lunginflammation, vilken sjukdom lade honom i graven. Han sörjes av en talrik vänkrets. Han var ogift.

Mötet avslutas. Fortsatta jubileer

I Herlanders anteckningar anges följande:

”§ 4

Sedan Gisslow på fleres uppmaning hållit ett kortare föredrag om grunderna i Filip Holmkvists metodiska skrivövningar och kamraterna åtföljt honom till hans skola för att bese densamma upplöstes mötet. Innan man åtskildes, uttrycktes den önskan, att ett nytt möte måtte hållas sedan åter 5 eller 10 år runnit hän. Som det ju förut är bestämt, att ett stort möte skall hållas i Göteborg 1895 (1893?) föreslogs att man då borde mötas. Qui vivra verra. In fidem. Grimeton pr Hune- stad 1891. J. Aug. Svensson.”

Om detta planerade kamratmötes detaljer finns inga andra upplysningar än att vännen Engstrand i ett brev 1910 (se nedan) nämner att Herlander skulle ha varit ”primus motor” för ett sådant också 1895.

Två kamratbrev

Herlander har även bevarat åtskilliga brev från seminariekamraterna, några skrivna på 1880-talet, andra långt senare, i vissa fall fram till 1930-talet. (Se härom mera i Kommentarer och referenser, s. 114ff). De har naturligtvis också mycket att förtälja om folkskollärarnas villkor. Det har därför befunnits lämpligt att i detta sammanhang ta upp två av dessa brev, båda skrivna av samma person. De har betecknats med B = Brev och likaså numrerats och försetts med de uppgifter som synes nödvändiga, alltså skribentens namn och bostadsort samt datum.

B I August Theodor Engstrand i Askum. 15 okt. 1880.

[---] Jag befinner mig, såsom du långt före detta vet, i Askum. Huru där står till "vet du icke nu, men härefter skall du få veta det". Du har visserligen en dunkel aning om förhållandena, vilken aning hos dig alstrats av de rykten du under din Bohusläns-resa hörde; men hur här i verkligheten står till med skolväsendet, därom kan intet människobarn utom socknens med undantag möjligtvis av Lapparne drömma. Jag valde plats, men jag valde dock ej till min fördel i annat fall än att jag slapp "bli granne med Ljungblader". Du kommer väl ihåg frågan: "vill inte du ha Slättåkra och bli granne med Ljungblad, du stackare?" A propos Djungblader, kan jag berätta att jag om honom erfarit den "nåden" att mottaga hans förlovningskort. "Så är då Djungblader förlovad" säger du med förvåning vid denna underrättelse, vilket även var fallet med mig, då jag å kortet läste: "Otto Ljungblad Johanna Beata Larsson" Gu' bevars så roligt den flickan kommer att få! Jag vämjes vid tanken på hans snusiga läppar, hans lurande blickar och hans klämmiga gestikulationer varav han sökte betjäna sig då han med fagra ord ville inbilla någon att något gott dvaldes under den farhågaväckande ytan. Vet du jag undrar storligen om icke Djungblader var den som tog livet av Sverker den äldre. Denna blev, såsom Odnher säger, dödad av en hästesven, och en sådan var ju Djungblader innan han beträdde "den lärda banan". I seder och bruk var denne en typ för dem av 10-hundratalets Svenskar, i vars själ hedendomens styggelse endast *doldes* av det kristna namnet men ej hade lämnat den allra minsta plats för kristliga känslor. Jag föreställer mig åtminstone dessa sådana som Dj tedde sig. Han stod långt efter sin tid, och då "vad göres oss mera vittne behov"? Vi få då endast betrakta den i katalogerna stående födelseårsuppgiften 1857 såsom ett tryckfel, vilket borde ändras till 1057.

Emellertid vill jag nu återföra våra tankar till Askum samt skildra skolväsendet därstädes på det du må finna att socknen med rätta uppbär det av mig helst begagnade namnet "Avskum". Jag får traska ikring och läsa i bondstugorna, så att strängt taget äro stationerna till antalet lika med dessas men varje år slipper jag dock med 8, men det är vackert så. Huru det ser ut i ett "skolhus" i Askum

må du genom följande rader i någon mån förnimma. Jag har läst på 3 ställen (dock ej fulla terminen ännu på det tredje) och bland desse var det ena skröpeligt, det andra himla blixeländigt och det tredje drägligt; "drägligt" mätes i detta fall med Askums omständigheternas måttstock, ty att det i alla fall ej kunde fylla sin plats som skolhus därom torde meningarna ej vara delade. Nej det är stor skillnad på de skröpeliga "*liknelser till skolhus*" som jag kan *skapa* här i Askum och ett skolhus i (Sverige höll jag på att säga, men säger) Västergötland, så att skillnaden trotsar all beskrivning. Därför må du ha överseende med mig när jag kommer på besök hos dig vid provtiden i det där Broddarp, då jag naturligtvis vid åsynen av din skola kommer att gapa och glana såsom om allting dugde att äta.

Att riktigt åskådliggöra ett av "skolhusen" se det står ej i min makt. Jag vill dock nämna, att på det första stället, som var vid skärgården, var rummet överfullt av åhörande skärgårdsynglingar som dock ej voro de behagligaste. Visst voro de tysta under det de voro inne med undantag av en och annan gång då en fråga ställdes till mig nämligen den: "vill inte herr'n komma in och taga en klar?" Men vad värre var, det var då de voro ur skolrummet, ty då voro de ej långt borta utan i ett rum intill där de under det åtskilliga sådana där klara som någon gång bjöds mig utdelades med buller och väsen. Hojtande av självaste böveln ta' Dahl. De tyckte sig visst då ej vara skyldiga iakttaga tystnad. På det andra stället som var inåt landet saknades visserligen skärgårdsynglingarna, men där ersattes de av en satanas mängd käringar som under det de lägrade sig kring kaffepannan samtalande om andras angelägenheter med en sådan domareton och ett sådant basunaljud, att både jag och skolbarnen hoppade högt i skyn, ja det vill säga mot skyn, ty vi hunno ej långt innan taket, som befann sig "hart nära" golvet, tog emot. Dessutom fanns på stället en 15-årig dövstum och fänig gosse som rätt ofta gjorde visiter. Under detta tog han gossarna i peruken och tvang dem att uppge ett hjärtslitande skri samt ryckte arbetet från flickorna på vars skuldror han sedan tog plats. Åtskilliga gånger tog jag honom i örat och ledde ut honom, men då skrek han så att han kunnat skrämma djävulen och kom för resten ögonblicket därpå tillbaka, då han räckte mig lång näsa, sträckte fram tungan och

gjorde allehanda andra hemska grimacer, genom vilka han sökte visa sin triumf över, att han blev den segrande. – Där jag nu läser är dock något bättre, ty jag disponerar såsom skolsal ett källarloft tämligen rymligt, men likväl för lågt. Jag får vara ostörd, vilket jag skattar högre än "silver och guld". Dock må du ej fatta saken så, att jag är absolut ostörd, ty en eller två gånger om dagen eller i allra bästa fall varannan dag har jag besök av närboende sockenboar, vilka vilja åhöra undervisningen. "Det är väl inte ont i det", tycker jag mig höra dig säga. Jag skulle säga detsamma om de ej toge sig befattningen av *biträdande lärare*, såsom du vet en viss vid Seminarium gjorde, då prov avlades. Då jag läser geografi t.ex. och beder ett av barnen räkna upp städerna i Bohuslän, kan det hända, att en åhörare låter upp "sin breda näbb" sägande "Huru länge komma de ihåg det?" "Låt dem läsa kattekesma och psalmeboka, då har di nytta åv". [---]

Det hände sig en dag, att jag i min pedagogik fick se följande: "Folkskolläraren skall hava en lärarinna *under* sig, vilken han skall hjälpa, ..., han skall ock ha tillsyn över småskolan". – "Fastän jag har tre lärarinnor under mig" tänkte jag "får jag väl ej försumma min plikt" och beslöt att redan den följande dagen begiva mig av till den närmaste. Och jag vart fast i mitt beslut. På middagen företogs färden först i båt över ett vatten, sedan till fots över berg och myrar. Trött, ankom jag till småskolehuset, detta liksom folkskolehusen en bondstuga. Barnen hade middagsrast. Efter en sen stunds samtal med den lilla nymfen, lärarinnan, var rasten slut och barnen inringdes.

Andakten hade inträtt och läsningen skulle börja. Jag skattade lärarinnan lycklig, som fick vara så gott i fred för obehöriga, men snart fann jag mig hava gjort en misräkning, ty in kom en mängd av fruntimmer, unga och gamla och "*besatte*" väggarna runt omkring med sina kroppar. De samtalade och flinade till att börja med; men tycktes dock slutligen ana, i vad slags rum de befunno sig, ty de *nästan* tystnade och vände uppmärksamheten mera odelat åt sina sticknings- och virkningsarbeten, som de medfört. – Undervisning i stavning och skrivning började. – Men då inkom en hund, vilken såsom en ond ande for i alla vrår och vinklar. Kännande barna-

naturen, kan du nog tänka dig till att detta kräk och ej boken blev småparvlarnes tankars föremål. Snart inträdde husets gunstling, herr katt, en riktig gentleman. De bägge fyrfota herrarne måtte ha legat i process med varandra, varvid den större förlorat, eller ock hade de väl någon osliten tvist sig emellan, ty knappt hade den nu nämnde fått syn på den [oläsl.] lordcat innan han med hela sin kroppstyngd kastade sig över honom. Ett väsen och liv över all beskrivning förde nu den besegrade. Har du hört kattskrik i ett rum?!!! Det var gruveligt. Då därtill kom de förskräckte pysarnes klagolåt samt de slöjdande fruntimrens domarekommando över de trätande djuren, så blev det än hiskeligare. Fönstret, vid vilket jag satt, var igenspikat, annars hade jag troligen hoppat den vägen ut, men nu måste jag stanna inne.

Vid timmens slut bjöd man mig kaffe, vilket jag i största hast förtärde för att komma ut på fria fältet ifall "djurfäktningen" möjligen blivit repeterad. Om besöket vill jag nu endast tillägga att småskolan var förvillande lik folkskolan i vad materiel och skoltillbehör beträffar; ty *intet* på det ena stället är gudomligt likt *intet* på det andra. Detta om skolan i Askum. Nu till folket. I korthet sagt är folket rätt trevligt och gästvänligt, så att jag ofta är bortbjuden. Punsch och kognak är gott om. Men som jag kanske någon gång förut omnämnt är jag bliven ganska nykter nu, ty jag är rädd att det går mig som den ordinarie läraren i Askum vilken för dryckenskap blev avsatt. Det vore ju en "gräselig" förlust att bli avsatt från skolläraresysslan i "Avskum". Ja det vore väl tråkigt, men ändring i levnadssätt medförde ej en sådan händelse, ty jag finge naturligtvis gå på socknen då som nu. – Om flickorna härstädes kan jag blott säga som Herren säger om de ogudaktiges visors buller "de behaga mig icke". En och annan kan man dock få se, som ej är illavulen heller. Bland dem, med vilka jag gjort bekantskap ha trenne varit rätt söta. Om de tvenne av dessa må du veta att den ena är en "yrkessyster" (ej den förut omtalde), den andra en fröken hos W...t. Kanske tror du, att den sistnämnda är en dotter till W. Det är icke så min vän, utan en som, enligt vad jag kunnat förstå de gånger jag haft den äran vara prostherrskapets gäst, äter nådebröd. Således "till arv av sina fäder ej gods och guld hon fått", men moder natur

har begåvat henne med ett så tjusande utseende så att det måste imponera även på en "kvinnohatare". Och ännu mer: hennes inre människa disharmonierar icke med detta yttre. Ädelt är hennes hela väsen. Ack, hennes vänliga, tillmötesgående sätt, hennes tilltalande sätt, allt har gjort det starkaste intryck på mig. Flärden och fäfvängan tyckas för henne vara främmande saker. Du vet nog min bror, att med flickor i hennes ställning får naturligtvis ej fin så stor makt som med dem vilka hava en förmögen pappa och en kokett mamma att städse anlita. --- Om min bekantskap med den tredje skönheten och vad därmed har sammanhang vill jag här nedan omförmåla.

Ista kapitlet. Under det jag läste vid skärgården företog jag ofta utflykter till havs; ty sådana likade mig ganska väl. En söndag kommo tvenne trevliga ynglingar in till mig, frågade om jag hade lust att följa med ut och segla. Jag tackade hjärtligt för och antog inbjudningen till nöjet. Sedan jag trakterat gossarne med cigarrer, det enda undfägningsmedel jag ägde, begåvo vi oss på färden. Vinden var förlig och snabbt som en pil ilade vår lilla farkost ut på det djupa havets slätter. Vi beslöto att styra kosan till ett fiskläge, Smögen. På vägen dit kommo vi först till Tångens gästgivaregård, vilken vi naturligtvis hedrade med vårt besök. Där träffade vi trenne trevliga fruntimmer, bland vilka en vid namn Josefina var rätt skön. Efter att ha utbytt blott några ord med nymferna funno vi dock för gott att ge oss i väg enär vår åstundan var att *beskåda* Smögen (n.b. vid dagsljus). Emellertid föreföllo oss flickorna alltför trevliga och söta att icke vid hemresan titta till dem. Vi gingo därför ånyo upp. Nu drack *man* öl och vin. Drucko ock desslikes damerna. Den sköna Josefina ägnade jag mesta uppmärksamheten. Fram på kvällen voro vi intima vänner. Visst viskade en av reskamraterna till mig att jag borde vara varsam, ty nymfen i fråga var förlovad. Jag aktade ej därpå utan sökte blott att finna väg till hennes hjärta. Slutligen var hon så tillmötesgående och förekommande som någon; och denna omständighet kunde ej undgå det övriga sällskapets uppmärksamhet. — En liten pys fanns som spelade klaver och har du hört så befängt: Vi gåvo oss ut hela sällskapet på ett slätt berg och dansade. Efter dansen togo vi plats

utanför byggnaden och vem tror du var närmast vid min sida, om ej Josefina. Frampå natten upplöstes sällskapet och vi seglade hem till vårt land igen lämnande skönheterna med ett vänligt "god natt". Vädret var lugnt och vi måtte därför jämte seglet även betjäna oss av åror. Skönt var det dock i alla fall att glida fram på Kattegatts yta en sådan stilla månklar natt. Men si, för dig, stackare, som aldrig sett varken en båt eller ett vatten med undantag möjligen av någon brunn, är det väl ej lönt att jag söker framlägga den romantiska scen, som vid ett sådant tillfälle företer sig. Därför vill jag sluta detta kapitel med att omförmåla att jag, jämte mina reskamrater, kom sent hem samt gick till vila. Om morgonen släggade det rätt duktigt i "hjärnkontoret", men jag måste gå till mitt arbete.

2dra Kapitlet. Som du väl vet, var min överrock vid slutad studietid rätt skröplig att uppå se. Nu tillstundade den kalla årstiden, ja den har redan med ena tåpetsen trätt inom Bohusläns regioner, varföre en överrock blir oundgängligen nödvändig. En dag gick jag därför till en skraddare och beställde mig en dylik, vilkens uppgift blir såväl att skydda min lekamen för köld som att avlösa den gamle skröplige från denna samma uppgift. — Hos skraddaren vart jag rikligen trakterad med brännvin. Från honom tog jag kosan mot "brevstället" Amborseröd för att efterhöra brev från till äventyrs någon kamrat. Här i socknen har en mycket ståtlig kyrka uppförts i sommar och den är nu snart färdig både innan och utan. Många komma för att beskåda den.

Då jag nu hade min väg därförbi, må du ej undra över om jag var nog nyfiken att träda inom de ståtliga murarne för att begäpa vad där fanns. Även nu var åskådarskaran stor. Alla hälsade mig vänligt och med det glättiga umgängessätt, varav mina sockenboar äro i besittning, är det dem lätt att komma i samtal. Framför andra var en för mig okänd yngling språksam. Samtalet rörde dock blott kyrkan, Askums skröpliga skola o.d. Efter att hava tagit allt sevärt i skärskådande lämnade jag kyrkan sade god natt till de därstädes varande personerna, för vilka jag tillkännagav min tillämnade resa. "Kanske jag har äran få sällskap" sade ovan nämnde yngling, "jag har ock ärende till Amborseröd." Glad att slippa gå ensam biföll jag med nöje hans anhållan. Vi anträdde den gemensamma färden och

ett samtal började. Ynglingen var från skärgården och jag var för-
tjust över att träffa någon från denna del av socknen, där jag först
läst och varest så många tillfällen till utflykter på havet erbjödos.
Jag hade dock nästan glömt den förut omnämnda resan till Smögen
då jag plötsligt erinrades därom av min följeslagare genom följande
fråga: "Vad tyckte herr'n om den där resan till Tången och Smö-
gen?" "Vad var det för flickor, som träffades?" "Minns herr'n namn
på någon?" Svar: "resan var trevlig. Glada voro flickorna, en hette
Josefina, och var en rätt charmant flicka. Kanske är det hennes
fästman jag har äran tala med." – "Ja, det är allt inte fritt", blev
svaret, "och gärna skulle jag vilja ha henne för mig själv." Min bror!
Vad skillnad tror du nu det var på färgen i mitt anlete och på fär-
gen hos en kokad krävet? – Snart repade jag dock mod, försäk-
rade, att jag ej vill rivalisera med någon människa ifråga om flickor
samt förklarade slutligen hans anhållan om att få disponera sin till-
beddas kärlek odelad såsom förbannat oförskämd emedan jag ej
förr hade känt varken honom eller henne, ej heller vid samman-
träffandet med flickan visste om det förhållande, som rådde dem
emellan, utan hade fått höra det sedan. Genast erkände han, åt-
minstone med läpparne, det oförskämda i sin handling, bad om
ursäkt samt försäkrade att inga svartsjukans demoner numera skola
ha sitt säte i hans själ för denna händelse. [--- De båda unga män-
nen skildes som vänner, men E. hade dragit lärdomar av det inträff-
ade. En utförlig beskrivning av en roddtur med några flickor följer.
Den har lätt erotiska, tidspräglade inslag.]

Det var ju nära att jag här ovan skulle lämna ämnet och utbreda
min mångordiga vältalighet om kamratkärlek och min tillgivenhet
för mina ädla kamrater. I detta skröpeliga Askum kan jag ej tänka
mig något sällare än att träffa en kamrat och i vilka levnadsom-
ständigheter jag än må komma är det säkert, att en stund, som jag
möjligen kan få tillbringa tillsammans med någon av dem som
under studietiden voro *verkliga* kamrater, av mig skattas bland de
lyckligaste i mitt liv. Och märkvärdigt nog, vet du, har jag redan,
sedan jag kom hit, upplevat en sådan lycklig stund. Birger Bengts-
son skrev nämligen till mig i slutet av augusti och bad mig den 4^{de}
sept. resa till Fiskebäckskil där skolläremöte skulle hållas och dit

han ämnade sig. – Jag reste den bestämda dagen och kom lyckligt
till Fiskebäckskil. Efter lång väntan kom Birger, men mötet var
inställt. Vi blevo dock väl emottagna av skollärare Linderoth som
undfägnade oss med öl och brännvin. Hans hustru var dock en arg
"djävul" så att jag tror ej att Sokrates Xantippa kunde vara mera
full av fan än denna. Om en stund kom en skollärare Gustavsson,
utex. 1878 från Göteborg och nu blev ett riktigt trevligt liv. Jag
fann mig dock ej gott, ty jag hade intet det jag kunde stilla min
hunger med, jag som ej hade smakat mera än kaffe kl. ½ 6 på
morgon och nu var kl. 5 e.m. Jag vändades därför av självaste den
och den. Slutligen yppade sig ett tillfälle då jag kunde komma ur
våndan i vilken jag befann mig. Herr Gustavsson bjöd oss nämligen
med sig hem för att dricka Uddevallare. Jag insåg allför väl att hos
den beskedlige Gustavsson ej stod att finna vad jag behövde,
varföre jag beslöt att ej följa med utan stanna hemma tills de voro
gångna, varefter jag tänkte gå till restaurationen och få mig vad till
kroppens uppehälle och nödtorft hörer. Jag hade ont i ett ben och
detta blev ett lämpligt svepskäl för mig. De tre herrarne gingo
därföre ensamma utan mig och jag fick i uppdrag av "hustyrannen"
fru Linderoth att glädja henne med ett stycke på orgeln. Jag
spelade då "din" marsch samt den där Olles visa till vilken jag ex
tempore omskrev följande: "Och sen om hustrun skulle djävlig va'
fallera, Se då har mannen ingen glader da' fallera" etc. Därefter
lämnade jag henne under förevändning att jag ville beskåda Fiske-
bäckskil. Jag hastade ut, lopp en gata långt och stod slutligen inför
dörrarne till restaurationen. Jag *kommenderade* (å la professor Her-
man) in kaffe och skorpor samt därefter öl och smörgås. Dessa
saker utövade på mitt lynne ett märkeligt inflytande, så att jag kom
till mig igen och vart som en annor människa. Jag gick hem och
strax infunno sig de andre. Vi vandrade då alla i gemen till restau-
rationen, där punsch och toddy inmundigades. Kl. emellan 8–9 på
kvällen upplöstes sällskapet och nöjet upphörde, men blott för en
stund och för att vända en gladare sida till.

Jag och lilla Birger seglade över till Lysekil för att stanna där
över natten. Nu väntade en stund av *äkta* kamratliv. Ack huru säll
jag kände mig på färden, "då vädret blåste och vattnet yrde" samt

jag och vännen Birger med glatt lynne stämde upp "Sångarfanan åter höjes", "Ja vi ælsker dette landet" m.fl. stycken som jämte sina upplivande melodier även återförde oss till den glada Göteborgstiden, till den tid sådana stunder som den nu väntade ej voro sällsynta men icke för det mindre kära och efterlängtade. "En natt i en ädel kamrats sällskap" detta är *rosen*. *Törnena* till denna ros, se dem! Vi skulle ha rum för oss båda och mina skeppsgossar, Men Lysekil var inte ett Göteborg i så fall. På gästgivaregården voro ej rum att få. Efter sju sorger och ännu flera bekymmer fingo vi äntligen rum. Då gossarna voro i ro gävo vi oss ut att kinesa jag och Birger. Men nu började han att känna samma plåga som jag förut, varföre vi beslöto att gå till gästgivaregården för att få kvällsmat. Då vi kommit dit, anhöllo vi om att få biffstek om det vore möjligt. "Här är ett slutet sällskap som spisar", sade gästgivaren, "så att matsalen är upptagen". – "Är det ej möjligt att vi kunna få betjäna oss av ett annat rum", genmålde Birger, "ty hungern ansätter oss." Ett nytt sätt att bestämma kvantiteten av den varan djävlar, nämligen efter *millimeter*, fingo vi nu höra av gästgivaren som, menande sig ej vara skyldig upplåta sina rum huru som helst, åkallande sådana där millimeterska samt drog upp en gräseligt stor nyckelknippa och låste alla dörrarne utom stora utgången varjämte han inneslöt sig själv i ett rum. Vi måste nu gå från gästgivaregården med hungern till följeslagare. Och huru må den omständigheten betraktas om ej såsom törnen till den ovannämnda rosen. Komna ut på gatan, träffade vi en liten söt flicka av vilken vi visades till Alboms restauration. På detta ställe blevo vi mottagna som folk ty den lilla nymf som serverade oss mat m.m. m.m. var ifrån Göteborg, hade således lärt hut och hövlighet. Efter en stund vandrade vi till en annan källare och slutligen masade vi hem då "hela jola dansa runt, som vinga uppå värankvarna". Med sovandet blev ej mycket bevänt den natten, ty kl. 3 vaknade vi utav en skröpelig törst (en vet att efter fylleri kommer dryckenskap) och sedan vi lyckats få något att tillfredsställa våra strupar med somnade vi ej mera utan användes återstoden av natten till samtal om våra gemensamma bragder och äventyr samt våra nutida levnadsomständigheter. Efter en lång och trevlig morgon begav jag mig kl. 10 på

f.m. hem, lämnande lilla Birger kvar på stranden vid Lysekil. Jag kom då ihåg Bjerregaards beaktansvärda ord: "Att mötas, skiljas åt, välkommen och farväl. Se det är livets del". – Och nu ifrån det förflutna och till det tillkommande. Jag skall nu med första gå till W.B. [?] efter mitt betyg samt i nästa vecka skicka min ansökan till Broddarp. Ansökningstiden är slut därstädes den 5 nov. enligt vad jag råkat få se i en annonsspalt. Det må nu löpa huru som helst, ty det kan ju ej gå sämre än att jag går miste om platsen och då gör det ju ej så mycket till saken. Roligt, ja obeskrivligt roligt, vore det dock att få komma så nära dig hedersknyffel. Något glas skulle tömmas för de flydda stunder vi knogat tillsammans med gruppövningar och dylikt. Mätte lyckan vara mig huld! För resten står allt landet en skollärare öppet, varföre jag hoppas få befattning på något ställe. [---]

Du säger dig behöva låna 50 kronor. Hedersknyffel! Huru gärna skulle jag ej låna dig dem, om jag hade dem. Det vore ett ringa återgäldande av all den hjälp du under Göteborgstiden gjorde mig i ekonomiskt hänseende. Vem hade jag väl att fly till om icke till Herlander? Men ack, vad mäktar jag i mitt uppsåt? Jag får ej mynt förr än i slutet av november. [---]

B 2 August Theodor Engstrand i Broddarp. 26 juli 1910.

[--- E. konstaterar att 30 år gått sedan man avlade examen och att under denna tid inte *alla* kamraterna återsamlats. Redan vid 10-årsjubileet hade några avlidit och ännu flera hade gått bort senare.] Huru kärt skulle det emellertid inte vara att finna de kvarvarande länkarna i den brutna kedjan "sammanfogade" i ett kamratmöte. Lämpligen skulle ju ett dylikt kunna anordnas i samband med nordiska skolmötet nu i sommar. Måhända du – som varit "primus motor" till både 10-års och 15-årsmötena – får ett dylikt till stånd. [--- En av kamraterna skulle dock med säkerhet inte vilja komma till ett 30-årsmöte och skulle "säkerligen av övriga utan prut räknas för simpel att deltaga". Ett urklipp ur Elfsborgs Läns Tidning med rubriken "Urspårad" talar utan namns nämnande om en lärare som fått avsked efter att ha förskingrat ur honom anförtrodda kassor.

Hans namn var, framgår det dock av detta avsnitt i Herlanders samling, Anders Leonard Köhler i Borås och hans brott hade begåtts våren 1910. Av E.:s skildring framgår att han funnit kamraten högdragen. För 30 år sedan kom E. till Broddarp.] Ja, ack vad tiden ilar fort! De första åren av 80-talet hade vi nöje att allt emellanåt se vännen Herlander här ända till år 1907, den enda av kamraterna som jag fått se inom mina dörrar. [--- E. träffar bara sällan numera någon av sina samtida.] Bland de käraste av dem var du och det är icke sällan jag förnimmer en stark längtan att träffa dig.

[---] I vår ungdom var nog en av de livligaste perioderna av folkskolans genombrotts-tid. Samhörighetskänslan kamraterna emellan var livligare. Man kände behovet av sammanslutning för att kunna vinna något i den svåra kampen mot benhård bondtrilska och prelatensisk maktlystnad. Och så skapades denna hänförande kamratanda som en stor del av de unga nu tycka sig gott kunna undvara eftersom folkskolesaken i stort sett sedan årtal tillbaka haft tämligen god vind i seglen, tack vare den gamla stammens energiska arbete i denna riktning. Det vore orättvist att säga att våra dagars lärare leva i välmåga. Men man kan dock säga att de leva åtskilligt mera bekymmersfritt än vad man gjorde för ett trettio-tal år sedan. [---] Jag ser likväl med glädje på våra dagars ungdom och är alls ingen pessimist ifråga om den. - Och nu slutar jag min långa epistel. [---]

Vikariat och vidareutbildning

Den 6 juni 1880, alltså kort tid efter det att August Herlander hade avlagt sin folkskolläraryxamen i Göteborg för han till Kville prästgård i Bohuslän. Han berättar, att han på uppmaning av rektor Leffler där lämnade in en ansökan till ordinarie lärartjänst i Battna och Svenneby annexförsamlingar. Men just då fick han veta att flera vikariat blivit lediga i hemtrakten och därför återtog han denna sin ansökan.

I slutet av juni 1880 fick han det sökta *vikariatet* i Jäla, som låg en och en halv mil från föräldrahemmet i Hällestad. Han

tillträdde platsen genast, men mellan den 24 juli och den 1 september hade han ferier. Han reste då omkring i Västergötland och fick veta att den tjänst han för tillfället upprätthöll i Jäla nu blivit ledigförklarad som *ordinarie*. Han sökte den, eftersom han redan märkt att han var omtyckt på orten. Men, genom intriger av prästerna i pastoratet, en häradsdomare och änkan efter den tidigare folkskolläraren, hamnade han i minoritet och fick därför inte tjänsten. Så tolkade han i varje fall själv situationen. Däremot var han som sagt uppskattad av folket i trakten. När han lämnade socknen vid årsskiftet 1880/81 avtackade man honom med en kaffekanna, en sockerskål, en gräddsnipa av silver samt en taklampa.

I början av januari 1881 flyttade Herlander till Murums socken, nordväst om Ulricehamn. Där stannade han på ett vikariat ett halvår. Han skriver om årslönerna att för lärartjänsten var den 300 kr, för kofoder 50 kr, och för planteringslandet 5 kr. Klockarbefattningen inbringade 35 kr.

Sedan fick han ett nytt vikariat, denna gång i Ullene, väster om Falköping. Han kom aldrig att trivas särskilt bra på platsen, trots att han, som han uttrycker det, "kärade ner sig" där. Han stannade dock ett par år men sökte under den tiden lärartjänster i de sörmländska socknarna Flen och Stigtomta, dock utan framgång. Däremot lyckades han bättre med sin ansökan till Frösthult i sydvästra Uppland. Valet, där han erhöll stor majoritet, hölls på sommaren 1883. Den 31 januari 1884 tillträdde han den ordinarie tjänst som han sedan skulle behålla fram till sin pensionering hösten 1920.

För den tidens nyexaminerade folkskollärare var snabb vidareutbildning nödvändig. Det gällde också August Herlander. Kantorsexamen, som omfattade *Kyrkosång*, avlade han i stiftsstaden Skara den 12 april 1881 och den 15 mars på

följande år i samma stad organist- och kantorsexamen. Den omfattade *Harmonilära, Orgelspelning, Orgelverkets skötsel och vård* samt *Kyrkosång*. I ett tillägg till examensbeviset intygade examinator, domkyrkoorganisten H. Lindstén, att Herlander under den tid han undervisats i organistämnen "ofta spelat till Gudstjänst i härvarande Domkyrka". Tilläggas kan att han, som bevarade intyg visat, under sina nämnda vikariatsförordnanden på olika platser till belåtenhet fullgjorde klockare- och organiståligganden.

Den 29 april 1882 intygade också provinsialläkaren Otto Selling i Falköping "på avlagd ämbetsed" att Herlander "vid denna dag verkställd prövning befunnits äga god insikt i vaccinationskonsten". I motsats till de flesta av sina seminariekamrater hade August Herlander inte utbildats i slöjd på Nääs. Däremot genomgick han, då han blivit ordinarie lärare i Frösthult, med godkänt resultat "årets slöjdkurs för skollärare" i Västerås, något som ett intyg daterat den 5 september 1884 visar.

De första tre åren efter det han avlagt folkskollärexamen våren 1880 till dess han fick besked om han erhållit en ordinarie tjänst, var, som vi kunnat se, osäkra med tre vikariat av olika längd, motgångar och ibland vantrivsel. Dock hann han med en ganska omfattande vidareutbildning, inom vilken särskilt sängen och musiken tog stor plats.

Dessutom företog han resor, inte bara i de västsvenska landskapen utan även till Skåne, Danmark och Norge. Han har efterlämnat en lista rubricerad "Av mig besökta städer". Där hittar man på första plats Falköping och på andra plats Göteborg. Sedan följer en rad västgötastäder, vidare Uddevalla, Kungälv, Varberg, Malmö, Lund o.s.v. Två särskilda förteckningar nämner "Köpenhamn, Helsingör, Roskilde"

och "Christiania, Drammen, Sarpsborg, Fredrikshald". Dessa hans noteringar är inte försedda med årtal, men enligt muntliga uppgifter från hans hustru skulle han ha företagit dessa resor innan han fick tjänsten i Frösthult.

Han började också under dessa år att skaffa sig en boksamling som skulle bli rätt betydande. Den unge August Herlander kunde således unna sig ett och annat, som inte stod alla hans kamrater till buds. Mycket tyder på att han kunde utnyttja sitt fadersarv. Han var uppenbart generös mot kamrater under studietiden, men det första här refererade brevet från Engstrand tyder på att han senare inte drog sig för att försöka låna pengar. Ännu år 1890 var han inte familjefar. Framtiden skulle för honom bli åtskilligt knappare, om man ser det strikt ekonomiskt.

Sammanfattning

Ett antal självbiografiska notiser, framställda av 1880 års examinerade göteborgsseminarister, har här återgivits. De kan te sig enkla, i vissa fall rent av banala eller intetsägande. Åtskilliga memoarer eller dagboksanteckningar, utförda av generationens folkskollärare, finns redan publicerade. Det som motiverar att dessa berättelser här tagits med är dels att relationerna med ett undantag (Engstrand 1910, B 2) i tiden ligger så nära skeendet, dels att de emanerar från en enhetlig grupp, som genomgått samma seminarieutbildning på samma plats och sist men inte minst att de är helt inofficiella, riktade till jämnåriga.

Även om författaren inte har gjort någon kartläggning av de nyblivna lärarnas sociala bakgrund spåras den genom vissa upplysningar från dem själva. Här finns exempelvis en skolmästarson och en "lägre sjötullstjänstemans" son. Någon var

stadspojke, men de flesta tycks, liksom August Herlander, ha kommit från en lantlig omgivning. De agrara yrkena dominerade ännu vid denna tid klart i Sverige.

De färdiga lärarnas relationer till omgivningen tycks av deras egna vittnesbörd att döma ha skiftat betydligt. I vissa fall kom de illa överens med skolrådsledamöterna (eller med deras hustrur!) medan de i andra fall omhuldades. Prästerna, som i många fall stimulerat unga begåvade bondpojkar att studera vidare, uppfattade ofta de utexaminerade folkskollärarna som kultur- och maktkonkurrenter i pastoratet. Engstrand talar om "prelatensisk maktlystnad", och det skall senare i denna bok visa sig att August Herlander inte alltid drog jämnt med prästerskapet i sin församling.

Påfallande är att lönerna, som fastställdes genom lokala beslut, skiftade så kraftigt. Göteborgslärarna hade väl betalt, men det bör betänkas att omkostnaderna var större i staden och att lärarna inte hade samma möjligheter att utnyttja vad trädgårdarna, skogen eller havet kunde betyda för hushållningen.

Åtskilliga av seminaristerna blev också klockare och organister och vi hittar vittnesbörd om att dessa livligt uppskattade när det fanns nya orglar att tillgå. Besvärligt kunde det vara att på en och samma söndag spela i två kyrkor inom pastoratet och alltså på eftermiddagen ta sig till annexförsamlingen på oländiga vägar. Slöjdundervisningen spelade stor roll; de flesta av lärarna hade gått på Nääs slöjdseminarium och var drivande i sammanhanget. Patetiskt är att läsa om lärarnas kamp när det gällde slöjden. Skulle socknen eller läraren själv bekosta verktygen och skaffa lokaler? Det blev ibland ett hett diskussionsämne. Skolträdgårdarna engagerade många, men till detta skall vi återkomma.

Folkskollärarnas bisysslor skall också senare behandlas, men redan här kan noteras att det förekom biodling, vaccination och i något fall försäkringsagentur. En man försökte sig på tidningsutgivning, ett företag som dock slutade olyckligt.

Att undervisningens struktur och organisation ännu var långt ifrån färdigutvecklad har ofta nämnts i litteraturen men detta speglas klart också här. Klasserna var oftast orimligt stora. Ibland undervisade läraren på olika platser, som kallades "stationer", ibland tog han hand om pojkar under vissa tider på året och flickorna vid andra årstider. Det hände också att en folkskollärare fick undervisa i småskolan. Oftast fanns det ordentliga skolhus men ibland måste man inhysa klassen i en bondgård bland tjatrande gummor, hundar och katter. Engstrand har givit en festlig skildring av hur det kunde gå till i bohuslänska Askum i början av 1880-talet.

En statistisk genomgång av hur det gick i yrkesverksamhet och privatliv för 1880 års seminariegeneration har här inte utförts. Dock ser vi att flera män hade dukat under för sjukdomar och avlidit före tioårsjubileet, en av dem redan samma år som han tagit examen. Åtskilliga gick det väl i händer, medan andra pressades av dålig ekonomi och hemföll åt brottslighet eller drabbades av annat elände. En var tidigt alkoholskadad och måste emigrera.

Det kan tyckas att Engstrands berättelse om det muntra livet i skärgården med mer eller mindre handgriplig kurtis av flickor, krogbesök med efterföljande bakfylla, nattliga mån-skensturer på havet med sång och musik inte har något i en seriös framställning att göra. Har inte unga män i alla tider och i skiftande kulturer agerat på liknande sätt? Naturligtvis,

men den livfulla berättelsen har författaren velat lyfta fram i avsikt att *förmänskliga* denna folkskollärargeneration.

Dessa unga lärare var i grunden som andra ynglingar i sin svenska samtid. Bland dem fanns framgångsrika intelligenser och sådana som mer eller mindre misslyckats. Grundtanken i denna bok är förvissningen om att folkskollärarna och deras kvinnliga kolleger vid denna tid uträttade ett storverk när det gällde att höja den kulturella och samhälleliga nivån och därigenom möjliggöra en demokratisk utveckling i Sverige. Men det är historiskt oriktigt och rent av farligt att schablonisera denna yrkesgrupp. En sådan schablon, låt vara skickligt utförd, skall här strax behandlas.

Chronschough?

Under uppslagsordet *Chronschough* i Nationalencyklopedin finner man bl.a. följande: "[—] kallas ibland en halvbildad person, i lika mått fylld av okritisk vördnad för auktoriteter och av mästrande översitteri gentemot olärda. [—] Bondeson har satsat både självironi och känsla för det heroiska i den unges bildningskamp men också skoningslös blick för det löjliga hos typen, märkbart redan i stavningen av det nya släktnamnet."

Läkaren och författaren August Bondesons verk "Skollärare John Chronschoughs memoarer" presenterades långt efter det att August Herlander hade avslutat utbildningen vid Göteborgs seminarium. Den kom i två delar, den första 1897 och den andra 1904.

Om Chronschoughs-gestalten, dess förhistoria, förebilder och förekomst har mycket skrivits av pedagoger och litteraturforskare såsom Lars Freeman, Albert Wiberg, Olle Holmberg, August Peterson och Staffan Björck. Hösten 1897 de-

batterades den nyutkomna första delen på ett pastischartat sätt av Bondeson och föreståndaren för Nääs slöjdseminarium, Otto Salomon. Denne kände då knappast till att Bondeson umgicks med planer på att i en avslutande tredje del av memoarerna, som aldrig fullbordades, låta Chronschough också gå igenom Nääs.

I August Herlanders efterlämnade skriftliga kvarlätenkap finns inte ordet *Chronschough* nämnt, men självklart kände han till begreppet, eftersom det debatterades åren kring sekelskiftet. Om han läst boken är inte känt; den finns inte med i hans efterlämnade noggrant förtecknade boksamling.

För var och en som söker kartlägga den folkskollärargeneration, som började sin verksamhet under 1800-talets sista kvartssekel och decenniet efter sekelskiftet är det naturligt att begreppet Chronschough dyker upp. Särskilt naturligtvis om det gäller män, som i likhet med romanens huvudperson fått sin utbildning vid Göteborgs folkskoleseminarium, haft delvis samma lärare som han, pluggat samma läroböcker, vistats i samma miljö.

Författaren till denna bok har därför frågat sig: Var August Herlander en Chronschough? Man kan finna ett diskussionsunderlag i Staffan Björcks korta men intensiva essä "Chronschough och normerna". Han pekar där på att Chronschough är "blint undergiven de härskande formerna och reglerna" och talar om hans "förfärande brist på skepis" samt att han redan som ung sagt att det var lyckligt "att i allt vörda och lyda sin överhet", d.v.s. i detta fall kyrkoherden.

I detta avseende är Herlander absolut ingen Chronschough. Av den kommande skildringen skall framgå att han vid olika tillfällen kom i konflikt med prästerskapet. Han

påpekade också att han var frisinnad och en sådan medborgare var inte blint auktoritetstroende.

Björck skriver också att för Chronsough var rättstävningen "en codex av heliga lagar". Det gäller inte för August Herlander, tvärtom var han, i likhet av många av sina kolleger, en hängiven nystavare. Ett exempel därpå är att han, när han på äldre dagar gjorde avskrifter av brev från ungdomstiden, konsekvent tillämpade 1906 års reform, trots att dokumenten ursprungligen varit utformade på det gamla sättet.

Björck anser att Chronsough också präglas av "aningslös självgodhet" och "humorfri omständlighet". Herlanders skrifter kan rymma inslag av självgodhet men det finns också resonemang då han tvivlar på sig själv. Aningslös eller naiv var han inte, men tydligt är att han eftersträvade att agera med *pondus*, säkerligen en nödvändighet i de sammanhang han yrkesmässigt verkade. Hans starka betonande av kamratskapet och vänskapen tyder på att i sådana sammanhang kunde han lägga av sin *pondus*, vara avslappnad.

Något av en Chronsough kan Herlander dock sägas vara i bemärkelsen "humorfri". Hans efterlämnade skrifter kan ofta vara levande men humoristiska är de inte. Han var inte den om vilken det berättades roliga historier eller som lämnat efter sig slagfärdiga yttranden. Han var allför allvarspräglad för detta. Folkundervisningens utveckling var för honom en livsviktig sak och läraryrket en kallelse. "Omständlighet" kunde han också utveckla, men viktigare var i hans yrkes- och privatliv ordningssinnet, som ibland kunde te sig nästan maniskt men som gjorde honom till en sällsynt god administratör.

Tilläggas kan *en* likhet. På samma sätt som Johannes Persson i Krontorpet tog namnet John Chronsough kallade sig

vid inträdet i Seminarium August Johansson i Skattegården för August Herlander.

Två ting bör slutligen hållas i minnet, när man diskuterar "chronsougheriet". För det första, att visserligen var folk-skollärarna hårt trängda mellan akademikernas strama förakt och böndernas truliga sparsamhet, men de var inte den enda yrkesgrupp som blev föremål för satir under dessa decennier, som präglas av frigörelse inom kultur och debatt. Tänk exempelvis på prästerna, såsom de skildras i Albert Engströms teckningar och Hjalmar Söderbergs författarskap eller på den sprättige löjtnanten och hans officerskamrater sådana de framträder hos en mängd kåsörer och i O.A.:s karikatyrer!

För det andra bör vi besinna Staffan Björcks ord i den nämnda essän. Han skriver: "I kraft av humorfri omständlighet och aningslös självgodhet sörjer vi nog lite till mans för att ätten Chronsough inte dör ut på jorden."

3. Fast rotad i uppländska Frösthult

August Herlanders egen sockenbeskrivning

Vid det i kap. 2 nämnda kamratmötet i augusti 1890 berättade August Herlander om det viktigaste som hänt honom sedan han utexaminerats från seminariet. För detta har redogjorts i avsnittet "Vikariat och vidareutbildning", som avslutats med att han fått den ordinarie tjänsten i Frösthult och tillträtt den i januari 1884.

Innan en kortare beskrivning av socknen Frösthult och dess närmaste omgivning ges, kan det vara lämpligt att låta Herlander själv ta till orda. Den översikt som han delgivit kamraterna muntligen hade han utvidgat i form av ett brev till dem, daterat den 2 oktober 1890.

Han fick när han kom till platsen löfte om en tillsvidarelön om 300 kr inkluderande klockare- och organisttjänsterna, men det förefaller som om han de första åren hade klockartjänsten som vikariat för sin företrädare som ännu levde, 70 år gammal. Som nämnts genomgick han en slöjdkurs i länsstaden Västerås under sommarferierna 1884 och kunde därefter starta slöjdundervisning. I ersättning fick han första året 142 kr och följande år 125 kr. Det möjliggjordes genom anslag från staten och bidrag från Hushållningssällskapet. Villkoret var att han skulle bekosta och underhålla slöjdrederkapen. Han skriver dock: "Framdeles ämnar jag dock vid lämpligt tillfälle avbörd mig detta villkor, vartill jag ej förbundit mig

Frösthults kyrkby i sydvästra Uppland omkring år 1900.

för framtiden." Lönen för hans tjänst höjdes de närmaste åren, men en del av denna lön utgick in natura.

Ko hade han haft sedan hösten 1884. Han föredrog det framför att få vad som kallades "kontant erkänsla" för kofodret. I brevet finns löneförändringarna ordentligt noterade. Om bostaden skriver han att skolhuset var nybyggt och att läraren disponerade tre rum och kök samt fick "vedbrand till husbehov" samt trädgårdsland. "Hela skoljorden, (byggnadstomter, lekplan och planteringsland) är jämt ett tunnland." Församlingen hade, när brevet skrevs, nyligen till en kostnad av "bortåt 600 kr" anlagt en trädgård. "Med tiden kan således ur trädgården bli en inkomst för läraren, nu däremot är den en utgift genom underhållskostnaden." Det kan här tilläggas

att Herlander under hela sitt liv hellre använde beteckningen "Frösthults skolgård" än "Frösthults skola". Det var verkligen en *gård*.

Vad bisysslorna angår nämner han att han de senaste åren bedrivit hönsskötsel och biodling i mindre skala och hade tjänat ca 25 kr på "tidningsskriveri".

Om skolans organisation skriver han utförligt och gör jämförelser med de skolor i Västergötland, där han tidigare undervisat: "Vad skolornas organisation beträffar, så har den besynnerligt nog i huvudsak varit lika på alla de 4 platser jag innehaft. De hava *saknat* underlag av småskola och följden har blivit, att de varit indelade i en folkskole- och en småskoleavdelning med 3 årsklasser (undantagsvis 4 och 2) i varje avdelning. Varje avdelning har besökt skolan varannan dag under hela lästiden." [--- I Frösthult har H. undervisat alla söckendagar men inte haft någon söndagsskola; barnantalet har i regel varit omkring 85. ---]

Vad skolväsendet i *Frösthult* beträffar, så har från och med detta års början [1890] en betydlig förbättring kommit till stånd, ty folkskolan har nu fått underlag av tvåklassig småskola. Till småskolelokal användes nu det gamla år 1848 uppförda skolhuset, vilket ock i sommar erhållit en välbehörlig reparation. I den trånga skolsalen där, han är 20 x 20 x 8 ½ fot, har jag i nära sex år med ett dagligt barnantal av 40-50 st. i en i högsta grad osund atmosfär, sökt plugga vett i 'trindskallarne' och detta på min hälsas bekostnad. I det skolhuset hade jag ej lagliga bostadsrum, ty där fanns blott ett rum och kök på nedra botten samt ett vindsrum. Den 25. sept. förra året (1889) invigdes här ett nytt folkskolehus 60 fot långt och 34 fot brett innehållande skolsal 30 x 33 x 12 fot, avklädningsrum, 12 x 14 x 12 fot, samt 2 rum, det ena 17 x 16 x 10 fot, det andra 16 x 12 x 10 fot och kök 19 x 10 x 10 fot samt en särskild köksförstuga på nedra botten, samt på övra botten ett boningsrum för läraren, cirka 15 fot i

kvadrat och 9 fot högt, slöjdrum 20 x 14 fot, i en frontespis samt kommunalrum över skolsalen.

Under sistförflutna vårtermin har i folkskolan varit inskrivna 50 barn, som alla årsklasserna samtidigt undervisats alla veckans 5 läsdagar. Jag läser från och med nyåret blott 5 dagar i veckan. I skolan finnes plats för 64 barn uti tvåsitsiga bänkar. 20 gossar deltaga under terminen i slöjd, som förekommer 4 timmar på lördagarnes f.m., såvida jag ej för att få lördagen fri slöjdar 4 dagar, en timme om dagen, efter det att jag fått slutad läsningen i lässkolan.

August Herlanders närmaste önskemål är att få till stånd en fortsättningsskola och att få den ordinarie klockartjänsten som skulle innebära en löneökning och slutligen att församlingen skulle hålla med slöjdverktyg. Någon järnväg finns ännu inte och till närmaste större ort Enköping är det 15 km. Posten kommer i "läsväska" på tisdagar och fredagar och brev kan skickas på onsdagar och lördagar. - Så kommer han in på relationerna till omvärlden. Han tycker i allmänhet om befolkningen vilken är "frisinnad", liksom han själv.

Vad religionen beträffar är upplänningarna inga schartauaner och inte jag heller. Som jag under min tioåriga tjänstetid haft att göra med icke mindre än 14 präster, har det naturligtvis ej varit möjligt att ha levat på fullt 'god fot' med dem alla, i synnerhet om de gått för långt i sina 'bakåtsträvande tendenser' har jag ej med lugn kunnat äse detta utan då sökt 'mota Olle i grind', innan det gått för långt. Med största delen har jag stått i det allra bästa förhållande man gärna kan tänka sig. Med 3, som jag stritt med, har striden varit övergående, ty de ha ansett det vara bäst att lugna sig och ett gott förhållande har åter blivit rådande.

Med en präst kom dock August Herlander i konflikt och om detta berättar han utförligt. Mannen var komminister Adolf d'Aubigné, en stockholmare, född 1853, boende i annexför-

*August Herlander
i unga år.*

samlingen Härnevi. Om denne skriver Herlander att "han har så grundligt förolämpat mig, att jag knappast tror, att något *gott* förhållande någonsin mera kan bliva rådande, såvida icke ett *verkligt* omslag i *hans* beteende gör sig gällande." I ett tillsättningsärende agerade Herlander mot d'Aubigné, gjorde en framställning till Domkapitlet i Uppsala och lyckades få en mängd namnunderskrifter i socknen till sitt stöd och vann framgång. (Det kan tilläggas att också Herdaminnet ger en bild av d'Aubigné som en mycket svag präst.) Herlander avslutar brevet med att nämna något om sin egen person.

Vad min politiska ståndpunkt beträffar, är jag frisinnad, men det gör i det stora hela taget det samma vilken ståndpunkt jag intager, ty jag driver aldrig någon polemik uti politik. Vad mitt

husliga liv beträffar, så har jag allt sedan jag blev skollärare haft eget hushåll och min hushållerska har varit min yngre syster [Lovisa]. Tidals har ock min mor varit hos mig tills hon i vint-ras [den 16 januari 1890] avled hos mig i följd av influensa. Inom en icke alltför avlägsen tidpunkt kommer dock mitt husliga liv att undergå en förändring, enligt vad Läraretidningen snart kommer att tillkännagiva.

August Herlander undertecknade brevet med följande: "Frösthult pr Enköping den 2 okt. 1890. Eder tillgivne kamrat Aug. Herlander." Den förändring i sitt privatliv, som han talat om, annonserades också i Läraretidningen två veckor senare. Där stod under rubriken "Trolovade": "Folkskollära-ren och organisten August Herlander i Frösthult och Anna Glad i Södertälje." Vi får anledning återkomma till denna Anna Glad.

Frösthult

Frösthults socken ingick i Simtuna härad i Uppland men tillhörde vid denna tid Västmanlands län. Senare har det övergått till Uppsala län. I kyrkligt hänseende har det alltid hört till ärkestiftet. Även om det fanns skog i Frösthult var det en utpräglad slättbygd med huvudsakligen ganska stora bondgårdar och *ett* gods, Ekeborg. Det var den minsta socknen i Simtuna härad. I sitt ovan refererade kamratbrev har Herlander uppgivit att under de år han dittills tillbringat där hade invånarantalet växlat mellan 604 och 645. Därför fanns där bara behov av *en* skola, den som låg nära kyrkan. Under perioden 1882-1886 fanns dock i Frösthult också en "mindre folkskola", som termen lydde. För den svarade de frikyrkliga.

Kyrkbyn hette Skensta. Kyrkan var från 1300-talet, under tidernas lopp restaurerad och tillbyggd, men stora delar av interiören finns bevarad ännu i våra dagar. Johannes Cam-

panius, som för eftervärlden blivit den mest omtalade av prästerna i socknen, var kyrkoherde där 1650–1683. Han hade tidigare verkat i den amerikanska kolonin Nya Sverige som den förste lutherske missionären bland indianerna i Nya Världen. Han hade under denna tid lärt sig ett indianskt tungomål och på hans gravhäll i Frösthults kyrka kan ännu läsas några ord, inristade på detta språk: "Här ligger begravnen en god hövding, som dog vid hög ålder."

Socknens största by var Gestre, som på senare år har blivit omtalad i historisk och språkvetenskaplig debatt. Det har nämligen övertygande kunnat bevisas att slaget vid Gestilren (uttalas Gestilrén) 1210 inte stod i Västergötland, som det hävdats, utan på denna plats i sydvästuppland. I Gestre fanns en handelsbod, men när frösthultsborna kring sekelskiftet 1900 behövde handla annat än vad den kunde tillhandahålla, måste de ta sig, i regel med häst och vagn, till "stan", det vill säga Enköping.

Enköping, "stan"

Enköping ligger centralt i Mälardalen och orten har med viss rätt senare brukat kalla sig "Sveriges närmaste stad". Förbindelserna med huvudstaden var goda, sedan Oscar II invigt sträckan Stockholm–Enköping–Västerås i december 1876. Längre bar Enköping smeknamnet "pepparrotstaden", och sant är att jordmånen här var förmånlig för odling av nyttoväxter som just pepparrot. År 1865 skall man ha producerat ca 30 000 kg av denna vara. Vi kan också erinra oss namnen på tre personer, som verkat i Enköping under 1800-talet och början av 1900-talet. Den förste är Arvid Afzelius, som var kyrkoherde här i dryga 50 år, 1820–1871. Han svarade i samarbete med Geijer för insamlandet av folkvisor, författade ett

verk om svenska folkets sagohävdar i elva band och skrev dikter och sånger. Han förtjänar därigenom en plats i svensk litteratur- och kulturhistoria. Den andre är J.P. Johansson, en västgöte, som bosatt sig i Enköping 1886 och som tidigt visat uppfinnaranlag. Han fick 1888 patent på rörtången och 1892 på den ställbara skiftnyckeln. Båda dessa arbetsredskap är mycket användbara och de blev världsartiklar.

Den tredje mannen är dock den som decennierna kring sekelskiftet 1900 skulle göra Enköping särskilt känt, nämligen doktor Ernst Westerlund. Han blev stadsläkare i Enköping 1868. Hans förmåga som nervläkare och hans goda handlag med patienterna skulle snart göra honom berömd, inte bara i Sverige utan i hela Norden samt stora delar av kontinenten. Det blev "inne" i societetskretsarna att besöka "enköpingsdoktorn" och låta sig behandlas på något av de patienthem han inrättade i staden. I det här sammanhanget kan nämnas att också familjen Herlander sökte doktor Westerlund vid några tillfällen och talade sedan om honom med påtaglig uppskattning.

År 1906 förbättrades möjligheterna att ta sig till Enköping betydligt. Man hade, som vanligt efter mycket debatterande, låtit uppföra järnvägen Runhällen–Heby–Enköping och den hade dragits genom Frösthult. Invigningståget tuffade fram med kronprins Gustav (senare Gustav V) som främste passagerare den 17 november 1906. Vid detta tillfälle framförde August Herlander med sina skolbarn en sångarhyllning för kronprinsen nere vid stationen i Frösthult.

Anna Herlander, f. Glad. Döttrarna Greta och Elsa

Vem var då denna Anna Glad, som August förlovade sig med hösten 1890? För närmare upplysningar om hennes barndom

och ungdom hänvisas till författarens tidigare nämnda bok "Vi alla byggde landet", där hon ägnats särskild uppmärksamhet i ett av kapitlen.

Här kan dock nämnas att hon var född 1864 i Väversunda i västra Östergötland som äldsta dotter till soldaten Per Gustaf Glad och hans hustru Mathilda, född Wallin. Hon fick fyra yngre syskon, som dock alla dog innan Anna var tio år gammal. Efter skolgång i hemtrakten kom hon som ung till Stockholm, där hon hade flera fastrar, som tillsammans drev ett pensionat. Hon fick genom deras förmedling plats i den välbärgade unga grosshandlarfamiljen Georg och Anna Asp, som bodde på Östermalm. Hos dem vann hon stor uppskattning, särskilt som vårdarinna av deras lille son. En tid fick hon tjäna i Hamburg hos fru Asps föräldrar; fadern var svensk-norsk vicekonsul i staden. Anna Glad lärde sig hjälpligt att tala tyska språket.

Efter ett antal år gick emellertid Asps företag i konkurs och i det läget kunde de inte längre hålla sig med tjänstefolk. Det märkliga blev nu att Anna Glad, jämnårig med sin arbetsgivares hustru, till att börja med fick ta hand om familjen Asp på så sätt att de fick mat och husrum gratis i det pensionat, som Anna Glads fastrar drev i centrala Stockholm. Det var tydligen i detta för henne ganska brydsamma läge som hon accepterade den fyra år äldre folkskolläraren August Herlanders uppvaktning. Under en väntetid på Järna station hade han träffat den unga flickan och på något sätt lyckats ta reda på hennes adress. Han såg sedan till att få träffa henne i Stockholm. Bröllopet bekostades av brudgummen och stod i Klara kyrka i Stockholm den 1 mars 1891. Till den efterföljande ståtliga middagen på Restaurant Eiffel, som arrangerades av August Herlander, hade han inbjudit ett stort antal

*Elsa och Greta
Herlander som
barn.*

gäster, bland dem kollegan, sedermera läroboksförläggaren Magnus Bergvall.

Det var otvivelaktigt något av ett resonemangsäktenskap. August behövde en kvinna som kunde stå för hushållet i Frösthults skolgård sedan hans mor dött och systemen Lovisa inte längre kunde ställa upp för honom. I Anna Glad hade han hittat en tilldragande ung flicka. Hon var kortväxt men med vackra drag och påfallande god hållning. Dessutom var hon begåvad och hade under sin verksamhet i "överklassen" lärt sig goda manér. I motsats till August, som alltid behöll

ganska mycket av sin västgötadialekt, talade Anna "god rikssvenska". För sin del hade hon nu tröttnat på att tjäna hos andra och ville ha sitt eget hushåll. De nyblivna makarna var ganska olika i fråga om temperament, men de delade mycket, däribland sin fasta gudstro men även sin politiska grundsyn. August Herlander var som nämnts frisinnad. Anna Glad kunde på fädernet räkna släktskap med den östgötska liberala folkskollärläkten Berg, vars mest kände medlem var Fridtjuv Berg. Anna och August växte samman under ett slitstarkt och livsvarigt äktenskap. Till hustruns betydelse för mannens verksamhet finns det anledning att återkomma.

Några dagar efter bröllopet i huvudstaden reste Anna och August till Frösthult och vardagsarbetet började. Efter drygt ett år, i mars 1892, föddes dottern Anna Margareta (*Greta*), och ett år senare, i april 1893, *Elsa* Maria.

4. Folkskolläraren och hans elever

Skollokaler och undervisningen i Frösthult

Av det föregående har framgått att *ny skolbyggnad* invigdes i Frösthult hösten 1889. Den nyblivna folkskollärläraruustrun Anna Herlander kunde således knappt två år senare flytta in i en för tiden modern bostad. (Se härom ovan s. 61.) Som vanligt var inrymde skolhuset både lärosal för folkskolans elever och lärarbostad. I Frösthult tillkom ett "kommunalrum" och en slöjdsal på övre planet. Småskoleklasserna undervisades i ett mindre hus på skolgården.

Småskolan hade startat höstterminen 1890; dessförinnan hade folkskolläraren skött den undervisningen också. Den första småskollärlärarinnan, Signe Ohlsson, stannade på platsen till sommaren 1899, då hon efterträddes av Betty Bäckman från Västergötland, som också flyttade efter några år. Hennes plats intogs av Anna Öström från Ramnäs i Västmanland. Hon stannade där så länge Herlanders fanns kvar i Frösthult och blev hela familjens synnerligen goda vän.

När småskollärlärarnetjänsten inrättades blev *slöjdundervisning för flickor* möjlig. Dock hade sådan enligt upplysningar som Herlander funnit i ett sockenstämmoprotokoll förekommit redan i början av 1860-talet. Läraruustrun Löfstedt skötte den utan ersättning och det hade särskilt antecknats att den stod öppen också "för de fattiga och medellösa flickor[na]" [— Stämman hade därför hos Kungl. Maj:t anhållit

om en gratifikation åt henne, men det framgår inte av Herlanders anteckningar om hon fick någon sådan.]

Slöjdundervisning för gossar hade tillkommit 1885, alltså i början av Herlanders tjänstgöring i Frösthult. Den skulle bekostas av socken genom en uttaxering om ½ öre per fyrk, enligt det skattesystem som då gällde. Läraren var dock skyldig att anskaffa verktygen. Undervisningen underlättades då en slöjdsal inrättades i det nya skolhuset. Enligt vad Herlander berättat för kamraterna vid träffen hösten 1890 undervisades där 20 gossar. I en redogörelse långt senare skriver han: "Under 6 år var antalet slöjdande gossar så stort att de måste fördelas på 2 avdelningar med dubbel tjänstgöringstid för läraren." Till de önskemål om förbättringar som han framfört för kamraterna, hörde att församlingen skulle hålla med slöjdverktyg. Den frågan var inte löst, något som framgår av följande brev, som återfinns i Herlanders arkiv:

Brev fr. Folkskoleinspektör H.E. Hermansson till August Herlander 22 aug. 1899.

[---] På grund av Eder hotelse i skrivelsen, daterad d. 5 men hitgången den 14 dennes att 'från annat håll' skaffa Eder intyg för erhållande av slöjdbidrag från förvaltningsutskottet, har jag inhämtat förklaring däröver, att dylika bidrag, ehuru Inspektörs tillstyrkan saknats, blivit till Eder anordnade och därvid fått veta, att så skett, icke därför att församlingen enligt Edert påstående bidragit med minst 50 kr (som skulle utgöra slöjdrummets årliga värde) utan bidraget har utgått 'till den av A. Herlander i Frösthult *enskilt* anordnade slöjdundervisningen', vilken 'av A. Herlander *utan bidrag* av församlingen uppehålls' och 'ehuru icke *alla* villkoren, som utskottet uppställt, voro uppfyllda'. Vid sådant förhållande får jag erinra därom att enskild slöjdskola ej har rätt till statsbidrag. Söker Ni genom advocerande göra slöjdskolan till Eder enskilda förverkas alltså rätten till statsbidrag. Välj således själv mellan bidrag av staten

eller av Hushållningssällskapet! [Om H:s förfarande vore riktigt, kunde också andra slöjdlärare kräva ersättning. Som exempel nämns Simtuna.] Också är Ni långt ifrån den ende slöjdläraren, som får bekosta inventarier och verktyg. [---] Ex officio H.E. Hermansson.

Tillskriven anteckning: "Jag fick hush. sällsk. bidrag genom att skolrådets ordförande intygade att Inspektören tillstyrkt statsbidrag. A. Hr." Senare har Herlander uppgivit att "slöjdverktyg och hyvelbänkar anskaffades och underhölls av läraren till år 1915, då församlingen inköpte dessa". Hela denna diskussion är något svåröverskådlig och skulle kräva åtskillig forskning för att i detalj belysas. Den visar dock att reglerna för slöjdundervisningen långtifrån var klart fastställda vid sekelskiftet och det må i det här sammanhanget vara tillräckligt. Redan av föregående kapitel har framgått att just villkoren för denna undervisning ofta orsakade stridigheter. Det kan också erinras om att deltagande i slöjden var frivilligt.

Skolhistorikern Georg Erikson har påpekat att folkskol-lärarna var de drivande då det gällde att införa träslöjd som ett skolämne, inte huvudsakligen för att de därigenom kunde få ökade inkomster utan för att de kände att eleverna trivdes med denna sysselsättning. "Slöjden ger avspänning från det myckna teoretiserandet och för lärare och elever närmare varandra." Dessutom kunde pojarna se ett tydligt resultat av sin verksamhet, "något som de förgäves spana efter i andra ämnen".

Åt *trädgårdsskötseln* ägnade August Herlander stor uppmärksamhet. Den 30 januari 1897 höll han vid ett lärarmöte i Enköping med Sydvästra Upplandskretsen inledningsföredrag över ämnet "Trädgårdsskötseln i folkskolan"; hans manus finns bevarat. Av det framgår att han jämte en kollega

utsågs att utarbeta ett förslag i ärendet, som skulle avgå till "Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryörening". Så skedde och deras förslag antogs vid ett sammanträde med kretsen den 17 april.

Vid ett kretsmöte i Enköping i början av augusti 1898 återkom man till ärendet. Herlander höll också nu ett inledningsföredrag i ämnet. Ur hans bevarade manus kan följande saxas:

"För såvitt jag jag känner [till] är det första gången som en fråga utgången från vår krets har av centralstyrelsen blivit utsänd till behandling av kretsarne. Och icke nog därmed, utan den har ock blivit välvilligt och grundligt behandlat av centralstyrelsen ävensom av det stora flertalet kretsar som haft frågan före hittilldags." [---] "Den av centralstyrelsen framställda frågan lyder så här: 1. *Anser kretsen, att trädgårds-skötseln bör erhålla en mera framskjuten plats bland folkskolans läroämnen, än vad den hittills haft?* På denna fråga vill jag svara ett obetingat ja, och detta på grund av ämnets stora vikt och betydelse. Det ropas i våra dagar av folkskolans fiender på att folkskolan är opraktisk. [---] Den i vanlig mening *praktiska nyttan* som barnen erhålla genom undervisning uti detta ämne är, att de vinna håg för och förmåga att genom plantering vid det egna hemmet bereda sig och sina anförvanter större trevnad och ökade inkomster." [--- Herlander avslutade med att framlägga ett förslag till resolution, som också antogs av kretsmötet.]

Georg Erikson skriver i den minibiografi han i sin bok om folkskolan i Västmanlands län ägnat Herlander, att dennes insatser för trädgårdsskötseln vann erkännande på högre ort. "Herlander 'hade många järn i elden'. Ett av hans käraste gällde trädgårdsskötseln och trädplantering. Inspektören nämn-

de också mer än en gång läraren i Frösthult i sina årsrapporter. Sålunda antecknades att denne 1894 utdelade ett förädlad fruktträd till vart och ett av skolans barn, att han 1895 utdelat 196 grundstammar och att han och barnen 1896 utplanterat över 1 000 skogsträd i en stenbacke mellan kyrkan och prästgården. Detta Herlanders arbete hade givetvis betydelse för hela socknen."

Författaren vill, utifrån sin egen erfarenhet, tillägga en iakttagelse. En trädgård kräver, som var och en vet, tillsyn och detta särskilt under den varma årstiden. Om meningen var att skolbarnen själva skulle vårda sina trädgårdsland under det långa sommarlovet var detta möjligt i en liten socken som Frösthult, där avståndet mellan elevens hem och skolan bara var någon kilometer. I större skogssocknar var det inte möjligt för skolbarnen att på samma sätt sköta sina skolträdgårdslotter. Vården fick i stället övergå till folkskolläraren, vilket innebar att det pedagogiska syftet med skolträdgården inte kunde uppfyllas.

Om August Herlanders känsla för skolträdgården och elevernas trädgårdsskötsel finns en starkt personlig deklARATION av honom bevarad. När han fyllde 60 år den 14 februari 1920 anordnade hustrun Anna och han en stor bjudning för sockenborna. Den blev samtidigt något av en avskedsfest, eftersom han visste att han senare på året skulle avgå med pension och flytta till Gnesta i Sörmland. Röster hade, sade han i sitt tal till gästerna, höjts för att han borde bo kvar i Frösthult. Nu ville han dock framföra de skäl han hade för sin avflyttning och yttrade därvid bland annat:

Den kanske förnämsta orsaken är att jag tror, att det kanske skulle bli smärtsamt att kanske dagligen se den plats, där jag nedlagt min mannaålders kraft, jag menar det tunnlandsstora

område, som kallas Skolgården med dess träd och buskar, som jag varit med om att draga upp och efter tid och förmåga sökt sköta. Att se detta och intet vidare få göra åt det, det tror jag skulle falla sig mycket svårt. Dessa träd och buskar ha växt upp med mig och jag har växt ihop med dem. De har blivit mig kära. Det skulle bli mig mycket svårt att dagligen se dem och ej få kalla dem mina.

Frukträden i Frösthults skolträdgård finns för övrigt noggrant upptecknade efter olika kategorier, sådant beståndet var den 17 november 1920. För övrigt kan upplysas att man också under lärarens ledning ägnat sig åt skogsplantering. Herlander har i samma notering antecknat att under perioden 1893–1920 har "över 20 000 skogsträd" utplanterats av skolbarnen; dessutom har frösådd verkställt.

Två gånger tilldelades han av Kungl. Lantbruks Akademin penningbelopp med särskilt betonande av hans insatser inom trädgårdsodlingen, först år 1899, sedan 1918.

Återstår så de viktiga frågorna om *den dagliga undervisningens struktur*, om lektionernas placering under dagen, om raster och kunskapskontroll, examen etc. Här finnes åtskilligt att hämta ur de föredrag som Herlander ofta höll i de fackliga sammanhangen. Naturligtvis kan man inte ta för givet att han själv fick möjlighet eller hade ork att genomföra de idéer, som han framförde.

Om "förmiddagsläsningen" i folkskolan höll han ett långt och engagerat inledningsanförande vid kretsmöte i Enköping 29 januari 1898. Eftermiddagsundervisning var ett alternativ, som ofta tillämpats. (En ny folkskolestadga hade just utfärdats, den 10 december 1897.) Stadgan medgav, om särskilda skäl funnes, undantag från förmiddagsläsning. Föredrags-hållaren talar kraftfullt *för* förmiddagsläsningen. Visserligen skulle följden bli undervisning också på lördagarna. Men den

skulle innebära stora fördelar för eleverna, som därigenom skulle få tillfälle att hjälpa till i hemmet. Likaså fungerade lärarna, menade han, som undervisare bättre på förmiddagarna, då de var utvilade. En och annan lördag kunde de få ledighet om så krävdes för utövande av annan verksamhet; sådan hade i alla fall aldrig skolrådet vägrat Herlander själv.

Vissa argument, som han framför, synes säkert en nutida iakttagare kuriösa. Exempelvis säger han, att "barnen böra ej få med mer än det minsta möjliga i matväg till skolan de dagar då det ej slöjdas på det de må vara måna om att komma hem så fort som möjligt för att stilla hungern. Då kan det också finnas *varm* mat hemma så att de kunna få en ordentligare middagsmåltid än vad matkorgen kan giva i synnerhet om vintern då kanske maten delvis blivit frusen under vägen." Han talar också om de "sedliga" och "moraliska" frestelser som undviks genom förmiddagsläsningen.

Om "examina i små- och folkskolor" hade han uttalat sig vid ett lärarmöte i Enköping. Att läsåret borde avslutas vid vårterminens slut hade han redan tidigare deklarerat och återkom nu till. (I vissa skolor avslutades ännu läsåret på vintern.) Avslutningen borde ske i form av s.k. examen; vad han därom hade att säga kan i sin helhet citeras:

Angående den så att säga karaktär dessa årliga offentliga examina böra antaga, anser jag, att de böra utgöra en högtidlig avslutning på läsåret. Examen bör nämligen för barn, föräldrar och lärare vara en *högtidsdag*, som lite var bör längta efter. Detta blir examen icke om den som leder densamma, har en motsatt åsikt med densamma, så att han anser, den böra vara en domens och en räfstens dag. Om examensledaren har den uppfattningen, att han i och för uppfyllandet av sin plikt anser sig böra vara den stränge domaren, som måste hålla en sträng räfst med skolans lärare och dess alumner, angående hur de under det flydda

arbetsåret uppfyllt sina plikter och skyldigheter, ja, då blir examens ändamål helt och hållet förfelat. Den blir ett plågoris för barnen, som med fruktan motser densamma, för läraren likaså, såvida han ej tillhör den kategori bland dem, som är oemottaglig för dylikt förfaringssätt. Under min läretid har jag haft icke mindre än ett dussin skolrådsordförande över mig och hållit 1½ tjog examina. [--- De flesta av dessa kunde H. beteckna som högtidsstunder. ---] Men jag har ock varit med på examina, där föräldrar under examen kommit och tillviskat läraren ord, ungefär som dessa: "Jag tror prästen helt och hållet förstör examen för dig"; eller då läraren uppmanat föräldrar att besöka den förestående examen fått till svar: "Nej, varför skall jag gå dit och få ovet för, lika gärna kan jag bli hemma." Genom slikt blir examen inte vad den bör vara, nämligen en högtidsdag. Vad det vid examen förekommande förhåret beträffar, bör det förekomma, ej för att visa varje enskilt barns kunskaper uti de olika ämnena, utan för att visa skolans allmänna ståndpunkt. Examen får inte bli en dag, för vilken de på förståndets vägnar mindre utrustade och begåvade frukta och bäva. Skall skolan bli ett kärt tillhåll för barnen och även dess föräldrar, måste de ock bli kärleksfullt bemötta där.

I fortsättningen går föredragshållaren in på skilda praktiska arrangemang vid examen. I fråga om kristendomsförhåret har han en anmärkning. I regel tillgår det nu så att huvudvikten läggs på "den dogmatiska katekesundervisningen". I stället, menar han, borde den läggas på "den bibliska historien". Herlander slutade med att förelägga kretsmötet ett resolutionsförslag i åtta punkter om examens karaktär. Mötet antog detta med undantag av pkt 5, som lydde: "Vid kristendomsförhåret lägges huvudvikten vid bibliska historien". Där fick förslagsställaren uppenbarligen inte majoriteten av kollegerna med sig.

Om *fortsättningskolan*, som man vet att August Herlander hade eftersträvat, finns inga särskilda uppgifter från honom

själv vad Frösthult beträffar. Skolformen, nämnd redan 1842 såsom avsedd att bibringa de elever som slutat den vanliga folkskolan medborgerlig fostran och nyttiga kunskaper blev aldrig vad man hade hoppats. Den var länge frivillig och enligt Georg Erikson var intresset begränsat på många håll i länet. Dock hade de flesta socknar anordnat sådan påbygg-nadsundervisning, när den gjordes obligatorisk den 16 september 1918. Då närmade sig den stund då Herlander skulle gå i pension.

Slutligen några ord om Herlanders *grundsyn* beträffande folkskolan och dess plats i samhället. Vid ett fackligt möte 1907 i Enköping höll han ett föredrag, kallat "En folkskola (i Frösthult) i slutet på 1830-talet", till stora delar historiskt. Men i slutet av anförandet formulerade han sig på följande sätt:

Kamrater, kvinnliga och manliga, må vi därför arbeta på vår kära folkskolas höjande och förbättrande, så att den kan, såsom den bör, bli en *bottenskola* för hela vårt Svenska folk, den skola där alla kunna få en grundval att bygga på för sin vidare utveckling.

Bottenskolan var naturligtvis inte hans idé. Diskussionen om den hade länge pågått och intensifierats genom Fridtjuf Bergs år 1883 utgivna *Folkskolan såsom bottenskola. Ett inlägg i en viktig samhällsfråga*. Särskilt för liberala eller socialdemokratiska folkskollärare kring förra sekelskiftet var botten-skoletanken en viktig angelägenhet.

Eleverna

Av det föregående bör framgå att August Herlander ägnade stor omsorg om undervisningen och därmed också om eleverna. Men man frågar sig hur de själva upplevde sin situation.

Hyllningsorden i samband med hans avgång bör man inte fästa alltför stort avseende vid, eftersom de hörde till konventionen.

Några direkta vittnesbörd i form av memoarskildringar har författaren till denna bok inte kunnat finna, undantagandes en tidningsuppsats i den lokala tidskriften Fjärdhundrakontakt (nr 1:59). Författaren, signaturen R.J. var Rune Jansson, senare lantbrukare i trakten. Han betitlar sin uppsats "Ett skolår i Frösthult" och berättar att han skrevs in i småskolan hösten 1898. Där gick han läsåret 1898-99, men hösten därpå i andra klass fick han sluta, eftersom familjen skulle flytta till annan ort. Därför hade han aldrig Herlander som lärare.

Han nämner honom mera indirekt. Han talar om när han gick för lärarinnan Betty Bäckman, som kunde slå hårt "med snärt i slagen". "Disciplinen var hård och i folkskolan - där Aug. Herlander var lärare, blev det förstås ännu värre än i småskolan - för han slogs inte bara med händerna." Vad han nu kunde mena med detta? Så tillägger han: "Men det kunde ordnas trevligt för ungarna också. Jag kommer särskilt ihåg julfesten - mitt livs enda skolfest förresten. Där förekom både en jätte och en dvärg, och skolläraren, som var arrangör för det hela, hade nog gjort allt för att vi skulle ha det trevligt." Sedan nämner han bara Herlander en gång till och det är i samband med att han som tonåring i Simtuna sett Herlanders äldsta dotter Greta sittande vid orgeln, "ljus och fager som en sommarsky, men det kunde inte bli mer än en lång blick, ty hon var dock den store Aug. Herlanders dotter".

Att August Herlander kunde utdela kroppsliga bestraffningar behöver man inte tveka om. Så gjorde alla lärare på

den tiden och långt senare. Anders Wall, född 1931 i Giresta, en annan socken i Enköpings-trakten, har berättat därom. En gång fick han lägga handen på bänkklocket för att "fröken" skulle kunna slå honom. För en kamrat som kissat i bläckhornet gick det riktigt illa; han fick stryk.

Dock har Herlander inte fått, som andra av sina kolleger, eftermälet som särskild "stryklärare". Men han kunde ha sina egenheter i skolsalen. Så har dottern Greta berättat att han ibland rökte pipa eller cigarr under lektionerna, något som vore otänkbart i våra dagar. Det som Jansson skriver om den roliga julfesten var dock kännetecknande för Herlander. Han hade ingenting emot att ungdomen roade sig om det skedde under acceptabla former. Vi har sett hur han ville att årsexamen skulle vara en högtidsstund. Varje år på våren anordnades också en utflykt till "skogen", då skolbarnen fick leka och äta ur sina medförda matsäckar. Skolresor förekom ibland, främst till Uppsala.

Ibland anordnades fester av seriösare karaktär, exempelvis den 6 november 1887, då skolbarnen tillsammans med inbjudna föräldrar och säkerligen skolrådsledamöter högtidlighöll 225-årsminnet av Gustav II Adolfs död. Det tal han därvid höll finns i utdrag återgivet i Bil. 1 (s. 118). Det var omfattande, men betecknades av honom själv som en berättelse. Med våra dagars förändrade historiesyn kan vi finna det övermåttan patriotiskt och okritiskt men bör då hålla i minnet att tidens inställning till våra stora minnen var en annan, inte bara bland folkskollärarna utan i regel också i akademiska kretsar. Påfallande är hans motvilja mot katolicismen, men också den inställningen låg i tiden.

I skolorna fanns vid denna tid dagböcker, men August Herlander nöjde sig inte med dem utan upprättade egna

förteckningar över alla elever, dem som han undervisat under vikariatstiden i Västergötland och senare under pensionärsåren i Gnesta. Här är dock det intressanta den lista, som han rubricerat "Skolbarn i Frösthult fr. år 1884-1920." Nr 1 var en flicka från herrgården Ekeborg i socknen; hon var född 1870. Nr 669 var en pojke från Frösthults station, född 1909.

En notis kunde se ut på följande sätt:

"13. Tekla Adolfina Lundkvist Långtibble. f. 20/10 71, inskr. 6/8 78, avgångsbetyg 9/12 85."

Upplysningarna är således mycket exakta, men ibland görs avsteg från principen. Således finns det antecknat om nr 54, en gosse född 1875 att han dog genom "olycksfall i tröskverk i Gestre" i augusti 1889. Om nr 82, en flicka, noteras att hon gick till "Enköpings elementarskola". Nr 190 hade avflyttat till "Utah, N. Amerika". Ibland kunde han följa elevernas öden långt efter det att de slutat skolan. Om nr 189 antecknas det att han, en man som blivit arrendator, avled i spanska sjukan i november 1918.

Om nr 191, Hulda Elvina Johansson, står det att hon var "min brorsdotter". Hon bodde med sina föräldrar i Västergötland, men anteckningarna visar att hon under läsåret 1890-91 vistades i Frösthults skolgård. Hon bör alltså ha funnits i lärarhemmet när Augusts unga hustru Anna flyttade in där. Vad beträffar nr 212, en pojke, har läraren tillskrivit "straffad för stöld". För en annan elev, nr 231, gick det ännu sämre. Han blev "troligen ihjälslagen vid Sigtuna 1929". Nr 245 drunknade under sommarferierna vid elva års ålder.

Många elever lyckades emellertid väl i livet. Om en av dessa, Nr 168, står det bara antecknat: "Karl Oskar Utterström Mätteby" samt att han var född 1881, inskrevs i skolan 1880 och slutade 1893. Carl, som han sedan stavade sitt namn,

kom från ett välbärgat frikyrkligt lantbrukarhem. Familjens andliga hemvist var bönhuset Fridhem, tillhörande Svenska Missionsförbundet. Carl anslöt sig tidigt till Bondeförbundet och ägnade sig åt kommunalpolitik. Under många år var han landstingsman i Västmanlands län. Han hyste särskilt intresse för mejeriernas utveckling och blev styrelseledamot i R.L.F. (Riksförbundet Landsbygdens Folk). År 1935 krönte han sin karriär som chef för Mjölcentralen.

På 60-årsdagen den 14 februari 1920 uppvaktades Herlander av Utterström såsom Frösthults dåvarande kommunalordförande i spetsen för en sångkör av gamla elever. Vid Herlanders begravning i november 1944 infann han sig i Frustuna kyrka intill Gnesta och höll vid minnesstunden efteråt ett varmhjärtat tal, vari han hävdade att hans gamle lärares gärning hade inneburit ett klart lyft för Frösthultstrakten.

Avskedet

Tidigare har nämnts att Herlander, som ett skäl för att han efter pensioneringen ville flytta från trakten, förstod att han inte skulle stå ut med att se skolträdgården och veta att den inte längre var "hans". Men han tillade: "En annan sak är den, uppriktigt sagt, att jag ej vill gå ivägen för min efterträdare. Han kanske skulle känna det svårt att veta sig behöva stå i en viss tacksamhetsskuld för det arbete jag nedlagt i denna trädgård [--]. Och till allra sist ett hjärtligt och ärligt menat varmt tack för all god grannsämja och vänskap, som kommit oss till del från dig, Anna Öström! Tack skall du ha för all vänskap och för allt det arbete, som du förberedande har nedlagt på de elever, som sedan blivit mina elever." I samband med att han avtackades i kyrkan vid vårterminens slut erhöll han Kungl. Maj:ts guldmedalj för lång och trogen

tjänst. Att Georg Erikson i sin historik nämner detta särskilt tyder på att denna utmärkelse inte var så vanlig som den längre fram i tiden skulle bli.

Herlanders lämnade inte orten förrän på hösten 1920. Söndagen den 14 november tjänstgjorde August för sista gången som organist i Frösthults kyrka. Dagen därpå förrättades i skolgården auktion på det bohag, som familjen inte kunde föra med sig vid flytten. Noggrann lista över de avyttrade föremålen och vad de inbringade finns bevarad. Därefter kunde August och hans Anna resa iväg för att installera sig i Gnestavillan.

*

De första åren på 1920-talet var en tid av förändringar, av framsteg. Sådana var möjliga efter det att första världskriget och spanska sjukan nu tillhörde det förgångna. Vad Frösthult beträffar förändrades skolformen, som sedan 1890-talets början varit B2 till B1. År 1923 hade efter flera års byggeskap ett nytt och större skolhus kunnat invigas på tomten. Herlanders sista sommar i aktiv tjänst, 1920, togs också av B. Rud. Hall initiativet att bilda "Föreningen för svensk undervisningshistoria", den sammanslutning i vars serie av årsböcker också denna framställning ingår.

5. Den outtröttligt verksamme

Inledning

Här har August Herlander kallats "den outtröttligt verksamme". Han var, kan man utan överdrift säga, mycket flitig men även mångsidig. Trädgården var, som vi sett, hans speciella skötebarn, men han hade många järn i elden. Eftersom inkomsterna var låga krävdes åtskilligt extraarbete om familjeekonomin skulle gå ihop. Det förutsatte också att någon annan gjorde "marktjänsten" åt honom. Under hans ungarlsår svarade modern samt system Lovisa för den. Från våren 1891 sköttes hushållet av hustrun Anna, senare tillsammans med döttrarna, så länge de bodde hemma. Här följer en översikt över Augusts insatser inom hans olika verksamhetsområden.

Klockare och organist

Musiken hade alltid betytt mycket för Herlander. Klockar- och organistutbildning hade han som nämnts skaffat sig i stiftsstaden Skara efter avlagd folkskollärarexamen och från sommaren 1881 i sin dåvarande västgötaförsamling tjänstgjort i den egenskapen. De första åren i Frösthult hade han inte sådan tjänst där men vikarierade i grannförsamlingen Simtuna från 22 augusti 1888 till 31 december 1895. Då företrädaren i Frösthult tagit avsked fick han dessa tjänster där från den 1 januari 1896 och innehade dem till hösten 1920. Det

betyder att han då kunde se tillbaka på nära fyrtio års organistverksamhet. Om årslönen skriver han att den från början av hans tid i Frösthult uppgick till 300 kr men från och med 1919 höjdes till 600 kr.

Om arbetet berättar han själv inte mycket, men att det intresserade honom är uppenbart; det var också nära anknytning till folkskollärarsysslan och sångundervisningen. En anteckning från den 17 februari 1884, således från den första tiden i Frösthult, lyder "Köpt min orgel till skolan". Om han bekostade den själv vet vi inte. Han såg till att de båda döttrarna tidigt fick avlägga organistexamen och förmedlade åt dem ett tydligt musik- och sångintresse.

I en artikel i VLT från den 22 februari 1921 har han berättat om den kyrkorgel, som han trakterat i så många år. Kyrkostämman hade, säger han, år 1798 beslutat att organisten Pehr Lundh från Lillkyrka skulle bygga en tio stämmors orgel försedd med bihangspedal. Den kunde uppsättas år 1799. Den hade nu alltså varit i bruk i 122 år och tjänat ut. Ända från 1890-talet hade man insett att den var bräcklig och gjort insamlingar vid kollekter.

Som Enköpings-Posten senare kan berätta tog anskaffningen av ny kyrkorgel ett stort steg framåt då i början av 1921 en av bygdens söner, konditor Carl Gester i Uppsala, lovat att bidra med en ansevärd summa (till slut 5 000 kr) på villkor att arbetet fullgjordes under året. Den nya orgeln var tillverkad av firman P. Fürthwengler und Hammer i Hannover och innehöll 17 register. Beträffande kostnaderna gör tidningen följande påpekande: "Som tyska valutan f.n. står mycket lågt kan man från Tyskland under nuvarande förhål-

Skolresa med Frösthultsbarnen till konditoriet Kap i Uppsala på 1910-talet. Till vänster syns ägaren konditor Carl Gester, bördig från Frösthult och bredvid honom August Herlander. Till höger småskollärinnan Anna Öström samt Greta och Elsa Herlander.

landen köpa orgelverk oerhört billigt." Den första söndagen i november 1921 kunde den nya orgeln tas i bruk vid en särskilt högtidlig gudstjänst.

Postföreståndare, prästlöneuppbördsman, vaccinator

Som tidigare nämnts skrev Herlander från de första åren i Frösthult: "Posten kommer i 'läsväska' på tisdagar och fredagar och brev kan skickas på onsdagar och lördagar", men han nämner ingenting om sin egen roll i sammanhanget. Den finns dock bevitnad genom bl.a. döttrarnas hågkomster.

Utdelningen skedde från katedern medan skolbarnen ännu fanns kvar. De fick också svara för distributionen till hemmen och grannarna. Hela systemet var naturligtvis praktiskt och billigt men otillfredsställande, eftersom eleverna kunde slarva bort försändelserna på hemvägen och det stod öppet för alla vilka som fick brev och kanske varifrån. Hur länge detta postdistributionssystem fanns kvar är inte känt. Kanske försvann det i och med att järnvägen drogs genom Frösthult 1906?

Vidare skötte han, under åren 1900–1902 och 1913–1919, prästlöneuppbörden efter det system för prästernas avlöning som fortfarande gällde. För dessa nio år utgjorde prästlönen, enligt ett bevarat originaldokument, 18 181 kr och 69 öre. Själv fick han, efter vad han noterat på handlingen, i "uppbördsprovision" sammanlagt 248 kr och 44 öre.

Om vaccinatorssysslan nämner han ingenting särskilt. Vi kan dock vara övertygade om att han, i varje fall i början av sin Frösthultstid, hade utövat den. Kompetensen hade han, som tidigare nämnts, skaffat sig i Falköping.

Kommunala uppdrag: Kassör, ordförande i brandstodsnämnden och sockenbibliotekarie.

Exkurs om privatbiblioteket

August Herlander var inte, som han betonar själv, någon "yrkespolitiker". Men han hade en "frisinnad" grundsyn. Självklart är att han, som med tiden blev något av socknens allt i allo, togs i bruk för kommunala uppdrag.

Av olika handlingar, bl.a. en brevväxling mellan honom och kyrkoherden i Frösthult från början av 1921, framgår att Herlander varit *socknens kassör*, ovisst dock hur länge. A.H. Lindström skriver den 12 mars 1921:

Har nu haft Herrar Revisorer på besök och detsamma avlopp mycket väl. Vi kommo tillrätta med alltsammans tack vare kassörens rediga räkenskaper. Var god och sänd räkning för utlägget för 1920, som fattades och jag vill sända pengar med det första. Ränta på de utlagda pengarna får Herr Herlander helt naturligt kräva. Det är helt naturligt. Angiv beloppet och räntan på den summa som blivit förskotterad.

Att uppdraget som kassör kunde vara känsligt visar en anteckning av Herlander, troligen gjord kring årsskiftet 1918/19. Den återges här i utdrag:

Anmärkningar mot kommunalräkenskaperna i *Frösthult*, förda av C.J. Johansson Ekeborg, Frösthult. 1. Statens bidrag för vinter- och sommarvägunderhållet något över 5 kr saknas för fattiggården och inkomsterna! 2. En bok om kommunallagarna pris något över 9 kr saknas. 3. Bläck för cirka 7 kr sedan i omkring augusti månad, kan ej vara använt för kommunens behov, då antagligen skrivmateriel debiterats. 4. En penna för 1 kr och bläck till den 0,75 kr saknas. --- 8. Penningar som utdebiterats till byggnader å fattiggården skulle insatts å bank.

Den 18 december 1920 begärde August Herlander hos Styrelsen för Västmanlands läns Brandstodsbolag avsked från befattningen som *ordförande i Frösthults Brandstodsnämnd*. Det beviljades och i svarsbrevet tackade Styrelsen honom varmt för hans "långa och erkännansvärda" arbete under de 27 år han hade innehaft uppdraget. – Bland hans anteckningar finns bevarade några notiser om större eldsvådor i socknen och vilka konsekvenser de fick.

Om *bibliotekariesysslan* skriver Herlander:

Den 8 jan. 1860 antogs reglemente för Frösthults sockenbibliotek. Medel till dess underhåll erhöles genom kollekt och vid husförhören och genom frivilliga bidrag. Läraren skulle vara bibliotekarie och lönen därför skulle utgöras av en kollekt i kyrkan årligen. År 1916 å decemberstämman antogs nytt reglemen-

te för församlings- och skolbibliotek och medel för detsammas underhåll anslås av kyrkostämman, men bibliotekarielönen utgår nu ur kassorna.

Under dessa uppenbarligen knappa förhållanden var det naturligt att nyanskaffningen till detta sockenbibliotek blev begränsat. När Herlanders båda döttrar vuxit upp tyckte de att beståndet var föråldrat. De talade spefullt om att där "fanns mest gamla romaner från 1840-talet, som handlade om 'fru kaptenskan och fru löjtnantskan'".

Däremot hade Aug. Herlander själv skaffat sig ett icke föraktligt *privatbibliotek*. Något kan i sammanhanget nämnas därom. År 1935, alltså under Gnesta-tiden, upprättade han en förteckning över dessa böcker, men redan tidigt hade han numrerat dem på försättsbladet. (Hans konfirmationsbibel hade nr 1.) Några exempel kan här ges:

Svensk skönlitteratur: Verk, ofta "Samlade skrifter", av Tegnér, Runeberg, Wennerberg, Snoilsky, J.O. Wallin, Bellman, Atterbom, C.W.A. Strandberg, Strindberg, Eneroth m.fl.

Utländsk skönlitteratur: Verk av Calderón, H.C. Andersen, Bjørnstjerne Bjørnson, Victor Hugo, Lord Byron m.fl.

Litteraturhistoria, exempelvis Henrik Schücks biografi över Shakespeare.

Historia: Förutom enstaka böcker, större verk, såsom Starbäck's svenska historia och Macaulay's engelska historia.

Religion: Uppbyggelseskrifter men också verk av Theodore Parker.

Lexikon, främst Hofberg's Svenskt biografiskt handlexikon i två band (ännu mycket användbart), Meijers Svenskt Literatur-Lexikon samt Ekbohrns Främmande ord och namn.

Därtill kom en mängd pedagogiska skrifter, STF:s årsskrifter, läroböcker, koralböcker m.m.

Mycket av detta har under årens lopp naturligtvis avyttrats och utgallrats men åtskilligt finns ännu kvar och har ärvts av dottersonen = författaren till denna bok. Påpekas skall att de flesta av dessa bevarade böcker är i mycket gott skick, väl inbundna i vackra band. Eftersom bokbinderilönerna i förra seklets begynnelse var låga hade Herlander trots en ansträngd ekonomi råd att kosta på sig inbindning av sina älskade böcker.

Biodlare

Bodlingen hörde, liksom för åtskilliga av hans yrkesbröder, till August Herlanders huvudintressen. I hans kvarlåtenskap finnes bevarat ett "Föredrag om biskötsel", tyvärr inte daterat. Något kan härur citeras, först ur det avsnitt, som rubriceras "Bisamhället":

"Ett bi! Usch då! Kör ut det, innan det stickes!" Ja, sådana ängsliga utrop kan man få höra om ett litet bi har råkat komma in i ett rum. Men lugna sig! Sticker biet verkligen? Nej, ett bi sticker aldrig när det känner sig instängt, hela dess strävan är att komma ut i Guds fria natur. Hör på dess oroliga pipande läte mot glasrutan och se dess förtvivlade ansträngningar att komma ut! Ej ens i det fria sticka bina annat än när de tro sitt hem vara i fara. Och vem vill ej försvara sitt hem.

Ur avsnitten "Honungsförfalskning", "Äkta honung" och "Honung som närings- och hälsomedel":

{--- Framställning av konsthonung är, säger H., mycket vanlig i Tyskland, eftersom Berlin ensamt konsumerar mera honung än hela landet kan producera genom biodling. Han beskriver hur den tillverkas och sedan försäljs till "die dumme Schweden". Äkta honung är något annat. "Kan Ni därför ej lita på Eder handlande, så köp honung direkt från biodlareföreningens medlemmar, som hava föreningsetikett. De se ut så här! och biskötarens namn finns å dem." --- Den rena honungen har ett stort

August Herlander vid bikiporna. Fotot taget under hans Gnestatid.

näringsvärde och rekommenderades av Lundaprofessorn Seved Ribbing [---] till dagligt bruk såväl i barnkammaren som i hushållet. Till en god vän till mig, (Aron Rydberg) som är stor biskötare i Bohuslän, yttrade en gång en Göteborgsläkare så här: "Om folk visste huru nyttig honungen är och begagnade sig av den, så skulle vi läkare svälta ihjäl." [--- H. slutar med att rekommendera honung till daglig konsumtion i stället för kaffe, te och maltdrycker.]

Man slås av engagemanget i denna framställning och det levande sättet att framföra budskapet. Man vågar tro att åhörarna, vilka de nu var, tog till sig budskapet. Här kan tilläggas att den i föredraget nämnde kollegan Aron Rydberg, verksam i västsverige, den 27 maj 1937 skrev ett brev till sin kamrat. Han hade fyllt 81 år och hade nu inga uppdrag längre men biodlare "är jag ännu: måste ha bin att roa mig med så länge jag förmår. Men f.n. har jag blott 8 st. samhällen. Det blev för strävsamt i skattningstiden, vadan jag för 2 år sedan sålde 20 samhällen till Sundsvall och i vår 3 st. till Östersund. Hade jag varit 20 år yngre skulle jag ha gjort goda honungsaffärer till detaljister i Göteborg, som nu beklaga att jag ej kan fournera dem tillräckligt".

August Herlander hade inte heller varit sen att marknadsföra sina produkter. Till honungskunderna, som han kallade dem, hörde ärkebiskop J.A. Ekman. Dennes brev i ärendet från åren 1908–1911 är bevarade. Så skriver han den 23 juli 1908: "Svarar först sent till följd av bortovaro, reser åter bort, är tacksam för ny honung, men kanske får närmare bestämma i mitten av Augusti eller början av sept. och får då skicka den kruka i vilken förra gången honung erhöles för att få lika mycket i år. Med största högaktning J.A. Ekman."

Vi känner inte till om Herlander skaffat sig någon utbildning i biskötsel eller om han fått de första grunderna i föräldrahemmet. I mitten av 1880-talet anordnades för länets folkskollärare en kurs i biodling i Bie (sic!) i Sörmland, skriver Georg Erikson, men Herlander deltog knappast; i så fall skulle han ha berättat det.

Facklig förtroendeman

Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening (SAF) hade bildats 1880, samma år som Herlander tog sin examen. Redan av det föregående har framgått att han var mycket verksam inom den avdelning som kallades "Sydvästra Upplandskretsen" och ingick i dess styrelse på olika poster. Enligt vad Herlander i ett föredrag uppgivit skulle kretsen dock ha konsituterats den 2 augusti 1865.

En uppräknig av alla hans aktiviteter i dessa sammanhang och referat av de föredrag i kretsen som han hållit och sedan bevarat i manus skulle bli alltför lång. Här får ett urval vara tillfyllest.

Den 24 juli 1894 talade han om "Rättshjälp åt föreningsmedlemmar". Han kände, säger han inledningsvis, sin ofullkomlighet i sammanhanget, men han hade av styrelsen blivit anmodad att göra en översikt. Den första av de tre frågor, som hade förelagts styrelsen var den viktigaste: Finns det behov av rättshjälp för lärarna? Talaren besvarar frågan med ett tveklöst *ja*. Han motiverar det med ett antal exempel, delvis ur sin egen erfarenhet, hur manipuleringar i socknarna av prästerskapet och bönderna medfört svårigheter för lärarna, som hade kunnat undvikas, om de haft stöd av juridisk expertis.

Den 19 januari 1895 höll han ett inledningsföredrag i Sävsta om "Folkskolan och skogsodlingen". Han kunde undgå att komma in på sitt älsklingsområde, fruktträdsodlingen, men menade att det var självklart att skogen också måste vårdas. Det vore självklart, "ty huru skulle det gå med klimatet i vårt kalla land om vi bleve utan skogar. Ja, det skulle bli som en person en gång sade: 'Vi skulle bli utan klimat.' ". I Frösthults skola använde han, berättade han, en dag om året till skogsplantering.

Den 1 januari 1897 och den 3 augusti 1898 talade han vidare utförligt om trädgårdsskötseln i skolan, men detta har tidigare här behandlats.

Den 31 juli 1897 höll han, som fungerande ordförande vid kretsens möte i Enköping dels ett inledningsanförande i mera allmänna ordalag, dels ett om examina i små- och folkskolor. Den 28 januari 1898 inledde han, då som vice ordförande, ett föredrag om förmiddagsläsningen. Båda dessa föredrag är tidigare refererade.

Den 28 januari 1899 kom han i sitt inledningsanförande in på en organisatorisk fråga. Rubriken löd: "Om åstadkommandet av ett landskapsmöte för Uppland." Bakgrunden var att dessa socknar räknade sig som uppländska men hörde administrativt ännu till Västmanlands län. Han blickade tillbaka på kretsens historia och framhöll att den fråga som nu aktualiserades inte var helt ny utan hade dryftats tidigare. Han påpekade att de flesta landskap i landet hade en eller två föreningar grundade på landskapstillhörighet men det gällde inte Uppland. Han slutade med uppmaningen: "Ja, måtte ett folkskolläarmöte omfattande landskapet Uppland komma till stånd!!!" Bland skälen anfördes under den avslutande diskussionen att det var lättare hitta lämpligare föredragshållare i Uppsala, att resorna inom Uppland skulle förbilligas för lärarna och att man hade gemensamma intressen eftersom man tillhörde samma stift.

Den 26 januari 1901 höll han vid kretsmötet i Enköping inledningsföredrag om "Undervisningen om de rusgivande ämnernas natur och verkningar". Hans ton var mycket engagerad för att inte säga ilsken. En debatt hade initierats av Enköpings Tidning i oktober 1900. Den gick ut på att en av kollegerna inte tillräckligt beaktat nykterhetsundervisningen

i skolan och därför gjort sig skyldig till "tjänstefel". Anklagelserna var, säger Herlander, helt ogrundade och han vänder sig med skärpa mot tidningens redaktör, här kallad Hr L. "Det står", påpekar han, "i cirkuläret [Kungl. Cirkulär 4 nov. 1892] att denna undervisning [nykterhetsundervisningen] bör vid lämpliga tillfällen meddelas under de åt naturkunnigheten anslagna lärotimmarna o.s.v. och ej på några särskilda timmar såsom något särskilt läroämne. Därför får vi ej heller se på det ämnet såsom övriga obligatoriska ämnen." Han framhåller vidare att han alls inte är någon "nykterhetshatare" och "vågar påstå att fastän jag ej är fullständig absolutist, jag dock är lika varm nykterhetsvän som trots någon annan, som i tid och otid skyltar med sin nykterhet och sin absolutism, men som kanske för övrigt äro ganska onyktra".

"Huvudfrågan till sist blir: Skola vi tiga och samtycka till att vi ha begått tjänstefel (mot Hr L.) eller skola vi återslunga beskyllningen? Jag för min enskilda del återslungar beskyllningen och den som detta ej gör tager Hr L:s och hans nykterhetsvänliga föräldrar i Vårfrukyrka [Enköpings landsförsamling] i försvar." – Resolutionen blev att mötet uppmanade tidningen och dess insändare "att bevisa sin utslungade beskyllning, såvida de ej vilja anses som fräcka förtalare".

Parentetiskt kan det tilläggas att Herlander senare genomgick kurser anordnade av "Centralförbundet för Nykterhetsundervisning" vid två tillfällen, det ena i Köping 1912 och det andra i Enköping 1913,

Den 3 september 1900 hade frågan kommit så långt att man kunde hålla ett första "folkskolläarmöte för landskapet Uppland" i Uppsala. Herlander var sammankallande och öppnade mötet med en redogörelse för frågans dittillsvarande utveckling. Till ordförande under förhandlingarna föreslog

han "länsombudet för Uppsala län", Oskar Stjärnström i Vendel. En mängd olika aktuella ärenden diskuteras. Bestyrelsen för den nya organisationen skulle bestå av representanter för Uppsala stad, universitetet, Högre Allmänna Läroverket, Folkskoleseminariet, länsombuden, lärarkåren i Uppsala samt en representant för stockholmslärarna. Det första reella sammanträdet skulle äga rum i augusti 1901, "före universitetskursernas hållande".

Före sammankomsten i Uppsala september 1900 hade dock Herlander inom den gamla kretsen hållit ett inledande föredrag i Enköping den 27 juli 1900, varvid "Folkskolebyggnaderna på landet" diskuterades. Han gick detaljerat in på hur stora de skilda rummen, garderoberna och uthusen borde vara. Såväl folkskollärarens som småskollärarinnans privata ingångar borde vara skilda från skolans, något som tydligen ännu inte ansågs helt självklart.

Hans fackliga framträdanden blev, förmodligen efter det att omorganisationen ägt rum, mera sällsynta i fortsättningen. Dock tycks den så kallade Sydvästra Upplandskretsen ännu ha fortsatt att existera. Sålunda firade man i oktober 1915 sitt 50-årsjubileum på Fagerudd i Enköpings närhet. Så sent som 1919 talade Herlander om lärarkårens bisysslor, då främst den om den av honom så omhuldade biodlingen.

I ett "gåvobrev" daterat Gnesta den 15 maj 1931 överlämnade August Herlander till Sydvästra Upplandskretsen 48 årgångar av Svensk Läraretidning samt ytterligare en del pedagogiska tidskrifter. Hans önskan var att de skulle utgöra grunden till ett bibliotek för medlemmarna.

Han hedrades också för sin gärning genom att utnämnas till kretsens hedersledamot vid dess 60-årshögtid, som firades på Stadshotellet i Enköping den 29 september 1925.

Tidningskrivare och lokalhistoriker

Herlander skrev tämligen flitigt i lokaltidningarna, något som inte var ovanligt för denna tids folkskollärare. Det var ett antal meddelanden om vad som tilldrog sig i Frösthult och ibland också minnen från tidigare år. Oftast var det i *Vestmanlands Läns Tidning* (VLT) eller *Sala Allebanda*, ibland också i Enköpings-tidningarna.

Som ett exempel på att han ibland kunde vara lättsam i dessa meddelanden kan hänvisas till Bil. 2, där han berättade om ett minne från en slöjdkurs i Västerås.

Han var också en flitig lokalhistoriker, som forskade i de sockenarkiv som fanns tillgängliga, i mindre utsträckning synes det i de mera centrala arkiven. Sina resultat redovisade han inte i särskilda skrifter utan i pressen och vid föredrag. Här bifogas ett kortare utdrag ur en uppsats som gäller Frösthults äldre skolhistoria. (Bil. 3)

6. I familjen, bland kollegerna och vännerna

Anna Herlander och döttrarna

Vad familjelivet i Frösthults skolgård beträffar vill författaren fatta sig relativt kort och hänvisa till sin tidigare bok "Vi alla byggde landet", i vilken särskilt Anna Herlander f. Glad får sin rättmätiga plats (s. 65 ff.). Hon var en fantastisk kvinna, som utan att vara osjälvständig i sina åsikter, gjorde sig mycket uppskattad i trakten. Hon hade inte mannens musikaliska talang men hon var begåvad och läste mycket samt var hela sitt liv en flitig brevskrivare. Hon var alltid solidarisk med mannen i hans arbete och kompletterade honom på ett utmärkt sätt. Barnen och barnbarnen älskade henne.

I mitten av 1890-talet flyttade Annas mor Mathilda från hemmet i Västra Tollstad, Östergötland till dotterns hem i Frösthult utan att låta skriva sig där. Hennes man livgrenadjären Per Gustaf Glad hade avlidit i december 1894; han var då 55 år gammal. Mathilda Glad fick disponera ett eget rum i skolhusets vindsvåning. En morgon i augusti 1903 fann dottern Anna henne död i sin säng. Hon blev endast 56 år och dödsorsaken var hjärtförslamning. Hon fick sin sista viloplats på Frösthults kyrkogård, i den grav där svärsonen Augusts mor hade jordats 1890.

Anna Herlander hade haft fyra småsyskon, men de hade avlidit som barn. Därför hade hon inte längre några nära släktingar i sin hembygd men upprätthöll goda kontakter

*Anna Herlander på
trappan till villan
i Gnesta.*

med sina tre fastrar, som bodde i Stockholm. En av dessa fastrars döttrar var alltså kusin med Anna Glad men obetydligt äldre än Annas döttrar. Hon hette Ester Lindblom, gifte sig senare Holmberg. På somrarna vistades hon ofta i Frösthult och betraktades av Greta och Elsa Herlander nästan som en syster. August Herlander hade goda relationer till sin stora släkt i Västergötland och en sommar när hans döttrar var små företog hela familjen en flera veckor lång resa dit.

Om döttrarna Elsa och Greta kan nämnas att de fick en god uppfostran. Eftersom ålderskillnaden mellan dem var liten, knappt 13 månader, följdes de ofta åt. Båda fick i unga år undergå organistexamen i länsstaden Västerås. Senare utbildades de till småskollärarinnor vid Ateneum i Stockholm och Greta fick dessutom genomgå Kumlans lanthushållsskola utanför Uppsala. Båda fick lärartjänster i nordvästra Uppland.

Anna och August Herlander var stora djurvänner och till familjen hörde också i många år katten "Kurre".

Vännerna och kollegerna

Herlanders fick under sin långa Frösthultstid många vänner i trakten, såväl i de större som de mindre gårdarna. Särskilt med den familj, som bodde i Kusgården, inte långt från skolan, var vänskapen rotfast. De listor som August Herlander bevarat från exempelvis 60-årsdagen visade att kretsen inbjudna till skolgården vid festliga tillfällen var stor.

Relationen till prästerna var inte helt okomplicerad. Om den strid som blossade upp mellan Herlander och d'Aubigné på 1880-talet har tidigare talats. August Herlander var liksom hustrun en övertygad kristen, så motsättningarna låg i regel inte på det planet. I rättvisans namn skall det noteras att Herlander också kunde uppskatta mycket av det som prästerna utträttade; de var ju även ordförande i skolrådet.

Men Frösthult hade blivit något av ett "genomgångspastorat" i ärkestiftet, där prästerna satt kort tid, endast två av dem så länge som ett decennium. (August Herlander har uppgjort en lista omfattande de 17 präster, som tjänstgjorde i Frösthult under den tid han var där.)

Man kan tänka sig två orsaker till det avstånd mellan prästen och hans organist, som kunde förekomma. Den ena var säkert den att Herlander på ett helt annat sätt kommit att bli rotad i socknen, förtrogen med församlingsborna, något som prästen insåg och besvärades av. Genom att känna till deras levnadsomständigheter och genom att också bedriva praktiskt utomhusarbete i form av trädgårdsskötsel, skogsplantering och biodling blev folkskolläraren på ett annat sätt en av dem. Tidigare hade i regel prästen varit den enda bok-

Familjen Herlander har gäster i trädgården omkring sekelskiftet. Till vänster syns August med de båda döttrarna, Anna sitter vid bordet utan huvudbonad. I bakgrunden syns skolhuset i Frösthult, där familjen också bodde.

ligt bildade i en landsortssocken, nu fick han viss konkurrens av läraren. Det måste emellertid också erkännas att August Herlander kunde vara väl rättfram i sin relation till "överheten"; diplomatin var inte hans starkaste sida.

Därtill kom dåtidens sociala avstånd mellan präst och organist som i våra dagar ter sig helt främmande. Som framgår av ett tidigare brevcitat titulerade alltid prästen sin organist "Herr Herlander" medan denne sade "Kyrkoherden" eller i förkommande fall "Prosten". En av prästerna lade brevlades

bort titlarna med läraren sedan han själv flyttat från orten. Herlander kunde då till sin hustru inte undertrycka reflexionen att detta kunde han ha ordnat medan han ännu fanns kvar i Frösthult. Däremot utvecklades ofta närhet och vänskap mellan prästfamiljernas barn och flickorna Herlander i skolhuset, eftersom de hade lekt tillsammans på rasterna. Sådan vänskap kunde fortsätta också sedan de alla blivit vuxna.

Till makarna Herlanders bästa vänner hörde dock några folkskolläraryfamiljer. Viktor Larsson i Sparrsätra, hans hustru Nanny och de båda sönerna var nog de som stod dem allra närmast. Larsson var östgöte, nio år yngre än August Herlander men liksom han fackligt verksam och en tid ordförande i Sydvästra Upplandskretsen. Han hade genomgått Linköpings seminarium och utexaminerats 1890. År 1895 blev han folkskollärare och organist i Sparrsätra, en socken inte långt från Enköping. Vid ett tal på vännens 50-årsdag den 29 december 1919 talade August om närheten familjerna emellan och sade bland annat:

När en längre tid stundom gått utan att vi fått träffas och samtala om våra gemensamma intressen, så inställer sig längtan därefter. Det låter då så här: "Så länge sedan vi fått tala vid Larsson och Nanny, måste de komma hit snart" och när de sedan komma, då ljusna våra anleten, och då går klockan alltför fort. Ja, så gör den alltid i en verklig väns sällskap, och så gör den när du eller de dina komma till oss eller vi till Eder. Då tryter ej samtalsämne, då har vi att tala om vår kära skola, om bästa sättet att fostra de oss anförtrodda barnen, om vår glädje och våra bekymmer, ja, om allt som ligger oss om hjärtat. Vi få även rådgöra om sådana praktiska saker som biskötsel och trädgårds-skötsel, ja, om allt sådant som en lärare behöver syssla med för att icke förslöas och bli så teoretiskt lärd, som många av våra lärda professorer, så att ingen skulle komma att förstå oss. Vi

landsbygds lärare behöva vara praktiska för att kunna sköta vårt kall.

En annan vänfamilj var Forssells i Tärna. Johan P. Forssell var ett år äldre än August Herlander och född i Möklinta i norra Västmanland. Till Tärna inte långt ifrån födelsesocknen kom han 1886 och stannade där till 1919. Han hade i mångt och mycket samma ideal som Herlander men var i ännu högre grad kommunalt verksam. Familjerna trivdes också mycket väl tillsammans när de sammanträffade, i Frösthult eller i Tärna. Johan Forssell dog redan 1927.

I övrigt hade August Herlander oavslutlig kontakt brevlades med sina gamla vänner, naturligtvis seminariekamraterna men också andra kolleger, som han träffat i olika sammanhang. Han var mycket vänfast och besvarade noga de brev, som han fick, ända in i det sista. Hans samling av brev och tidningsurklipp ger därför många värdefulla upplysningar också om hur folkskollärarna av hans generation upplevde sin pensionärstid och ålderdom.

7. Pensionärsåren i sörmländska Gnesta

I municipalsamhället

I november 1920 hade som nämnts Herlanders flyttat från Frösthult till det sörmländska Gnesta. August var då bara 60 år gammal, men folkskollärarna gick enligt då gällande bestämmelser i pension vid den åldern.

Gnesta ligger vid västra stambanan Stockholm–Göteborg. Stationshuset är ännu i denna dag påfallande stort, vilket beror på att man tänkt sig orten som en järnvägsknut. Nu kom den i stället att förläggas till Järna närmare Södertälje. Invånarna i municipalsamhället, som det kallades på den tiden, hade alltså genom järnvägen goda förbindelser med yttervärlden. Man kunde ganska lätt nå Stockholm eller resa västerut. I Gnesta fanns det gott om affärer, banker, post, hotell m.m. Den lite äldre tvåvåningsvilla, som Herlanders hade köpt, låg mycket vackert högt ovan samhället. Från bottenvåningen kunde man se ut över Frösjön med församlingskyrkan i Frustuna och längre bort Kattnäs kyrka. Södertuna slott, där grevinnan Ebba von Eckermann bodde, skyntade också fram genom grönskan. Villan bar namnet Ulriksdal, egendomligt nog med tanke på läget. Grannvillan på samma nivå hette Taborsberg.

Döttrarna kom ofta på besök. År 1923 gifte sig Greta med en folkskollärare och två år senare Elsa med en präst. Båda

August Herlander utanför villan i Gnesta med utsikt över Frösjön.

döttrarna med familjer bosatte sig i Nora/Tärnsjö, nordvästra Uppland.

August och Anna i arbete

August vikarierade under några perioder som lärare i Gnesta och den närbelägna kyrkbyn Frustuna. Han har fört bok också över dessa elever. Undervisningen där var lättare med hänsyn till att klasserna var mera enhetliga och inte så stora, omkring 25 elever. Men eftersom orten var väsentligt större än lilla Frösthult kunde problem av disciplinär art här bli mera märkbara. Men därom har August Herlander inte antytt något. År 1924 undervisade han sjätte klass i samhället, 1925 tredje klass i samhället och samma år femte och sjätte klass i Framnäs skola i byn intill Frustuna kyrka. År 1926 hade han också klasserna 5 och 6 i Framnäs och 1928 slutligen femte klassen i Gnesta.

Det blev hans sista insats inom folkskolläraryrket. Men han hade alltid varit intresserad av siffror och räkning. Därför passade det honom precis när han fick en arvodestjänst på Daga härads sparbank i Gnesta. Den upprätthöll han ett stycke in på 1930-talet. Biodlingen fortsatte han också med ända in till mitten av 30-talet och i den lilla täppan vid villan ägnade han, så länge han orkade, grönsaker och fruktträd samma omsorg som tidigare. Vid ett tillfälle undervisade han den unge dottersonen i ympningens mysterier.

Eftersom krafterna började tryta mot slutet av 30-talet kom August i större utsträckning att hålla sig hemma. Det var under denna tid som han ordnade sina dokumentsamlingar, skrev av brev och klistrade in tidningsurklipp, upprätade förteckningar.

Anna arbetade hela tiden med sitt hushåll. Hon gjorde alla inköp och lagade all mat. Det var också hon som inbjöd och undfagnade gästerna. Nu liksom tidigare såg Herlanders gärna vänner hemma hos sig. När hon vid ett tillfälle på 30-talet sjuknade och måste läggas in en tid på Flens lasarett klarade sig inte mannen ensam. Dottern Greta måste fara hem och sköta hushållet åt sin far.

Gnestaåren blev i stort sett lyckliga för makarna Herlander. Deras ekonomi hade ordnat upp sig, de hade sitt eget och uträttade så mycket som de orkade. Därtill kom att deras sociala situation blev klart bättre än vad den varit i Frösthult, trots att de där kunnat räknas till de ledande.

Vännerna. Slutet

Anna och August hade snart efter ankomsten till Gnesta etablerat kontakter med några köpmanna- och företagarfamiljer men framför allt med ortens lärare. I Gnesta fanns

förutom folkskolan en samrealskola. Men här tycks inte ha gällt samma strikta gränsdragning mellan de akademiskt utbildade lärarna och de undervisande inom folkskolan som på andra håll. Herlanders umgicks i varje fall nära med representanter för båda kategorierna. Varje tisdagseftermiddag under många år kom samrealskolans rektor fil. mag. Andreas Ekdahl hem till August och spelade bräde med honom. Också andra akademiskt utbildade lärare hörde till de nära vännerna. Anna blev något av en mentor för de yngre inom umgänget, som uppskattande brukade tala om "den rara Tant Herlander".

Den dittills alltid mycket språksamme August Herlander blev de sista åren mera sluten och något glömsk. Han krävde ökad tillsyn men drabbades inte av demens utan kunde till sin sista stund vårdas i hemmet av hustrun. En stor sorg drabbade makarna våren 1942, då dottern Elsa vid 49 års ålder avled i den svåra neurologiska sjukdom, som hon lidit av i många år.

August Herlander gick bort den 11 november 1944 och begravdes på Frustuna kyrkogård. Anna var ännu själsligt obruten och klarade sig själv med viss hjälp i hemmet ännu flera år. Sensommaren 1950 försämrades emellertid hennes hälsa och hon fick resa till dottern Greta, som vårdade henne den sista tiden innan hon avled den 19 september 1950. Hennes stoft fördes till Frustuna kyrkogård där hon fick vila vid makens sida.

8. Slutord

Frans G. Bengtsson är gramse på Fridtjuf Berg.
Denne borttog från språket en del av dess ärg.
Han är även förbannad på folkskollärare.
Dessa anser han ej som kulturens bärare.
Ur vårt språk har de borttagit *hv* och *q*
De förgriper sig också på sj-ljudet nu.
Deras gärning har utarmat Männkligheten.
De har nämligen avskaffat Analfabeten.

Alf Henrikson, Dagsvers i DN 1943.

I den titel som författaren i samråd med redaktören har valt för denna bok, således *I katedern, på orgelstolen, vid bikuporna. En folkskollärares verksamhet för hundra år sedan*, ingår inte August Herlanders namn, trots att framställningen huvudsakligen handlar om honom och hans levnadsbana.

Detta utelämnande har skett med avsikt. Det fanns nämligen i de svenska bygderna, från den lappländska fjällvärlden till Österlens slätter, åtskilliga folkskollärare, folkskollärarinnor och småskollärarinnor som likt August Herlander, med större eller mindre framgång, under decennierna kring förra sekelskiftet kämpade för den allmänna folkundervisningens förverkligande. August Herlander är inte på något sätt "märkvärdigare" än dessa. Inte heller är han "typisk", eftersom ingen människa, inte heller en folkskollärare, är typisk, utan en individ.

August Herlander tog till vara ovanligt många dokument från hela sitt liv och sparade dem. Därigenom har vi fått en sällsynt god helhetsbild av *en enda* folkskollärares utbildning,

Foto taget vid makarna Herlanders besök hos dottern Greta i Ingbo skola, Nora socken, nordvästra Uppland den 11 juli 1935.

Fr.v. Anna, Greta, August. Barnen är makarnas enda barnbarn: Elsas dotter Gudrun och Gretas son Torgny.

verksamhet, kontakter och utveckling. Detta motiverar utgivandet av den här boken. Genom att ett "inofficiellt" material gjorts tillgängligt belyses också de svårigheter och glädjeämnen, som en seminaristgeneration ställdes inför på 1880-talet.

Detta hindrar inte att man här frågar sig: Hur var August Herlander som person? I Kap. 2 har författaren ställt frågan "Var August Herlander en Chronschough?" och sökt besvara

den. I vissa avseenden motsvarade han onekligen Bondesons huvudperson, i andra avseenden absolut inte.

Efter studiet av Herlanders bevarade material och i kraft av egna, förvisso ganska bräckliga hågkomster, vågar sig författaren slutligen på en snabbskiss av honom som person. Mycket av det har tidigare sagts här, men detta blir en sammanfattning

Att han var intensivt verksam hela sitt liv har klart framgått av det föregående. Det möjliggjordes genom att andra, främst hustrun Anna, svarade för det som numera kallas markservice. Själv kunde han intet när det gällde hushållet. Kaffe på sängen fick han varje morgon under hela sitt äktenskap och när han slog med teskeden på kaffefatet visste hustrun och döttrarna att nu vill Pappa ha påtår.

August Herlander var en praktisk man. Att han älskade arbetet i trädgården, vid hyvelbänken och i skogen visar detta. Han var, liksom hustrun, ordningsälskande intill pedanteri. Hans listor och förteckningar har nämnts i det föregående. Ordningssinnet medverkade till att han blev en god administratör.

Till rollen hörde att han kunde vara dominant. Han ledde gärna en diskussion och det blev ibland svårt för människor att få komma till tals i hans närhet. När döttrarna växte upp och bjöd hem jämnåriga ville han gärna delta också i deras samvaro. Hustrun kunde då gripa in och säga: "August, låt nu ungdomarna få vara för sig själva!" Han höll döttrarna i disciplin men samtidigt var han angelägen om att de skulle få en god utbildning. Detta genomdrev också han och hustrun, trots att det krävde ganska kännbara ekonomiska uppoffringar.

2
Må vare Gud!

August Herlander

Frösthults Skolgård

den 1 Januari 1900

Klockan 12,48 f.m.

Anna Herlander

Frösthults Skolgård

den 1 Januari 1900 12,57 f.m.

Här befintliga Gud, vittnigen
mig och de kära mina den
till mig och de kära mina den
nu ingångna året.

Petra Eva

Hos familjen Herlander var det sed att man varje nyårsdag skrev ned en bön till Gud inför det kommande året och sparade den. Bilden visar denna från 1900-talets första dag.

Den sista gången August skrev ner en sådan lydde den på följande sätt: "Käre Gode Gud hjälp mig och de mina under det nu komna nya året 1944. Gnesta den 1 januari år 1944 klockan 9.15 f.m. Aug. Herlander."

I november detta år gick August Herlander bort.

Att han var vänfast torde ha framgått tydligt av det föregående. Likaså har det visats att han inte kröp för överheten, även om det kunde innebära svårigheter för honom själv. Ibland, men inte så ofta, blev han oresonligt häftig. Som här nämnts kunde det ske i skolan men också någon enstaka gång i privata sammanhang.

Han var, liksom hustrun, en varmt troende kristen. Man kan säga att det hörde till tidens jargong att åberopa Den Högste i tid och otid. Men i hans fall var tron äkta; på det finns många bevis. Ändå var han förtegen om sitt innersta. Hans äldsta dotter bekände en gång på äldre dagar för sin son att hon visserligen mycket hade värdesatt honom men att hon inte visste riktigt vem han var.

Hans intresse för musik, litteratur och historia var stort och detta berikade alla samtal med honom. Tron på den svenska folkundervisningen, dess kraft och möjligheter till utveckling var hos honom en bärande tanke.

Under Frösthultsåren lät August Herlander varje år den 18 juni hissa flaggan i topp. Varför? Det var den svenska folkskolans födelsedag.

Kommentarer och referenser

Inledande kommentarer, gäller hela boken

Det otryckta materialet är *Anna och August Herlanders arkiv*. Det förvaras hos förf. i dennes hem i Uppsala. Han avser efter ordnande att överlämna det till Landsarkivet i Uppsala.

Det omfattar en samling häften, s. k. vaxdukshäften, som prel. markerats A–M. Herlander ägnade sina senare år åt att skriva av en mängd brev och dokument från sitt liv. Originalhandlingarna finns i regel inte bevarade, men allt tyder på att han inte bearbetade dem utan att de är texttroget återgivna, så när som på att han alltid normaliserade och följde den år 1906 reglementerade stavningen. Det finns en viss systematik i uppställningen men i regel grep August Herlander det häfte som låg närmast till hands och förde in vad som kändes aktuellt just då.

Dessutom finns ett antal lösa handlingar samt ett antal familjebrev, klipp etc. bevarade i mappar. Ett stor mängd fotografier har också bevarats.

Kap 1. Uppväxt och seminarieår

Kumlander, Ingeborg och Freeman, Lars, *Seminarieminnen: Anteckningar och studier*. Årsböcker i svensk undervisningshistoria. 82. (Stockholm, 1952).

Nordin, Thor, *De första svenska folkskoleseminarierna: Kort presentation av ett viktigt källmaterial*. (Uppsala, 1990).

Richardson, Gunnar (red.), *Ett folk börjar skolan: Folkskolan 150 år 1842–1992*. (Stockholm, 1992).

Sjöholm, L.G., *Folkskoleseminariet för manliga elever i Göteborg 1843–1956*. (Göteborg, 1957).

Kap. 2. Klassträffen 1890. Chronschough?

Referenser

Björck, Staffan, "Fostraren: John Chronschoug" *Löjligen familjerna i samhälle och dikt*. (Stockholm, 1964).

Bondeson, August, *Skollärare John Chronschougs memoarer*. (Stockholm, 1957).

Kap. 3. Frösthult

Referenser

Berg, Lars Otto och Norrman, Ragnar, *Fjärdhundra kontrakt 1593–1991*. Uppsala stifts herdaminne: Stiftshistoriskt uppslagsverk från reformationen till nyaste tid. Band II:7. (Uppsala, 1997). – Frösthults pastorat. Om Campanius m.m.

Erikson, Georg, *Folkskolans historia i Västmanlands län*. (Västerås, 1942).

Troedsson, Ingegerd m.fl. (red.) *Historia om Enköpingsbygden: Saga och sanning. Från forntid till nutid*. (Enköping, 2006).

Kap. 4. Folkskolläraren

Kap. 5. Den outtröttlige

Referenser

Berg, Fridtjuv, *Folkskolan såsom bottenskola. Ett inlägg i en viktig samhällsfråga*. (Stockholm, 1883).

Wall, Anders, "Det kanske handlar om en hjärtpunkt..." *Höglund, Margareta och Wallin, Erik (ed.), Glimtar från folkskolan i Uppsala län under 150 år*. (Uppsala, 1992).

Kommentar: August Herlander värdesatte, liksom många andra lärare och även elever, den "examen", som avslutade undervisningen på vårterminen under festliga former. Den har emellertid också

blivit föremål för satir, särskilt i den uppskattade "Årsexamen i Ruskaby skola" av humoristen Walter Stenström.

Kap. 6. I familjen

Kap. 7. Pensionärsåren i Gnesta

Kap. 8. Slutord

Allmän referens

Nevéus, Torgny, *Vi alla byggde landet: Svenska kvinnor och män 1890–1910*. (Uppsala, 2008).

Kommentar: I förf:s här nämnda bok *Vi alla byggde landet* har ett fel insmugit sig s. 71: Anna Glads mor hette Mathilda, inte något annat.

Bildförteckning

- s. 10 Aug. Herlanders föräldrar.
- s. 20 De utexaminerade från Göteborgs seminarium 1880.
- s. 61 Frösthults kyrkby ca 1900.
- s. 64 Aug. Herlander i unga år.
- s. 69 Elsa och Greta Herlander som barn.
- s. 87 Skolresa med Frösthultsbarnen till Uppsala.
- s. 92 Aug. Herlander vid bikuporna.
- s. 100 Anna Herlander under Gnestatiden.
- s. 102 Gäster vid Frösthults skolgård omkr. sekelskiftet 1900.
- s. 106 Aug. Herlander utanför villan i Gnesta.
- s. 110 Anna och Aug. Herlander på besök hos dottern Greta.
- s. 112 Bön vid sekelskiftet 1900.

Bildkällor

Samtliga bilder är hämtade ur Anna och August Herlanders arkiv och tillhör författaren.

I två fall har fotografen kunnat spåras:

Bild s. 64 *Ateljé Lefrén, Stockholm*.

Bild s. 87 *A. Larsson, Uppsala*.

Bilaga 1

Föredrag vid Gustaf II Adolfsfesten i Frösthults folkskola den 6 November 1887.

(Börjas med avsjungande av Ps. 378 samt bön, 204:23, Fader vår.)

Barn och övriga här församlade! Vi äro icke idag här församlade till vårt vanliga arbete utan för att i dag, den 6 Nov., fira minnet av Sveriges störste konung och en av de yppersta konungar som världshistorien känner, nämligen Gustaf II Adolf. Men när vi nu skola här tolka hans livsgärning måtte då den högste giva mig sin nåd på det att jag må kunna fälla ett rätt omdöme om denna stora personlighet. Dessförinnan skola vi dock sjunga den svenska folksången. —

Det är i dag jämnt 255 år sedan Gustaf den 2^{dre} Adolf fann sin död i slaget vid Lützen. Denna dag brukar gemenligen kallas Gustaf Adolfs dagen och firas årligen på mångfaldiga ställen både i vårt land och Tyskland, ävensom andra land där den protestantiska läran är den rådande. Orsaken varför just denna dag firas till hans åminnelse i de protestantiska länderna är den att han för den protestantiska, och i första rummet den evangeliskt Lutherska läran stred och dog på denna dag. Denna årsdag infaller i år på den s.k. Allhelgonadagen eller Alla helgons dag och i viss mening var han ett helgon ty hans livs mål var att verka, strida, lida och dö för evangelie lära på det att kristendomens ljus måtte få äga bestånd i de land där det allaredan lyste samt om möjligt bliva känt av ännu flera. Se vi på dagens högmässotexter så kunna vi ock på visst sätt tillämpa den på honom. Den lyder ur Math. 5:13–16 v. såsom kanske en del av oss allaredan på f.m. i kyrkan i dag hört sålunda: I ären *jordens salt*: är den så att saltet mister sin salta varmed skall man då salta? Till intet är det nyttigt, utan att man kastar det ut och låter det trampas av människorna. I ären *världens ljus*: icke kan den staden döljas, som ligger på ett berg. Icke heller tänder man ljus och sätter det under en skäppa, utan på en ljusastake; att det lyser alla dem, som äro i huset. Så låten *edert* ljus lysa för människorna att de måga se edra *goda* gärningar och *prisa* eder fader som är i himmelen,

Dessa ord utgöra, som kanske många av oss känner, en del av Jesu s.k. bergspredikan som hölls, efter vad man tror, på det berg som kallas Saligheternas berg och är beläget 2½ mil söder om Kapernaum, den stad uti vilken Jesus gjorde sina mesta krafter och under såsom han själv säger [---]. Uti de anförda versarne kallar Jesus de på honom troende: Världens salt och världens ljus. Då Gustaf Adolf stred mot katolikerna var han för dem ett svidande salt, ty de trogne äro ett svidande salt i de jordiskt sinnade och otrogna människornas hjärtan och samveten. Svedan verkar hos de otrogna ofta motstånd och förföljelse. Katolikerna hade vid denna tid börjat en allmän förföljelse mot alla i religiöst avseende olika tänkande. Men såsom dock saltets ändamål ej är att förbittra utan att förbättra så var ock ej Gustaf Adolfs mening att göra livet surt eller bittert för sina motståndare utan att om möjligt förbättra dem åtminstone så mycket att protestanterna ostört och i ro finge bekänna sin tro på den evangeliska lärans sanning. I sådan mening var han också ett *världens ljus* som ville att människorna skulle få bliva upplysta av den evangeliska sanningens ljus och ej bli återförda till de katolska villfarelsernas mörker. Såsom världens ljus fördolde han sig icke ”under en skäppa” utan bekände oförfärat sin tro inför världen, ja han både stred, led och dog för densamma. Lika litet som den staden kan fördöljas som ligger på ett berg, lika litet få Jesu trogna dölja sin kristendom inför världen. Därföre kunde ej heller Gustaf Adolf, ej heller ville han, träda tillbaka från denna sin kallelse att låta Kristi milda ljus lysa för människorna och därigenom prisa sin himmelske fader som är i himmelen. Detta var det som utgjorde bevekelsegrunden för deltagandet uti det krig uti vilket han fann sin hjältedöd.

Efter att ha sagt detta såsom ett slags inledning för det följande vilja vi nu blicka något på enskildheterna uti hans historia. Men dessförinnan vilja vi sjunga en sång för fosterlandet och dess hjältar, då vi i första rummet tänka på Gustaf II Adolf såsom varande dagens hjälte.

Med Gustaf Vasa börjar ett nytt tidevarv i vårt lands historia som vi kalla Nyare tiden eller Lutherska tiden. Vi kalla den tid som då tager sin början så, emedan det då blev infört i vårt land en ny

religion, den *Lutherskt* evangeliska vilken ännu är den rådande i vårt land. Det var på riksdagen i Västerås 1527 den katolska läran med dess villfarelser blev avskaffad och den evangeliskt Lutherska antagen såsom statsreligion i vårt land.

Det var Gustaf Vasas yngste son Karl IX som var fader till Gustaf Adolf. Han föddes på Stockholms slott den 9 December 1594 kl. ½ 8 på morgonen, således året efter det märkliga Uppsala möte, där den evangeliska läran stadfästes, varefter ordförande då utropade: "Nu är Sverige blivit *en* man och alla hava vi en Gud". [--] Hans födelse och att han skulle bliva berömd man som skulle bliva protestanternas befriare var redan ett par 10-tal år förut förespått av en dansk lärd och stjärnuttydare som hette Tycho Brahe. Men andra och säkrare tecken funnos hos furstebarnet självt. Höga böjelser uppenbarade sig ovanligt tidigt hos Gustaf Adolf. Han var utrustad med en förträfflig fattningsgåva, skarpt och klart förstånd, utmärkte sig genom *ordning* och *flit* och ägde därtill ett sinnelag, som icke visste vad räddhåga ville säga, på samma gång han ådagalade en godhet och mildhet, vilken desto mer visar sig då man betänker huru hårda och stränga de voro som han hade att bråsa på, nämligen sin fader den stränge Karl IX och sin moder den stränga drottning Kristina. Gustaf Adolfs fader hoppades att vad han ej själv hann med att utföra för rikets väl skulle sonen göra och det var därför han ofta sade då han lade handen på den ljushårige Gustaf Adolfs huvud "Ille faciet", vilket betyder: "Han skall göra."

Han erhöll en grundlig och vitt omfattande undervisning. Hans lärare var den lärde och snillrike Johan Skytte och Otto von Möerner. "Dessa uppövade honom", säger Axel Oxenstjerna, "i alla för en konung nödiga stycken". Han *talade* vid äldre år med fullkomlig färdighet latin, tyska, holländska, franska och italienska; han *förstod* grekiska och spanska samt till någon del polska och ryska. Dessutom kände han väl till historien och Sveriges rikets lag samt var dessutom välförfaren uti andra vetenskaper. Till sitt personliga utseende hade han en storväxt och fyllig kroppslig gestalt, frisk och rödlätt hy, klarblå ögon samt hår och skägg av ljusgul färg, varför han av utländske historieskrivare stundom kallas "*guldkonungen från Norden*". Han bar sitt huvud upprätt, och blickade öppet och

frimodigt omkring sig med sina klara blå ögon, hans tal var manligt och välljudande, vilket allt förlänade en prägel av adelhet åt hans yttre personlighet. Redan såsom barn fick han deltaga i rikets angelägenheter. Från sitt tionde år tillhölls han att bevista riksrådens överläggningar. 13 år gammal fick han i uppdrag att mottaga undersåtarnes klagomål, att hjälpa nödställda till deras rätt samt driva därpå hos konungens ståthållare, fogdar och befallningsmän.

När Gustaf Adolf fyllt sitt femtonde år, gjorde fadren honom till storfurste av Finland samt hertig av Estland och Västmanland och lät strax överlämna åt honom Västerås samt en god del av Västmanland. Då han fyllt 16 år fick han deltaga i det krig som Sverige då förde mot Danmark och han förstörde då fiendens förnämsta vapenplats i Blekinge samt återtog Öland. Mot slutet av Karl IX:s regeringstid finner man Gustaf Adolf handägga till och med regeringsärenden, som endast tillkommo konungen, ävensom huru undersåtarna i sina angelägenheter ofta vände sig till honom öven då de erhöillit besked av Konungen. Den 7 Okt. 1611 dog hans fader Karl IX, och den 26 December eller annandag jul, således kort efter han fyllt 17 år blev han av rikets ständer förklarad som fullmyndig konung. Innan jag övergår till att tala om de krig Gustaf Adolf förde vill jag först nämna något om hans förhållande till sina närmaste anförvanter och sin omgivning.

Emot sina närmaste uppförde sig Gustaf Adolf alltid så att han kan vara ett *gott* föredöme för oss alla. Han var en lydig son, en öm och trogen make och en god broder. För att göra sin moder till viljes uppoffrade han till och med sin ungdomskarlek till den sköna och dygdefulla Ebba Brahe. För att betrygga tronföljden gifte hans sig den 25 november 1620 med prinsessan Maria Eleonora av Brandenburg, vilken var utmärkt för fågring och behag, men nyckfull och barnslig. En stor konung skaffar sig vanligen utmärkta tjänare och så gjorde även Gustaf Adolf. Han samlade omkring sig en lysande krets av stormän och härförare, och med dessas bistånd var det som han utförde sina storverk. Jag vill här blott nämna namnet på några av dem, emedan det skulle bliva allt för vidlyftigt att här omtala vad var och en av dem uträttade samt vars och ens förhållande till sin konung. Det kan nu vara nog att nämna att förhållan-

det mellan konungen och hans trotjänare var det allra bästa. Jag kan då nämna de förutnämnde Gustaf Adolfs lärare Johan Skytte och Otto von Mörner, vidare Karl Gyllenhjelm, Gabriel Oxenstierna, Jakob de la Gardie, som var konungens läromästare i krigskonsten, Gustaf Horn, Johan Bonde, Lennart Torstensson m.fl., jämte rikskanslern Axel Oxenstierna, vilken vi utan tvekan kunna ställa främst bland dem alla.

[-- Efter detta följer en utförlig redogörelse för konungens levnad och hans insatser i såväl fred som krig. Den avslutas med en skildring av slaget vid Lützen. ---]

Men den bittra sorg som blev en följd av Gustaf Adolfs död stannade icke blott hos krigarne på slagfältet, och till dem som närmast varit vittnen till den bortgångnes konungliga dygder, den lade sig tung och dyster över alla sinnen för vilka den protestantiska saken något gällde. Medan Europas lärde i hundratals skrifter på vers och prosa uttalade sin sorg och beundran, [be]redde sig Gustaf Adolfs män att fullborda hans verk för mänsklighetens stora sak – det enda äreminne som de kunde resa honom värdigt. Måtte vi alla blicka upp till honom såsom varande den som genom sin livsgärning utträttat att vi nu får bo i lugn och fred och att Kristi milda evangelium fritt får predikas i vårt land till människornas frälsning och eviga salighet. Och härmed vill jag nu avsluta berättelsen om Sveriges störste konung, Gustaf den andre Adolf.

– Därefter sjunges: Vårt land m. fl. sånger, varefter det hela avslutas med bön av pastor och avsjungandet av psalmen 500:7. – Mellan sångerna upptages kollekt till skolbiblioteket. – Sånger att sjunga utom de förutnämnda: (Nr 43. Förtröstan.) Nr 73 Björneborgarnes marsch. Nr 74 Folkvisa, Du gamla du friska etc. Nr 91. Farväl. Nr 96. Hell dig du höga nord. *Hosianna. Davids 139 psalm.* Davids första psalm. Nr 79 Vågen. Nr 87. Stilla skuggor. Frösthult den 6 november 1887.

Aug. Herlander

N.B. Styckesindelningen är utförd vid redigeringen. Den i första stycket nämnda "Folksången" var säkerligen "Ur svenska hjärtans djup".

Bilaga 2

Ur Vestmanlands Läns Tidning den 2 augusti 1921.

Ett folkmarknadsminne. Apro på lördagens och söndagens marknad i Västerås. Av H-r. (August Herlander)

För bortåt 40 år sedan, eller närmare bestämt 37 år, var jag närvarande vid min första och även sista folkmarknad i Västerås. Förhållandet var nämligen att jag det året var med på en slöjdkurs å tekniska skolan därstädes. Redan på lördagen voro församlade i staden en massa tjänstsökande ungdomar. Från slöjdsalen vid torget sågo vi en mängd av dessa stående å torget mumsande i sig påbredda smörgåsar, som försålles från stånden där. På den tiden voro ungdomarna icke som nu försedda med cyklar, utan hade gående eller resande å tåg och båtar anlänt till staden. Fastän spritvaror de båda marknadsdagarna ej serverades eller såldes i Västerås, hade dock en del av de besökande på förhand försett sig med sådana, så att de uppträdde mer eller mindre nyktra. På söndagen började dock först det egentliga nöjeslivet, då långa foror kommo resande å landsvägarna, alla med folkmarknaden som mål. Dessutom voro alla både ordinarie och extra tåg mer än fullastade med människor, mest ungdomar samt omkring ett dussintal lustbåtar från städerna omkring Mälaren, därav flera från Stockholm, alla fulla med folk.

Vad jag minnes är, att hela dagen rådde ett ovanligt rörligt liv i staden, som på den tiden var mycket mindre än nu. I likhet med en massa andra gjorde jag en utflykt till Elba, där även förekom dans och andra nöjen. Så var där ordnat med en "skönhetstävlan", där första priset togs av en stockholmska, en, efter vad jag säkert minnes, i mitt tycke ej någon skönhet alls. Men tycke och smak ha i alla tider varit olika och väl är kanske det. Att på eftermiddagen komma ut till Elba gick jämförelsevis lätt, men att komma därifrån var värre, ty först fram emot kvällen togo båtarna med sig resande från ön. Följden blev att många, som på aftonen skulle resa med tåg, kommo för sent till detta, och antingen måste stanna till dagen

efter, eller, om avståndet till hemorten ej var alltför långt, taga hästskjuts, ty bilar funnos ej den tiden.

Ett särskilt minne från marknadsöndagen kan jag ej uraktlåta att nämna. När jag sent omsider lyckades komma från Elba skulle jag på aftonen hälsa på en kamrat i staden, bakom torget, nere vid Svartån. Vägen gick förbi den dåvarande polisstationen i vars cell en "säll" marknadsbesökande blivit inburad. Cellen befann sig mitt bakom förstugan, framför den öppna förstugudörren och med ett järngaller upp mot taket. Någon god vän till den inburade hade antagligen praktiserat in en vedsticka, och just när jag gick förbi slungades denna genom gallret ut över gatan alldeles strax bakom mitt huvud. Hade den gått en fot längre fram hade den träffat mig i tinningen och jag fått mig ett större minnesmärke från denna folknöjesmarknad, vars nöjen ej lockat mig till något vidare besök.

Bilaga 3

En folkskola i Frösthult i slutet på 1830-talet

Av August Herlander

Föredrag vid Sydvästra Upplandskretsens möte i Enköping den 2 april 1907

Jag har "forskat i skrifterna", d.v.s. kyrkans arkiv, men de voro magra på innehåll i detta avseende. Ett par, tre små utdrag vill jag dock anföra, innan jag övergår till det egentliga ämnet för mitt föredrag. I protokollet över *den första ärkebiskopsinstallationen*, som hölls i Frösthult anno 1637 den 26 juni av ärkebiskop Lars Stigzelius förekommer endast följande paragraf, som i någon mån kan sägas beröra undervisningen. "När socknen heller Byiarne i Socknen stämmas till förhör som bör ske var Söndagh, att en Byi i sänder stämmas, att the äro tillstädes när det ringer till andre gången, den som försummar böte 16 öre k.m." Från *den andra ärkebiskopsvisitationen*, som hölls år 1764 av ärkebiskop Jakob Benzelius fanns år 1821 inte något protokoll kvar, så därifrån vet historien alltså icke något att förtälja. Den *tredje ärkebiskopsvisitationen* i Frösthult hölls först i nyare tiden eller förra sommaren (1906) och kan ej räknas tillhöra historiens område ännu.

Uti protokoll från prostvisitationen den 26 juni 1803 heter det i § 4: Barnaundervisningen förrättas av Kyrkovagtaren Erik Ersson, vilken prövad och godkänd, flera år lärt församlingens barn och ungdom beskedligt, redigt stava, tydligt läsa i och utan-Bok, jämväl och sökt tilldela dem någorlunda begrep i ordet och lärdomen. Pastor gaf härvid tillkänna, att han tillika med Församlingen vore sinnad, att så snart den nuvarande *gamla och af sig komna klockaren* afgår så begå, att den, som efter hans död, kommer till klockare här i församlingen att antagas, må, emot särskild vedergällning, varom då kommer att överläggas och beslutas, förbindas att hålla en ordentlig skola, och så medelst den så angelägna Barnaundervisningen ombesörja. (Obs Protokollets betyg till klockaren.) [---]

Utur protokollet över prostvisitationen i Frösthult och Härnevi församlingar den 16 juni 1821 vill jag anföra § 10, så lydande: "Barna-Lärare voro icke uti någondera församlingen antagne, utom klockarena, som då de därom anlidades icke undandrogo sig deras enligt kyrkolagens åliggande skyldighet vid Barnaundervisningen, men utom desse vore i Rotarne gamla Gummor av Presterskapet för skicklighet och anständigt lefverne väl kände, som med god nytta i båda församlingarne undervisade Barnen både uti innan- och utanläsning. [---]

Efter för några år sedan erhållna skriftliga anteckningar och muntliga meddelanden av en äldre aktad danneman inom Frösthults församling (Not: Rusthållaren och landstingsmannen Jan Peter Johansson i Gestre, född den 19 april 1832.) vill jag härmed söka skildra en folkskola där, sådan den tedde sig på det sista tiotalet före folkskolestadgans tillkomst, eller på 1830-talet.

Efter min sagesmans meddelanden vill jag då först lämna en beskrivning på det *skolbus*, där *han* erhöll sina första kunskaper på det bokliga vetandets knaggliga väg. "Skolhuset" utgjordes ej av något s.k. skolpalats utan av en torparens koja vid skogsbrynet uti Brunnbys. Stugan var gammal och liten och låg, ja, så låg att "lärfar", såsom läraren på den tiden kallades, ej kom in eller ut ur densamma utan att bocka sig. [---] Uppe i taket på ett par stänger lågo "brödspetten" och även under dessa kunde icke "lärfar" få gå i upprätt ställning. Utom till sitt egentliga ändamål, användes dessa stänger även för barnens "matskäppor" eller korgar, varuti deras matförråd för dagen förvarades. Golvet i den lilla stugan utgjordes av klivna timmerstockar och var till föjd därav gropigt och ojämt, vilket ej är att undra på, då det aldrig varit i beröring eller gjort bekantskap med någon hyvel. Angående renligheten å golvet skriver min meddelare att detta *aldrig* varit skurat, men att detta ej räknades för osnyggt på den tiden, utan detta var som sig borde. [--- Inga skolbänkar av något slag fanns att tillgå.] Till eller i stället för skolbänkar åt "läspiltarne", såsom skolbarnen på den tiden kallades, begagnades "lärfolkets" d.v.s. lärarefamiljens, någorlunda därtill passande husgeråd. Detta utgjordes av, för att nu börja beskrivningen längst framme i rummet vid gavelväggen en kista,

placerad i närheten av därvarande låga fönster. Å denna kunde tre à fyra "läspiltar" få rum; men att den ej var en bekväm sittplats kan man förstå, då man får veta, att den var så hög, att barnens fötter på en halv aln när ej nådde till golvet. [--- H. fortsätter med en noggrann beskrivning av möblemanget och nämner att några barn fick ha sin plats på spiselhällen. Förutom lärfar och lärmor kunde på en gång 18 piltar få vistas i ett sådant rum med dess två små fönster från morgon till kväll. ---]

Huru ha icke tiderna även i detta avseende förändrats på ett sjuttio- (till nittio-)tal av år. Säkert är att nu skulle ingen inom församlingen vilja sända sina barn till en dylik skola. Visserligen kan man stundom nu för tiden få höra klagomål över isynnerhet för stora kostnader för folkskoleväsendet, men jag är dock fullt övertygad om att ingen av de skattdragande själva, åtminstone för sina egna barn, på verkligt allvar skulle vilja utbyta nuvarande skolor mot den här beskrivna blott för att erhålla den minskning i utgifter, som därav skulle bli en följd. Nej, det har nu blivit andra tider och andra seder samt andra fordringar på kunskaper och även bekvämligheter uti livet.

Vi skola nu se till *vilka och hurudana kunskaper* som inhämtades i en sådan skola, som den här beskrivna och vad som där lästes. Jag vill då särskilt hålla mig till vad som lärdes uti skolan i Brunnbys uti Frösthult.

Skolgången började vid fyllda 6 à 7 års ålder. Läsningen började med, att barnen, uti en på den tiden allmänt använd ABC-bok, fingo lära sig bokstäverna uti flera olika sorters stilar, dock ej "latinstil", ty sådan kunde varken "lärfar" eller "lärmor". På första sidan av denna lärobok förekommo först de olika slagen av bokstäverna, å andra sidan några av de mest förekommande däggdjur och fåglar jämte en kort beskrivning över deras utseende och läten. Vidare förekom därefter Fader vår, trons artiklar, bordsböner, morgon- och aftonböner samt syndabekännelsen och på sista sidan en ståtlig tupp. Denna tupp ägde den märkvärdiga egenskapen och förmågan, att, som förut är nämnt, kunna värpa. Och vad kunde han då värpa? Jo, slantar, russin, kakor och andra godsaker, då bokens ägare varit flitig, men hade denne återigen varit trög och

lat, så hade tuppen åstadkommit ett ris, med vilket den late skulle avbasas på det resultatet av undervisningen skulle bliva bättre och fliten större. ABC-boken fingo disciplarne lära sig noggrant *utantill* och detta utan något slags fusk. Sedan ABC-boken var väl genomstökad börjades med den bok som utgjorde den tidens nära nog *enda* och *viktigaste* lärobok, den nu för tiden snart nog utdömda långkatekesen. Den fick läras *ord för ord* och det utan minsta felsägning. Men att också förstå något av vad som lästes, det sattes aldrig ifråga, utan huvudsaken var, att barnen kunde mekaniskt rabbla upp stycke efter stycke. Att behållningen av på så sätt nedlagt arbete ej kunde bli stor, är lätt att förstå, ty ordspråket "läsa och icke förstå, är plöja och icke så" hade nog här sin fulla tillämpning. Låxorna fingo barnen lära sig i skolan, och så fort ett barn hunnit lära sig ett stycke, fick det gå fram till "lärfar" och förhöra detsamma. Vid repeterandet åter fingo flera samma läxa t. ex. ett huvudstycke eller del därav åt gången och då de voro färdiga att förhöra den ställdes de i en ring omkring "lärfar", varefter de fingo läsa var och en sitt stycke i tur och ordning. Då kunde stundom inträffa att någon, som funnit ett stycke för svårt och ej hunnit lära sig detsamma ordentligt begagnade sig av den utvägen för att slippa ifrån detsamma, att han bad om lov att "få gå ut", (för nödvändiga naturorsakers skull). När det svåra stycket var uppläst, kunde han trygg och nöjd åter komma in och intaga sin plats i ringen kring "lärfar".

Vad katekesen angick, så gällde det först och främst att lära sig *själva styckena*, men den som redan från början ville göra sin sak grundligt lärde sig bibelspråken samtidigt med styckena. För övrigt voro olika prästers fordringar i detta avseende olika. Därför kunde stundom det tråkiga inträffa, att de, som från början endast lärt sig katekesstyckena, senare fingo lära sig även bibelspråken och detta föll sig oftast värre för dem, som så behövde göra. I sammanhang med prästernas fordringar vad katekesen beträffade, vill jag även omnämna, att på den tiden höllos årligen husförhör på både våren och hösten. På våren eller slutet av vintern, höllos katekesförhören med en läsrote för varje gång uti den vid kyrkan liggande sockenstugan oftast i sammanhang med passionspredikningarna som

vanligen höllos på fredagarna under hela passionstiden. På hösten höllos förhören såsom ännu sker uti de olika rotarna turvis på olika ställen för varje år, och det icke minst viktiga vid dessa förhör var då såsom nu de förhören åtföljande husförhörskalasen.

Uti skolan fingo barnen till omväxling lära sig en och annan psalmvers utantill och för att pröva lärjungarne om de kunde läsa och stava svårare ord togs almanackan fram och stavning och läsning av däri förekommande namn företogs. För mången var det nog en hård nöt att knäcka, att reda sig med de svårare latinska namnen å gamla helgon och martyrer.

Uti denna skola lämnades ingen undervisning varken uti räkning eller skrivning av det enkla skälet, att varken "lärfar" eller "lärmor" voro hemmastadda eller kunniga i dessa i den nyare tidens skola så viktiga läro- och övningsämnen och följaktligen alltså varken i rätt- eller uppsatsskrivning. Min sagesman fick först lära sig räkna och skriva sedan en lagstadgad folkskola efter folkskolestadgans tillkomst den 18 juni 1842 blivit inrättad uti Härnevi annexförsamling, som förr än moderförsamlingen Frösthult ställde sig denna stadgas föreskrift till efterrättelse. Den första folkskolestadgan lämnade en respittid av 5 år, inom vilken tid minst en folkskola skulle vara inrättad inom varje församling. Frösthults församling sparade inrättandet av sin lagstadgade folkskola till respittidens utgång, så att den kom till stånd först den 1 september 1847, då dess förste ordinarie folkskollärare, den år 1900 vid 80 års ålder avlidne, Anders Löfstedt tillträdde sin befattning därstädes. Han var således den, som först inom församlingen fick "bryta mark" för en ordnad folkskoleundervisning. Den nu under detta århundrade avlidne folkskolläraren och organisten C. A. Kullgren i Härnevi är således den, som haft äran av att hava bibringat icke blott de äldre medlemmarna inom Härnevi det första vetandet och konsten uti räkning och skrivning utan även inom Frösthult har han haft lärjungar, som ha honom att tacka för sitt grundläggande vetande uti dessa i vår tid så nödiga ämnen.

Efter denna avvikelse från ämnet, vill jag återkomma till detsamma för att först nämna något om *läseterminerna*. Dessa voro, då som nu två, nämligen vår- och hösttermin, men någon närmare

bestämd tidpunkt för deras början eller slut förekom icke, utan det var mera fritt å både lärarens och lärjungarnas sida. Lärjungarna gingo nämligen i skolan när det passade sig med tiden och göromålen för föräldrarna, och även för läraren berodde det på, när han icke av andra viktigare angelägenheter hindrades att mottaga sina disciplar, ty läraresysslan var dock ett slags bisyssla eller biförtjänst för dem som sysslade därmed. Emellertid började vårterminen strax efter jul och fortgick till ett stycke in på sommaren, och höstterminen började på sensommaren eller hösten och pågick till närmare jul. De första åren av sin skoltid gingo barnen i skolan, så vitt inga särskilda hinder voro i vägen, ständigt under hela lästiden, men då de blevo äldre gingo de blott en tid på hösten före husförhören för att ytterligare innöta katekesens bokstav och ordalydelse. Denna tid var det således, som skolan var mest besökt och hade det största barnantalet. Barn och ungdom på den tiden satte sin ära uti att på husförhören kunna som "ett rinnande vatten" rabbla upp katekestyckena. Mången, som "dabbade" sig däruti fick nog vid lämpliga tillfällen uppbära hån och spe för sin okunnighet. (T.ex. Klara Persson Br.)

Vad *tiden* för den *dagliga undervisningen* angick, så är att märka, att de barn som vistades i hemmen under nätterna, under den mörkare årstiden gingo till skolan redan innan det var dager, så att de voro där så tidigt att läsningen kunde börja så fort det var dagsljus och frångick densamma redan till kvällen, naturligtvis med undantag av tiden, som åtgick för förtärandet av middagsmåltiden. Även under längre och ljusare dagar pågick skolarbetet nära nog från morgon till kväll. Någon lagstadgad fem- eller sextimmarsläsning per dag eller reglementerade tio- à femtonminuters raster mellan varje lärotimme voro då okända saker. De som hade längre väg till denna skola, lågo kvar där över nätterna, då de naturligtvis fingo bädda syskonsäng på golvet. Att denna skola på sin tid åtnjöt gott anseende och stod högt i ropet, kan förstås därav, att den besöktes av barn icke blott från Frösthult utan även från angränsande församlingar såsom Härnevi, Torstuna, Sparsåtra och Simtuna. Under vackra sommardagar utbyttes den trånga "skolsalen" uti "lärfars" koja mot den utanför densamma liggande tallbacken,

som var betydligt rymligare, och det var mycket högre till tak, som var "himlen den blå". Det var ock riktiga högtidsstunder för barnen och "då läste de så att det sjöng i talltopparne", påstod min sagesman. Arbetet för dagen uti skolan avslutades med *läsandet* av några psalmer och aftonböner. Sång eller psalmsång förekom icke.

Om middagsmåltiden är ock något att särskilt nämnas. Som förut nämnts hade varje barn sin matkorg, som vid ankomsten på morgonen upphängdes på brödspettet i taket. Men dessutom hade varje barn med sig en mindre säck med potatis, vilken stod kvar tills innehållet var slut. "Lärfadern" var icke blott barnens läromästare utan ock deras kock, ty han tillagade deras middag. Ur de förutnämnda potatispåsarna framtog varje barn så många potatis, som det ansåg sig behöva till middagen, gjorde var och en av dem sitt särskilda bestämda märke för att kunna känna igen de sina, varefter de alla lades i samma gryta för att kokas. När potatisen var kokt stekte "lärfar" barnens sill- eller fläskbitar på eldglöden och vände dem med eldtången, och med denna lyfte han ock upp vars och ens stycke på de av barnen framräckta brödbitarna. Ibland då "lärfar" var vid synnerligen gott lynne, vilket han oftast bestod sig med, kunde det hända att han lade de varma sill- eller fläskbitarna för långt upp, så att de kommo, icke på den framräckta brödbiten utan på fingrarna, som därav brändes och alltsammans släpptes i golvet. Följden av ett sådant litet skämt blev en allmän, ja, kanske stundom, hejdundrande skrattsalva. Den enkelt tillagade middagen förtärdes, kryddad som den var, med god matlust, under språk och skratt även om icke "lärfar" bidrog på sitt sätt därtill. [---]

Sedan jag nu nämnt om hur skolan och undervisningen var beskaffad återstår att ock nämna något om *läraren* och hans *löneförmåner*. *Läraren*, "lärfar", hette Erik Ersson och hans hustru, som var mannen behjälplig som "lärmor", (biträdande lärarinna) hette Maja ("Erik Ers Maja") och var dotter av en som hette Nils Mattsson Hök. Denne Mattsson Hök hade före mågen och dottern varit "lärfar". Innan Hök gav sig in på den "lärda banan", hade han, liksom många andra av den tidens skolmästare, varit soldat och såsom sådan deltagit i "tyska kriget" år 1813 och 1814. Under detsamma blev han tillfångatagen, och i följd därav blev han borta i två år

efter krigets slut, innan han kom hem. Men som det troddes att han stupat i någon strid hade ny karl allaredan blivit tillsatt för roten. Hök hade nu fått nog av krig och var nöjd med att få avsked och slå sig på det mindre krigiska läraryrket. Jag sade läraryrket, ty som ett sådant kan man nog betrakta det på den tiden. [---]

Erik Ersson, vår här skildrade "lärfar", lydte inte under något varken kyrko- eller skolråd, som kunde verka utvecklande eller hämmande på hans skola. Då han icke heller innehade förenade tjänster, han var varken klockare eller ens kyrkovaktare, så behövde han ej heller att uti offentliga handlingar bliva brännmärkt med sådana omdömen som den år 1821 tjänstgörande klockaren, om vilken det heter i omdömena om hans förmän, att han "var gammal och *avsig kommen*". Enligt tidens sed och bruk var han dock dock en *flitig* kyrkogångare och kyrkosångare, ty han sjöng *alltid* med, fastän han, enligt min sagesmans meddelande, icke hade någon sångröst, och alltid var han en eller flera stavelser *före* alla andra med sin repris. Icke heller gav han sig tid med att invänta den övriga församlingen, utan han fortsatte omedelbart nästa repris. Sådant tror jag ej sånganföraren vid dagens blivande sångprestationer skulle vara nöjd med.

Nu även några ord om den tidens *lärarelöner*. Några lagstadgade minimilöner fanns naturligtvis icke, ävensom icke heller några lönegrader eller maximilöner; det fanns inga fackföreningar inom yrket liksom icke heller några arbetsgivareföreningar. Om lönen skriver min meddelare: "För sin undervisning fick 'lärfolket' en ringa penning, 8 à 10 riksdaler för år av barnens föräldrar, dock efter vars och ens råd och lägenhet." Som min meddelare var son av en av socknens förmögna medlemmar, föreställer jag mig gärna, att detta var maximiavgifter och att så hög ersättning per elev hörde till undantagens historia. Ty voro eleverna en 18 à 20 per år och var och en av dem skulle lämnat 10 riksdaler, så hade ju lönen gått upp till 200 riksdaler och på *den tiden* hade det säkerligen ansetts vara ett mycket lönande yrke. Några fria husrum och nödigt bränsle hörde ej till Erik Erikssons löneförmåner. Om bränslet heter det, att "gubben lärfar" på hösten i skogen plockade ihop högar därav, som han med sin kälke på första föret på vintern

drog hem till kajan. På den tiden var skogen nog ännu i viss mening var mans egendom. Såsom torpare hade han en "vret" omkring stugan. Han hade ock en ko och ibland även en ox. Vreten var dock ej nog stor att föda detta djur, utan ingick även i den tidens lärareförmåner det s.k. kofodret. "Lärfar" fick nämligen med kälken under vintern i gårdarne upphämta foder åt sin kossa, eller då han bestod sig med ox, körde han med den omkring och upptog sin fodertribut av årets foderskörd.

Några ord om den tidens *fortsättningskolor*. Först och främst utgjordes de av en repetitionskurs av katekesen före husförhören. [---]

Härmed skulle nu mitt föredrag om en folkskola på 1830-talet vara slut. Vill blott tillägga några ord! Det tillhör ju oss att vörda våra förfäder även på den andliga odlingens område.

[---] Den *förste ordinarie* folkskolläraren var den förut omnämnde år 1900 avlidne Anders Löfstedt. Frösthults *andre ordinarie* lärare är jag. Alltså jag son, Löfstedt far och Erik Ersson farfar. Omsättningen på lärarekrafter har i Frösthult ej varit stor. Då har det gått undan fortare med omsättningen av småskolelärarinnor. Sedan småskolan först år 1890 inrättades ha vi allaredan hunnit till nummer 3 på 17 år. [--- H. framhåller att en betydlig förbättring har inträtt, men att man inte får slå sig till ro.] Kamrater, kvinnliga och manliga, må vi därför arbeta på vår kära folkskolas höjande och förbättrande, så att den kan såsom den bör, bliva en *bottenskola* för hela vårt Svenska folk, den skola där alla kunna få en grundval att bygga på för sin vidare utveckling. [---]

Förf:s kommentar: August Herlanders föredrag avslutades med att han själv läste upp en sång av "lärarveteranen" J. Johansson i Svensk Läraretidnings sångbok "såsom ett *giv akt* för oss och vårt strävande". Den hade rubriken "Framåt i ljusets strider!" Sedan sjöng avslutningsvis alla närvarande en sång, betitlad "Folkskollärarnas sång" på melodin "O, låtom oss svärja ett fostbrödralag".

Sammankomsten refererades i Enköpings Tidning den 4 april 1907.

Personregister

Registret omfattar s 9-133. August Herlander upptas inte. Text inom klammer [ ] efter ett namn anger släktskapsförhållande till AH. - Asterisk * före namnet betyder att vederbörande ingick i AH:s seminarieklasse, examinerad i Göteborg 1880.

Afzelius, Arvid, 66 f
Amnell, E. W., 21
Andersen, H. C., 90
Andersson, Oskar (konstnären O. A.), 59
Asp, Anna, 68
Asp, Georg, 68
Atterbom, P. D. A., 90
Baltzer, C. E. L., 21, 23
Bellman, Carl Michael, 90
* Bengtsson, Birger, 28f, 46-49
Bengtsson, Frans G., 109
Benzelius, Jakob, 125
Berg, Fridtjuv, 70, 79, 109, 115
Berg, Lars Otto, 115
Bergström, Lars Gustaf, 37
Bergvall, Magnus, 69
Björck, Staffan, 56-59, 114
* Björkman, Georg Filip, 30f
Bjørnson, Bjørnstjerne, 90
Bonde, Johan, 122
Bondeson, August, 56f, 111, 115
Brahe, Ebba, 121
Brahe, Tycho, 120

* Bruhn, Josef, 38
Byron, Lord, 90
Bäckman, Betty, 71, 80
Calderón, Pedro, 90
Campanius, Johannes, 65f, 115
* Darelus, Oskar Amandus, 33
d'Aubigné, Adolf, 63f, 101
de la Gardie, Jakob, 122
Eckermann, Ebba von, f. von Hallwyl, grevinna, 105
Ekbohrn, Carl Magnus, 90
Ekdahl, Andreas, 108
* Ekedahl, Anders Wilhelm, 27, 31, 38
Ekman, J. A., 93
Eneroth, Olof, 90
* Engstrand, August Theodor, 35f, 38-50, 53-55
Engström, Albert, 59
Erik Ers Maja (Erik Erssons hustru, *lärmor*), 127-133
Erik XIV, 18.
Erikson, Georg, 73f, 79, 84, 93, 115
Ersson, Erik, *lärfar*, 125-133
Forssell i Tärna, Johan P., 104
Freeman, A. F., 21
Freeman, Lars, 56, 114
Geijer, Erik Gustaf, 66
Gester, Carl, 86f
* Gisslow, Alfred Gottfrid, 25, 33-37, 39
Glad, Mathilda, f. Wallin [svärmor], 68, 99, 116
Glad, Per Gustaf [svärfar], 68, 99
Glansén, Anders, 11-13, 15
Gustav Vasa, 119f
Gustav II Adolf, 81, 118-122

Gustav IV Adolf, 18
Gustav V, 67
Gyllenhjelm, Karl Karlsson, 122
Göransson, J.A., 11-15
Göransson, Lotta, 12
Hall, B. Rud., 84
Hallin, Anders, 21, 23
Hasselblad, folkskollärare, 12
Henrikson, Alf, 109
Herlander, Anna, f. Glad, [hustru] 53, 65, 67-70, 75, 82, 84f,
99-113, 116
Herlander, Elsa, g. Birke [dotter] 67, 69f, 85-87, 90, 102-108,
110-112
Herlander, Greta, g. Nevéus [dotter] 67, 69-81, 85-87, 90,
102-108, 110-113
Hermansson, H. E., 72f
Hofberg, C.M., 90
*Holmberg, Anton W., 37
Holmberg, Olle, 56
Holmkvist, Filip, 39
Horn, Gustaf, 121
Hugo, Victor, 90
Höglund, Margareta, 115
*Jakobsson, Karl, 26f
Jansson, Rune, 80f
Johansson i Gestre, Jan Petter, 126
Johansson, Anders [bror], 10
Johansson i Ekeborg, C.J., 89
Johansson, Elvina, g. Lindberg [brorsdotter], 82
Johansson, Gustav [bror], 10
Johansson, Johan [bror], 10

Johansson, Johanna, g. Larsson [syster], 9, 10
Johansson, J.P., *skiftnyckeln*, 67
Johansson-Herlander, Lovisa, g. Holmberg [syster], 10, 14,
16, 65, 69, 85
Karl IX, 120f
*Karlssohn, Frans Josef, 36
Kjellén, J.P., 21
Kristina av Holstein-Gottorp, sv. drottning, Karl IX:s
hustru, 120
Kullgren, C. A., 129
Kumlander, Ingeborg, 114
*Köhler, Anders Leonard, 36, 50
Larsdotter, Anna [mor], 9, 10, 65, 85, 99
Larsson, August Wilhelm, 21f
*Larsson, Frans Emil, 29-36
Larsson, Johanna Beata, 40
Larsson, Nanny, 103
Larsson i Sparrsätra, Viktor, 103
Leffler, Sven Abraham, 19, 21, 23, 31, 33f, 38, 50
Lind, Johan, 21f
Lindblom, Ester g. Holmberg [kusin t. hustrun], 100
Lindholm, E. Robert, 21, 23
Lindstén, H, 52
Lindström, A.H., 88f
Linné, Carl von, 16
*Ljungblad, Otto, 27f, 40
Lundgren, Carl August, 21
Lundh, Pehr, orgelbyggare, 86
Lundkvist, Tekla Adolfina, 82
Löfstedt, Anders, 129, 133
Löfstedt, fru, Anders' hustru, 71f

Macaulay, Lord, 90
Maria Eleonora, sv. drottning, 121
Mattsson Hök, Nils, 131f
Meijer, Bernhard, 90
*Myller, Johannes, 37
Mörner, Otto von, 120, 122
Nevéus, Torgny [dotterson], 110, 116
Nordin, Thor, 15, 22, 114
Norrman, Ragnar, 115
Nygren, Samuel, 21, 25
*Odhqvist, Daniel Albert, 37
Ohlsson, Signe, 71
Oscar II, 66
Oxenstierna, Axel, 120, 122
Oxenstierna, Gabriel, 122
Parker, Theodore, 90
Persson, Klara, 130
Peterson, August, 56
Pettersson, Johan Viktor, 21f
Pettersson, K.E., 21
Ribbing, Seved, 92
Richardson, Gunnar, 15, 114
Runeberg, Johan Ludvig, 90
Rydberg, Aron, 92f
*Rydin, Carl August, 38
Salomon, Otto, 57
*Sandegren, Karl August, 38
Schück, Henrik, 90
Selling, Otto, 52
Shakespeare, William, 90
Sjöholm, L. Gottfrid, 21-23, 114

Skytte, Johan, 120, 122
*Slettengren, Frans Otto, 37
Snoilsky, Carl, 90
Starbäck, Georg, 90
Steiner, Rudolf, 22
Stenhammar, P.V., 24
Stenholm, N. M., 14
Stenström, Walter, 116
Stigzelius, Lars, 125
Stjärnström, Oskar, 97
Strandberg, C.W.A., 90
Strindberg, August, 90
Sundström, C.J., 21
*Svensson, J. August, 20, 27, 31-33, 38f
Svensson, Johannes [far], 9, 10, 15
Svensson, Per, 21
Söderberg, Hjalmar, 59
*Söderberg, Walfrid, 37
Tegnér, Esaias, 90
*Thorén, Per, 36
Torstensson, Lennart, 122
Troedsson, Ingegerd, 115
Utterström, Carl, 82f
Wall, Anders, 81, 115
Wallerborg, Gudrun, f. Birke [dotterdotter], 110
Wallin, Erik, 115
Wallin, J.O., 90
Wennerberg, Gunnar, 90
Westerlund, Ernst, *Enköpingsdoktorn*, 67
Wiberg, Albert, 56
Öström, Anna, 71, 83, 87